

SIASI 'O SISU KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAAHII 'AHO KIMUI NÍ • 'EPELELI 2019

Lahona

Ko e Pōpoaki 'o e
'Amanaki Leleí mo
e Fai Fakahaofi 'o e
Fakamo'uí, peesi 18

'I he Taimi 'Okú Ke Ongo'i
Li'ekina Aí, Manatu'i 'a e
Uitou 'o Neiní, peesi 12

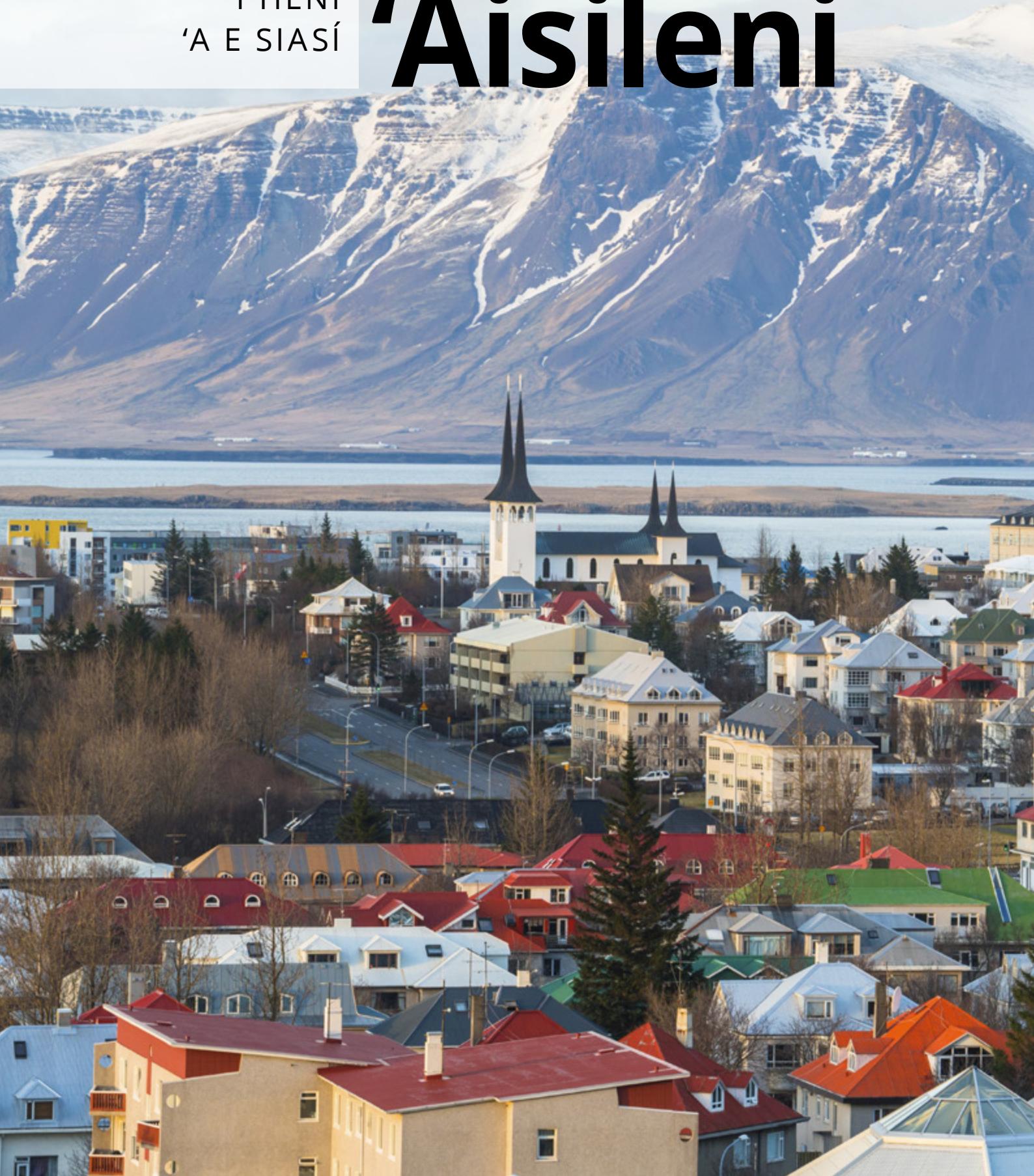
Müsika 'o e Toetu'ú: "Feitu'u
Toputapu," peesi 24

Founa Ke Ma'u ai 'a e Melinó
mo Faka'ehi'ehi mei he
Kākaá, peesi 26

'OKU
'I HENI
'A E SIASÍ

Leisaviki **'Aisileni**

'I he 'asi mei mui e Mo'unga ko 'Esia kuo 'u'ufi 'e he sinoú, 'oku talitali lelei kimoutolu 'e he kolomu'a lanu faka'ofo'ofa ko Leisaviki 'Aisilení, ki ha motu lahi 'oku laka hake he maile 'e 1,000 (kilomita 'e 1,609) hono mama'ó mei he fonua lahi 'o 'Ulupé. 'I he fuofua nofo'i 'e he kau Vaikingi' i he 874 AD, 'oku hoko 'a Leisaviki ko e uhuhonga 'o e ngaahi 'ekitivítí fakafonua, faka'ekonómika mo fakapule'anga 'o 'Aisilení, pea 'oku kau foki ia he ngaahi kolo ma'a, ma'u'iui, mo malu taha 'i he māmaní.

Na'e papitaiso e onto fuofua 'Aisilení 'i Tenima'ake 'i he 1851. Na'e 'ikai fuoloa kuó na foki ki 'Aisilení, pea na'e fokotu'u 'a e fuofua koló 'i he 1853. 'I he 'aho ní, kuo mei a'u ki he toko 300 'a e kau mémipa 'i 'Aisilení 'i ha kolo 'e tolu, 'i Leisaviki, 'Akuleili, pea mo Selofosi. 'Oku tu'u e tempiale ofi tahá 'i Lonitoní, 'Ingilani, ko ha maile ia 'e 1,177 (kilomita 'e 1,894) mei Leisaviki.

Neongo 'oku kei tokosi'i e kau mémipá, ka 'oku hohokoko atu e tupulaki 'a e Siasí. Kuo palōmesi mai 'e he kau taki 'o e Siasí 'e 'i ai ha 'aho 'e hoko ai 'a 'Aisilení ko ha maama ki he ngaahi fonua kehé, neongo e ngaahi faingata'a koe'uhí ko 'ene mama'ó, liliu lea 'o e ngaahi nāunau 'a e Siasí, 'ikai sai e 'eá, mo e ngaahi 'á vahevahe 'i he anga fakafonuá. Na'e 'a'ahi 'a Palesiteni Kötöni B. Hingikelí (1910–2008) ki 'Aisilení mo fakamanatu ki he kau mémipá ko kinautolú ko ha "kakal 'oku nau 'ma'u ha mālohi mo ha ivi lahi' ke fai ha ngaahi me'a ma'ongo'onga" ("Wonderful to Have Sweet, Good Land," *Church News*, Sept. 21, 2002, 10).

- Na'e fokotu'u e Misiona Icelandic 'i he 1894, ka na'e ta'ofi 'enau malanga'i e ongoongo-leleí 'i he 1914. Na'e hoko leva 'a 'Aisilení ko ha konga 'o e Misiona Copenhagen Denmark 'i he 1975.
- 'I he 1977, na'e fakatapui ai 'e Eletá Siosefa B. Uefilini (1917–2008), 'a ia ne hoko he taimi ko íá ko ha mémipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, 'a 'Aisilení ki hono malanga'i 'o e ongoongoleleí.
- 'I he 1981, na'e pulusi e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-'Aisilenitikí—ko ha lea faka-fonua 'oku 'ikai ke toe faka'aonga'i 'i ha feitu'u kehe he māmaní.

'I he Ngaahi Taimi 'o e Lotosi'i,
Manatu'i e Uitou 'o Neiní
Keith J. Wilson

12

Ko Hono 'Ai
'o e Ngāue
Fakaetauhí
ke Fakafiefiá
8

Falala ki he Fai Fakahaofo
'a e Fakamo'uí
Palesiteni Henry B. Eyring

18

Lēsoni 'e tolu 'i he
'Ofá, Fiefiá mo e
Nongá
Brian K. Ashton

26

Taimi 'Okú ke Lotofo'i Aí

Oku 'i ai e ngaahi faingata'a mo ha ngaahi lelei 'i he mo'ui. Taimi 'e ni'ihi 'i he'etau faingata'aia, 'oku tau fifili pe ko e hā 'oku fai 'e he 'Otuá—ko e hā 'oku tuku ai 'e ha Tamai 'ofa 'a e me'a ni ke hokó? 'E lava ke hoko e puputu'u ko 'ení ke tau fehu'i ai, "Oku tokanga fakataautaha mo'oni mai koā 'a e 'Otuá kiate au?"

'I he ngaahi tükunga pehení, kuó u 'ilo e 'aonga 'o e ngaahi potufolofola ko 'ení:

- **Saame 8:4-5:** "Ko e hā 'a e tangatá 'okú ke tokanga ai kiate iá? . . . He kuó ke ngaohi ia ke ma'ulalo si'i 'i he kau 'āngeló, pea kuó ke tatā 'aki ia 'a e nāunau mo e ongoongo lelei."
- **Sione 10:14:** Lotolonga e mo'ui 'a Sisū 'i he māmaní, na'a Ne fakamatala'i la ko e "tauhi [sipi] lelei" mo toe pehē, "[Oku ou 'ilo 'eku fanga sipi]."
- **Mōse 1:39:** Ko e taha 'ení 'o e ngaahi potufolofola 'oku ou manako taha aí, 'a ia na'e fakahā ai 'e he 'Eiki 'Ene taumu'a ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "He vakai, ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá"—'o fakamamafa'i ai 'Ene tokanga mai kiate kitautolu ko e fakafo'iuituitui."
- **Luke 7:11-16:** 'Oku 'ikai ngata pē hono ako'i kitautolu 'i he fakamatala ko 'ení fekau'aki mo e mālohi 'o e Fakamo'uí ki he maté—ko ha fakamanatu taimi totonu 'i he fa'ahita'u Toetu'u ko 'ení—ka kiate au, 'okú ne faka-fonga'i 'a e sīpinga lelei taha 'o 'Ene tokaima'ananga mai kiate kitautolu fakafo'iuituitui. 'I he ngaahi mana kotoa 'a Sisuú, 'oku si'si'i ha ngaahi mana 'oku ongo faka'ofa mo manava'ofa 'o hangē ko 'Ene ngāue fakaetauhí ki he uitou 'o Neiní. Hangē ko 'eku vahevahe 'i he'eku talanoá (vakai ki he peesi 12), 'oku fakatātaa'i 'e he fakamatala ko 'ení e tokanga mo e 'ofa mai 'a e Fakamo'uí kiate kitautolu takitaha.

Keith Wilson

Tokoni Palōfesa 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'longí

5 Kuó Ne Toe Tu'u! ☺

"Kuo ikuna'i 'a e maté, Fai hotau veteangé. Kuo ikuna 'a Kalaisi!"

6 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí: Popi mo Loli Fesitoni—

Misiona Cambodia Phnom Penh ☺

Na'e 'ikai ke na 'amanaki ki he me'a ne na a'usia 'i hona misioná, ka na'a ne tāpuekina foki kinaua 'i ha ngaahi founa ta'e'amanekina.

8 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí:

Ko Hono 'Ai 'o e Ngāue Fakaetauhí ke Fakafiefiá

'Oku ma'u 'i he ngāue tokoní ha taha 'o e ngaahi tupu'anga fakaofo taha 'o e fiefiá.

12 'I he Ngaahi Taimi 'o e Lotosi'i, Manatu'i e Uitou 'o Neiní

Fai 'e Keith J. Wilson

'E alanima mai e Fakamo'uí kiate kitautolu 'i hotau taimi faingata'a'ia lahi tahá, 'o hangē pē ko ia na'a Ne fai ma'a e uitou 'o Neiní.

18 Falala ki he Fai Fakahaofi 'a e Fakamo'uí

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

'E fakahaofi kitautolu 'e he 'Eikí mei hotau ngaahi faingata'a'ia 'i he'etau angamā'oni'oni angé.

24 Hivá: Feitu'u Toputapú ☺

Fa'u 'e Tammy Simister Robinson

Na'e mo'ui mo pekia e Fakamo'uí ma'atautolu.

26 Lēsoni 'e tolu 'i he 'Ofá, Fiefiá, mo e Nongá

Fai 'e Brian K. Ashton

Te ke lava 'o ma'u 'a e fiefiá neongo ho ngaahi tükungá.

32 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ☺

Ko ha matangi na'a ne maumau'i ha ngaahi palani mali; ko e tu'unga totonu 'o e mo'ui fakamatelié; ko ha hiva na'a ne 'omi ha 'amanaki lelei; ko ha fakaafe na'e tali.

36 Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá: ☺

'Oku Tupulaki 'a e Pisiniá

Fai 'e Joshua J. Perkey

Na'e mole mei ha loea 'ene ngāuē ka na'a ne ma'u ha ue'i fakalaumālie 'i he ngaahi kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí.

38 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: ☺

Ko Hota Fohá ko e Foha ia 'o e Tamai Hēvaní

Fai 'e Jerlyn Murphy

Neongo pe ko e hā e lahi 'etau 'ofa 'i he'etau fānaú, 'oku lahi ange e 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kinautolú.

40 Ko Hono Ako'i 'o e To'u Tupú mo e Fānau liki Angé: ☺

Fefauhi mo e Mamahí

Ngaahi me'a ke tokoni ki ho'o fānaú ke nau ongo'i nongá.

☺ Ngaahi Laukonga Nounou

'I he Takaffi
Hala ki 'Emeasi,
tā faatāaa'i 'e Wendy Keller.

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavoú

42

'I he kotoa 'o e ngaahi fili 'oku tau fehangahangai mo iá mo e **ngaahi fili liliu mo'ui** 'oku tau fakahokó, 'e founa fēfē nai ha'atau 'ilo 'oku tau **muimui he palani 'a e 'Otuá** ma'atautolú? Lau e ngaahi fakamatala 'o e māhiná ni fekau'aki **mo e ma'u fakahaá.**

To'u Tupú

50

Ako e founa ke faka'aonga'i ai ho tāpuaki fakapēteliaké, ma'u ha ue'i fakalaumālie ke kamata'i ha **tukufakahoko fo'ou 'o e Toetu'u pea fekumi ki ha nonga** ma'au mo e ni'ihi kehé 'i ho'omou lau e ngaahi fakamatala 'o e māhina ní.

Fānaú

Ako lahi ange fekau'aki mo e **'uhinga 'oku tau fakafiefiá i ai 'a e Toetuú** 'aki ha'o laukonga fekau'aki mo Sīsū Kalaisi, ko 'Ene Fakaleleí mo e Toetu'u, pea mo honau 'uhinga kiate kitautolú.

NGAAHI TALANOA 'OKU MA'U FAKA'ILEKITULŌNIKA PEÉ

Ko Hono Fakamālohia Ho Ngaahi Uoua Fakalaumālié*Fai 'e Aspen Stander*

Kuo pau ke tau fakamālohia ma'u pē hotau ngaahi uoua fakalaumālié ke 'oua na'a vaivai 'etau fakamo'oní.

'Oku 'Ikai nai Ke Ke Mo'ui Kakato 'Aki 'a e Ongooongolelei?*Fai 'e Chakell Wardleigh*

Ko e hā e faikehekehe mo'oni i he femo'uekina he Siasí mo e mālohi i he ongoongolelei?

EPELEI 2019 VOL. 43 FIKA 4

LIAHONA 18604 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi o SiSi Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Ko e Kau Palestenisi 'Uluaki: Russell M.

Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomo' u e Kau 'Apostolo e**Toko Hongofulu Mā Uá:** M. Russell

Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F.

Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L.

Cook, D. Todd Christofferson, Neil L.

Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E.

Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W.

Gong, Ulisses Soares

'Etítá: Randy D. Funk**Kau 'Etilaisá:** Brian K. Ashton, Randall K.

Bennett, Becky Craven, Sharon Eubank,

Cristina B. Franco, Donald L. Hallstrom,

Larry S. Karcher, Erich W. Kopischke,

Lynn G. Robbins

Talékita Pulé: Richard I. Heaton**Talékita 'o e 'Ú Makasini 'a e Siasi:**

Allan R. Loyborg

Pule Pisiniß: Garff Cannon**Étita Pulé:** Adam C. Olson**Tokoni 'Etita Pulé:** Ryan Carr**Tokoni Faipák:** Camila Castrillón**Timi ki he Tohí mo e 'Etítá:** Maryssa

Dennis, David Dickson, David A. Edwards,

Matthew D. Flilton, Garrett H. Garff,

Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal,

Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally

Johnson Odékirik, Joshua J. Perkey, Jan

Pinborough, Richard M. Romney, Mindy

Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh,

Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'atí: J. Scott Knudsen**Talékita Faka'atí:** Tadd R. Peterson**Fokotu'utúú:** Jeanette Andrews, Fay P.

Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott,

Thomas Child, Joshua Dennis, David

Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson,

Susan Loegren, Scott M. Mooy, Emily

Chieko Remington, Mark W. Robison,

Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otineita' o e Intellectual Property:

Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i o e Makasini:

Jane Ann Peters

Fakatahataha'i: Ira Glen Adair, Julie

Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi,

Ginny J. Nilson, Marissa M. Smith

Kimu'pea Pák: Joshua Dennis,

Ammon Harris

Talékita Faipák: Steven T. Lewis**Talékita Tufakí:** Troy R. Barker**Kau Ngäue ki he Liahona i Tongá:****Tokoni 'Etítá:** Patrick Täufa**Tokoni 'Etítá:** Heitonaga Similai

Ko e totongi ki hono fakakátoa 'o e ngaahi

Liahona he tā'u 'oku TOP \$3.60. Ko e

tū-sila 'eni ke fai mai ki a'i e totongi mo

e ngaahi faka'eke'eké: Senítá Tufakangá

Náunaú, Siasi o SiSi Kalaisi 'o e Kau

Māoni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, PO

Box 109, Nukualofa, Tongatapu, Tonga.

Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngāahi totongi ki ho'o

makasini'i he ngāahi fonua mayave mei

he 'unaiteti Siteiti mo Kanata, 'alu ki he

store.lds.org pe fetutaki ki he senítá

tufakangá náunaú 'a e Siasi pe taki

fakauuuon pe fakakoló.

'Omi 'a e ngāahi fakamatála mo e

ngāahi faka'ekeeké he initiatetí i he

liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona,

Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe

f-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha leia 'i he Tohí mo e

'Oku 'oku 'uhinga ia ko e "kápassa" pe māe

"fakahinohino") 'oku pulusi'a e Makasini Fa-

kavaha'a Pule'angá 'i he lea faka'Alapénia,

Aménia, Pisilama, Kemipoutia, Pulukália,

Sepuana, Siaina, Siaina (fakafaiangofua').

Koloésia, Seki, Tenimá'sake, Hólani, Pilítanía,

KUMI KE LAHI ANGE

I he Gospel Library pea mo e liahona.lds.org, te ke lava ai 'o:

- Ma'u 'a e makasini lolotongá.
- Ma'u e ngaahi me'a 'oku ma'u faka'ilekitulōni ka peé.
- Kumi e ngaahi makasini kimu'á.
- Fakahū ho'o ngaahi talanoá mo e fakamatalá.
- Totongi pe totongi ko ha me'a'ofa.
- Fakatupulaki e ako 'aki e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e ngaahi vitiō manakoá.
- Download pe paaki e ngaahi talanoá.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke manako aí.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

Ímeili mai ho'o ngaahi fehu'í mo e fakamatalá ki he liahona@ldschurch.org.

Fakahū mai ho'o ngaahi talanoa langaki 'o e tuí ki he liahona.lds.org pe meili ki he:

Liahona, flr. 23

50 E. North Temple Street

Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

For Readers in the United States and Canada:

April 2019 Vol. 43 No. 4. LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by

The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price

is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake

Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

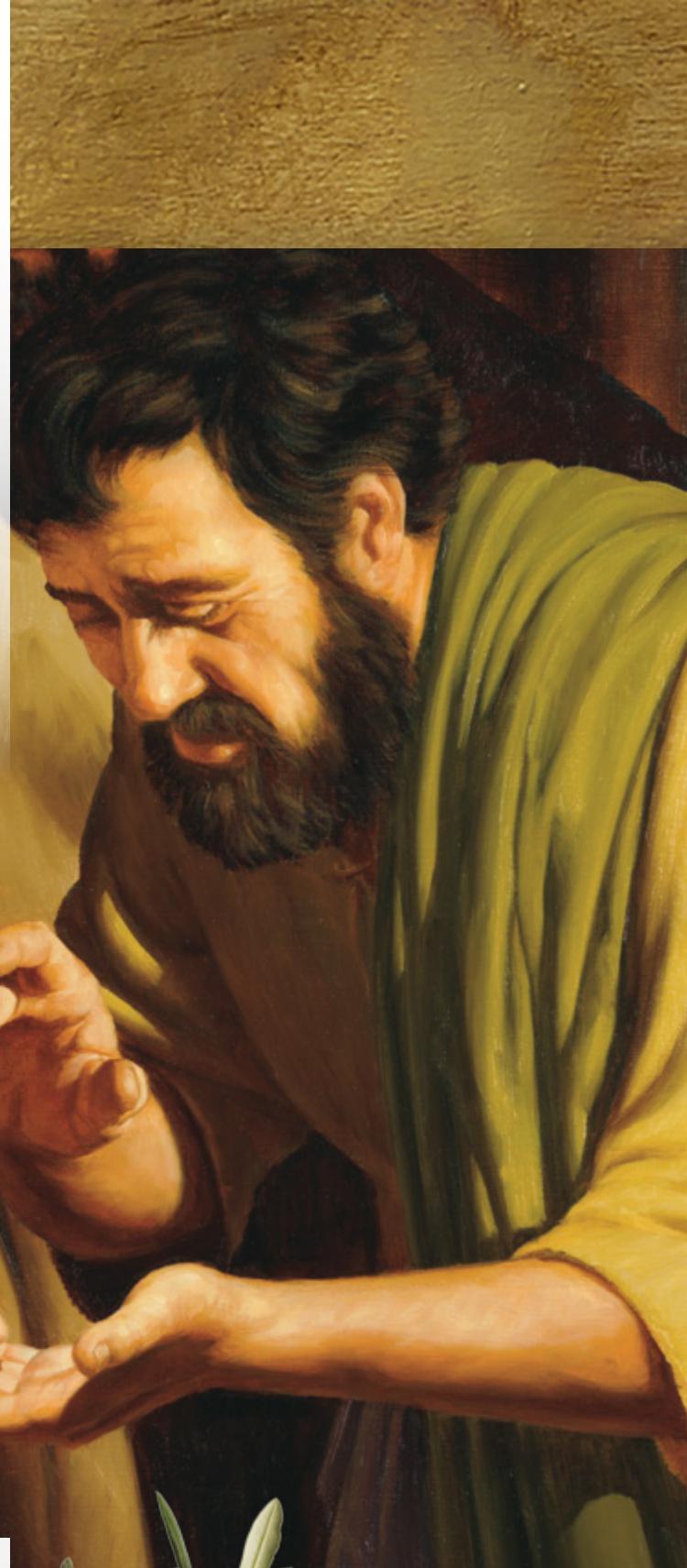
POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND

MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Kuo toe tu'u! Kuo toe tu'u!
Fakahā 'a e fiefia.
Na'á ne 'aho tolu he fale
fakapōpulá;

[Tuku ke fiefia 'a e māmaní kotoa].
Kuo ikuna'i 'a e maté, Fai hotau veteangé.
[Kuo ikuna 'a Kalaisi].

(“Kuo Toe Tu'u!” Ngaahi Himi, fika 108.)

'I ho'o manatu'i e Fakamo'uí he Toetu'u ko 'ení,
'e lava ke ke vakai ki he lds.org/go/4195 ke
vakai ki he fakatātā faka'ofo'ofa mo e ngaahi
fakamo'oni mei he kau 'Apostoló fekau'aki
mo e ngaahi 'ulungaanga 'o e Fakamo'uí na'e
malava ai hono fakahoko 'Ene Fakaleleí mo e
Toetu'u.

Popi mo Loli Fesitoni

Ngāue 'i he Misiona Cambodia Phnom Penh

I he fuofua ngāue fakafasefau fakataha 'a Popi mo Loli Fesitoní, na'á na ako ai 'e kei lava pē ke fakahoko e ngāue fakaetauhī lelei neongo e ngaahi fakangatangata 'i he lea fakafonua, mo e ngāhi faikehekehe 'i he anga fakafonua, koe'uhi ko e fānau kotoa kitautolu 'a e 'Otuá.

LESLIE NILSSON, TOKOTAHĀ FAITAÁ

Popi:

Ne ma fanongo 'i ha 'aho 'e taha hano tā le'olahī mai ha fasi, peá ma fakatokanga'i atu ha tēniti 'oku fokotu'u hake. 'I Kemipōtiá, ko hono 'uhingá 'oku 'i ai ha taha 'oku mali pe kuo mate.

Loli:

Ne ma 'ilo'i ai ne toki mate pē ha fa'ē 'o ha fānau 'e toko nima pe toko ono.

Nae 'ikai 'iloa e husepānití ke fai ki ai ha talanoa. Ne 'ā hake pē e fānaú 'o 'ilo kuo mālōlō 'enau fa'eé.

Na'e tangi pē ha 'ofefine 'e taha. Na'á ne pehē mai 'o fakafou 'i ha liliu lea, "Ko au 'oku lahi tahá. 'Oku ou ma'u kotoa e ngaahi tokoua pe tuonga'ané ko 'ení. 'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā te u fai."

Ne u fā'ofua kiate ia. Ko e hā kau ka ta'e fai ai iá? Ne toki mole mei he ki'i ta'ahine ko 'ení 'ene fa'eé. Ne u lea faka-Pilitānia ange kiate ia, "'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai ke mahino kiate koe 'eku leá, ka 'oku ou palōmesi atu te ke toe sio pē ki ho'o fa'eé. Te ke SAI pē koe. He 'ikai te ke tuenoa."

Kuo lahi ha ngaahi a'usia peheni kuó ne 'omi ha vā fetu'utaki makehe kiate kimaua mo e kakai 'o Kemipōtiá.

'ILO LAHI ANGE

Ma'u ha Ngaahi 'Ata lahi ange 'o e Tuí 'i he lds.org/go/18

SISTER THURSTON
MISSIONARIES
TO THAILAND

Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

KO HONO 'AI 'O E NGĀUE FAKAETAUHÍ KE

Fakafiefiá

'Oku 'omi 'e he'etau ngāue 'i he 'ofá ha fiefia ki he tokotaha 'okú ne fakahoko e ngāué mo e tokotaha 'oku fakahoko ki ai e ngāué.

Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'oku ngali hangē 'etau fekumi ki ha fiefia he mo'ui ko 'ení ha'atau lele 'i ha misini fakamālohisino luelué. Te tau lele mo lele ka tau kei ongo'i pē 'oku 'ikai ke tau a'u kitautolu ki ha feitu'u. 'Oku 'i ai ha ni'ihi, 'oku nau ongo'i ko e fo'i fakakaukau 'o e ngāue fakaetauhí 'oku hangē pē ia hano toe tānaki mai ha ngāue lahi ke faí.

Ka 'oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke tau a'usia 'a e fiefiá pea kuó Ne folofola mai ki he "fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ke nau ma'u 'a e fiefiá" (2 Nifai 2:25). Pea na'e ako'i 'e he Fakamo'uí ko e ngāue fakaetauhí ki he ni'ihi kehé ko ha konga mahu'inga ia 'o e founiga

'oku tau 'omi ai e fiefiá ki he'etau mo'uí mo e mo'ui 'a e ni'ihi kehé.

Ko e Hā 'a e Fiefia?

Kuo faka'uhinga'i e fiefiá 'o pehē "ko ha ongo fakafiemālie lahi mo e nekeneka."¹ Kuo fakamahino'i mai 'e he kau palōfita 'o e Siasí 'a e me'a 'oku ma'u ai e fiefiá mo e founiga ke ma'u ai iá. Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, "'Oku si'i ha kaunga e fiefia 'oku tau ma'u, ki he tūkunga 'etau mo'uí mo e me'a 'oku tukutaha ai 'etau tokangá . . . 'oku ha'u e fiefiá meia [Sisū Kalaisi]. Ko Ia e tupu'anga 'o e fiefia kotoa pē."²

'Oku 'omi 'e he Ngāue Fakaetauhí ha Fiefia

'I he taimi ne kai ai 'e Lihai e fua 'o e fu'u 'akau 'o e mo'uí, na'e fonu hono laumālié 'i ha "fu'u fiefia lahi" (1 Nifai 8:12). Ko e fuofua me'a na'a ne loto ki aí ke vahevahe e fuá ni mo kinautolu 'oku 'ofa aí.

'E lava 'e he'etau vilitaki ke ngāue fakaetauhí ki he ni'ihi kehé 'o 'omi e fa'ahinga fiefia ko 'ení kiate kitautolu mo kinautolu. Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'Ene kau ākongá 'oku 'omi 'e he fua 'oku tau ma'u 'i he taimi 'oku tau fehokotaki ai mo Iá, ha fiefia kakato kiate kitautolu (vakai, Sione 15:1–11). 'I he'etau fakahoko 'Ene ngāuē 'aki hono tokoni'i mo feinga ke 'omi e ní'ihi kehé kiate Iá, 'e lava ke hoko ia ko ha a'usia fakafiefia (vakai, Luke 15:7; 'Alamā 29:9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:16; 50:22). Te tau kei

lava pē 'o a'usia e fiefia ko 'ení na'a mo e uhouhonga 'o e 'ahi'ahí mo e faingata'a (vakai, 2 Kolinitō 7:4; Kolose 1:11).

Na'e fakahā mai 'e he Fakamo'uí e sipinga haohaoa, ko e taha 'o e ngaahi tupu'anga ma'ongo'onga 'o e fiefia mo'oni 'i he mo'ui fakamatelié 'oku ma'u ia 'i he ngāue tokoní. 'I he taimi 'oku tau ngāue fakaetauhí ai 'i he manava'ofa mo e 'ofa 'i hotau lotó ki hotau kāingá 'o hangē ko e Fakamo'uí, te tau a'usia ai ha fiefia 'oku mahulu ange.

Na'e ako'i 'e Sisitā Sini B. Pingihemi, Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá, "I he'etau tali e [ngāue fakaetauhí] 'i ha loto vēkeveké, te tau . . . ofi ange ai ke hoko ko ha kakai 'o Saione mo ongo'i 'a e fiefia ta'e-hano-tatau mo kinautolu kuo tau tokoni'i 'i he hala 'o e mo'ui fakaākongá."³

KO HA MA'U'ANGA 'O E FIEFIA MO'ONÍ

Na'e fakahā mai 'e he Fakamo'uí ha sipinga haohaoa 'o e fiefia mo'oni 'i he mo'ui fakamatelié 'a ia 'e lava ke ma'u 'i he ngāue tokoní.

Te Tau 'Ai Fēfē e Ngāue Fakaetauhí ke Fakafiefia Angé?

'Oku lahi ha ngaahi founga ke fakafiefia ange ai 'etau ngāue fakaetauhí. Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni 'e ni'ihi:

1. Mahino kiate koe ho taumu'a he ngāue fakaetauhí.

'Oku lahi ha ngaahi 'uhinga ke ngāue fakaetauhí ai. Ko hono fakalukufuá, 'oku totonu ke fenāpasi 'etau ngāue mo e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá "ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōse 1:39). 'I he'etau tali e fakaafe 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ke tokoni ki he ni'ihi kehé he hala 'o e fuakavá, te tau lava 'o ma'u e fiefia 'i he'etau kau he ngāue 'a e 'Otuá.⁴ (Ki ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e taumu'a 'o e ngāue fakaetauhí, vakai, "Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí: Ko e Taumu'a Te Ne Liliu 'Etau Ngāue Fakaetauhí," 'i he Liahona 'i Sānuali 'o e 2019.)

2. Fakataumu'a e ngāue fakaetauhí ki he kakaí kae 'ikai ko e ngaahi ngāuē.

Na'e fa'a fakamanatu mai 'e Palesiteni Monisoni kiate kitautolu: "Oua na'a teitei 'ai ke mahu 'inga ange ha palopalema 'oku teu ke fakalelei'i 'i ha taha 'oku totonu ke 'ofa'i."⁵ 'Oku fekau'aki 'a e ngāue fakaetauhí mo hono 'ofa'i e kakaí, kae 'ikai ko e ngaahi me'a ke fái. 'I he fakatupulaki 'etau 'ofá 'o hangē ko e Fakamo'uí, te tau ongo'i ngofua ange ai 'a e fiefia 'oku ma'u mei hono tokoni'i e ni'ihi kehé.

3. Ko hono fakafaingofua'i 'o e ngāue fakaetauhí. 'Oku talamai 'e Palesiteni Lāsolo M. Pālati, Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "'Oku hoko e ngaahi fu'u me'a lalahí mei he fanga ki'i me'a iiki mo mahinongofuá. . . . 'E tātānaki 'etau fanga ki'i tokoni 'oku fai 'i he anga'ofá mo e fie tokoní 'o hoko ko ha mo'ui 'oku fonu 'i he 'ofa ki he Tamai Hēvaní, mateaki'i 'o e ngāue 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, mo e ongo'i nonga mo fiefia 'i he taimi kotoa pē 'oku tau fetokoni'aki aí."⁶
4. To'o 'a e puputu'u mei he ngāue fakaetauhí. 'Oku 'ikai ko ha'o tufakanga ia ke ngāue'i e fakamo'ui 'a ha taha kehe. 'Oku 'i he vā pē ia 'o e fakafo'ituituú mo e 'Eikí. Ko hotau fatongiá ke 'ofa mo tokoni'i kinautolu ke nau tafoki kia Sisū Kalaisi, 'a ia ko honau Fakamo'uí.

'Oua Na'a ke Teitei Fakatoloi e Fiefia 'o e Ngāue Tokoní

'Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'oku momou ai e kakaí ke kole ha tokoni, ko ia 'e lava ke hoko 'etau fie tokoní ko e me'a tonu ia 'oku nau fie ma'u. Ka 'oku 'ikai foki ko e talí 'a e ngāue 'o 'ikai fakangofua 'e he kakaí. Ko ha fakakaukau lelei ia ke kole ha ngofua pea toki fakahoko e ngāue fakaetauhí.

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Tieta F. 'Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá fekau'aki mo ha fa'ē ne ma'u 'e he huhunú—pea puke foki mo 'ene fānaú. Ne iku e fale ne maau ma'u peé 'o fele mo maveuveu. Ne fokotu'una e 'ū peletí mo e foó.

'I he mōmeniti na'a ne ongo'i lōmekina kakato aí, ne tukituki atu ha ongo Fine'ofa 'i hono matapaá. Ne 'ikai ke na pehē ange, "Talamai pe te ma lava 'o tokoni atu 'i ha me'a." 'I he'ena vakai ki he tūkungá, ne na ngāue fakato'oto'o leva.

"Na'a na fakamá'opo'opo 'a e felé, 'omi ha maama mo ha nonga ki he 'apí, pea telefoni ki ha kaungāme'a ke ne 'omi ha ngaahi koloa na'e fie ma'u lahi. Ko e taimi na'e faifai pea 'osi ai 'ena ngāuē peá na fakalea ka na fokí, na'e lo'imata'ia 'a e fa'ē kei talavoú ni—ko e lo'imata 'o e hounga'ia mo e 'ofa."⁷

Na'e fakatou ongo'i 'e kinua ne foakí mo ia na'e ma'u 'a e ongo 'o e fiefiá.

Tanumaki 'a e Fiefiá 'i Ho'o Mo'uí

Ko e lahi ange 'a e fiefia, nonga, mo e fiemālie 'oku tau tanumaki 'i he'etau mo'uí, ko e lahi ange ia 'etau lava 'o vahevahe mo e ni'ihi kehé 'i he'etau ngāue fakaetauhí. 'Oku ma'u e fiefiá mei he Laumālie Mā'oni'oní (vakai, Kalētia 5:22 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:13). Ko ha me'a ia te tau lava 'o lotua (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:29) mo fakaafe'i ki he'etau mo'uí. Ko ha ngaahi fakakaukau 'eni 'e ni'ihi ki hono tanumaki 'o e fiefiá 'i he'etau mo'uí:

- Tānaki ho ngaahi tāpuakí.** 'I ho'o vakai kiate koé, hiki hifo 'i ho tohinoá e ngaahi me'a kuo tāpuekina 'aki koe 'e he 'Otuá.⁸ Fakatokanga'i e ngaahi lelei 'okú ke ma'u.⁹ Tokanga ki he me'a te ne ala ta'ofi koe mei ha'o ongo'i 'a e fiefiá pea hiki hifo e ngaahi founiga ke fakalelei'i pe te nau mahino lelei ange ai kiate koé. Lilotonga e fa'ahita'u Toetu'u ko 'ení, faka'aonga'i ha taimi ke fekumi ki ha vā fetu'utaki ofi ange mo e Fakamo'uí (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:36).
- Ako ke ke mo'ui tokanga.** Te ke ma'u ngofua ange e fiefiá 'i he ngaahi taimi 'o e fakalaulauloto fakalongolongó.¹⁰ Fakafanongo lelei ki he me'a 'okú ne 'omi kiate koe 'a e fiefiá (vakai, 1 Fakamatala Me'a Hokohoko 16:15). 'Oku mahu'inga e taimi mama'o mei he mītiá ke ke ako ai 'a e mo'uui tokangá.¹¹
- Faka'ehi'ehi mei he mo'ui fakafehoanakí.** Kuo pehē, 'oku kaiha'asi 'e he mo'ui fakafehoanakí 'a e fiefiá. Na'e fakatokanga 'a Paula ko e ni'ihi 'oku "fuofua 'a kinautolu 'aki 'a kinautolú, 'o fakataatau 'a kinautolu kiate kinautolú, ko e fai vale ia" (2 Kolinito 10:12).
- Fekumi ki ha fakahā fakataautaha.** Na'e folofola e Fakamo'uí: "Kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā hoko mo e fakahā, pea mo ha 'ilo hoko mo e 'ilo, koe'uhí ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a liló mo e ngaahi me'a fakamelinó—'a e me'a 'oku 'omi 'a e fiefiá, 'a e me'a ko ia 'oku 'omi 'a e mo'uui ta'engatá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:61)

Fakaafe ke Ngāue

Te ke lava fefē 'o fakatupulaki e fiefia 'okú ke ma'u 'i ho'o mo'uui mei he ngāue fakaetauhí? ■

'E lava ke faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'i he talanoa ko 'ení 'i he'etau feohi faka'ahó ka 'oku fakataumu'a ia ke tokoni ki he kau tangata mo e kau fefine ngāue faketauhí 'i he'enau feinga ke tāpuekina e ni'ihi fakafo'iuitui mo e ngaahi fāmili 'oku vahe ange kiate kinautolú.

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. "Joy," en.oxforddictionaries.com
2. Russell M. Nelson, "Fiefiá mo e Mo'ui Fakalaumālié," *Liahona*, Nōvema 2016, 82.
3. Jean B. Bingham, "Ngāue Fakaetauhí 'o Hangē ko e Fakamo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 107.
4. Vakai, Russell M. Nelson, "I he'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," *Liahona*, 'Epeleli 2018, 4–7.
5. Thomas S. Monson, "Ma'u 'o ha Fiefia 'i he Fonongá," *Liahona*, Nōvema 2008, 86.
6. M. Russell Ballard, "Ko Hono Ma'u 'o e Fiefiá he Tokoni 'Ofá," *Liahona*, Mē 2011, 49.
7. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "Ko Hono Mo'ui Fiefia 'aki e Ongongolelé," *Liahona*, Nōvema 2014, 120–123.
8. Vakai, Henry B. Eyring, "O Remember, Remember," *Liahona*, Nov. 2007, 67.
9. Vakai, Jean B. Bingham, "Ke Kakato Ai Ho'omou Fiefiá," *Liahona*, Nov. 2017, 87.
10. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "O e Ngaahi Me'a Mahu'inga Tahá," *Liahona*, Nōvema 2010, 21.
11. Vakai, Gary E. Stevenson, "Mate Fakalaumālié," *Liahona*, Nōvema 2017, 46.

'I he Ngaahi Taimi 'o e Lotosi'i, Manatu'i *e Uitou 'o Neiní*

Tautaufito ki he taimi 'oku tau ongo'i li'ekina pe tuenoa aí, kuo pau ke tau manatu'i: Ne tokoni'i 'e Sisū e uitoú 'i he taimi 'o 'ene faingata'a'íá, pea te Ne hā'ele mai foki kiate kitautolu.

Fai 'e Keith J. Wilson

Palofesa ki he Ngaahi Fofolola 'o e Kuonga Muá, 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí

Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihī he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí, 'e lava ke tau ongo'i ai hangē 'oku 'ikai tokoni mai 'a e 'Otuá 'i he'etau mo'ui faka'ahó. Pea hangē 'oku ngali fakamafasia mo fakafo'i 'etau ngaahi sīpingá. 'Ikai lahi ha ngaahi liliu, pea fa'a faingata'a he taimi 'e ni'ihī ke fakamatala ki ha me'a kuo tokonia ai kitautolu 'e he 'Otuá 'i hotau ngaahi tūkungá. 'I he taimi pē 'oku ou ma'u ai e ngaahi ongo 'o e ta'e mahu'ingá 'i he'eku mo'uí, 'oku ou fa'a fakakaukau ki ha fefine 'i he Fuakava Fo'oú na'a ne ongo'i e me'a tatau. 'Oku 'ikai 'asi hono hingoá 'i he folofolá ka 'oku 'iloa pē he hingoa hono koló pea mo hono tu'unga malí.

Ko e fefiné 'a e uitou 'o Neiní, pea ko e 'evangeliō pē ko Luké 'okú ne lekooti hono talanoa fakaofó. Kiate aú, 'okú ne fakaofonga'i e mahu'inga 'o e ngāue fakaetauhī fakataautaha 'a e Fakamo'uí pea mo e founiga na'a Ne alanima atu ai ki he kakai lotofo'i mo lāuvale Hono koló. 'Oku fakamahino'i lelei 'e he talanoa ko 'ení e fehu'i, pe 'oku 'afio'i mo tokanga mai nai 'a e 'Otuá kiate kitautolu.

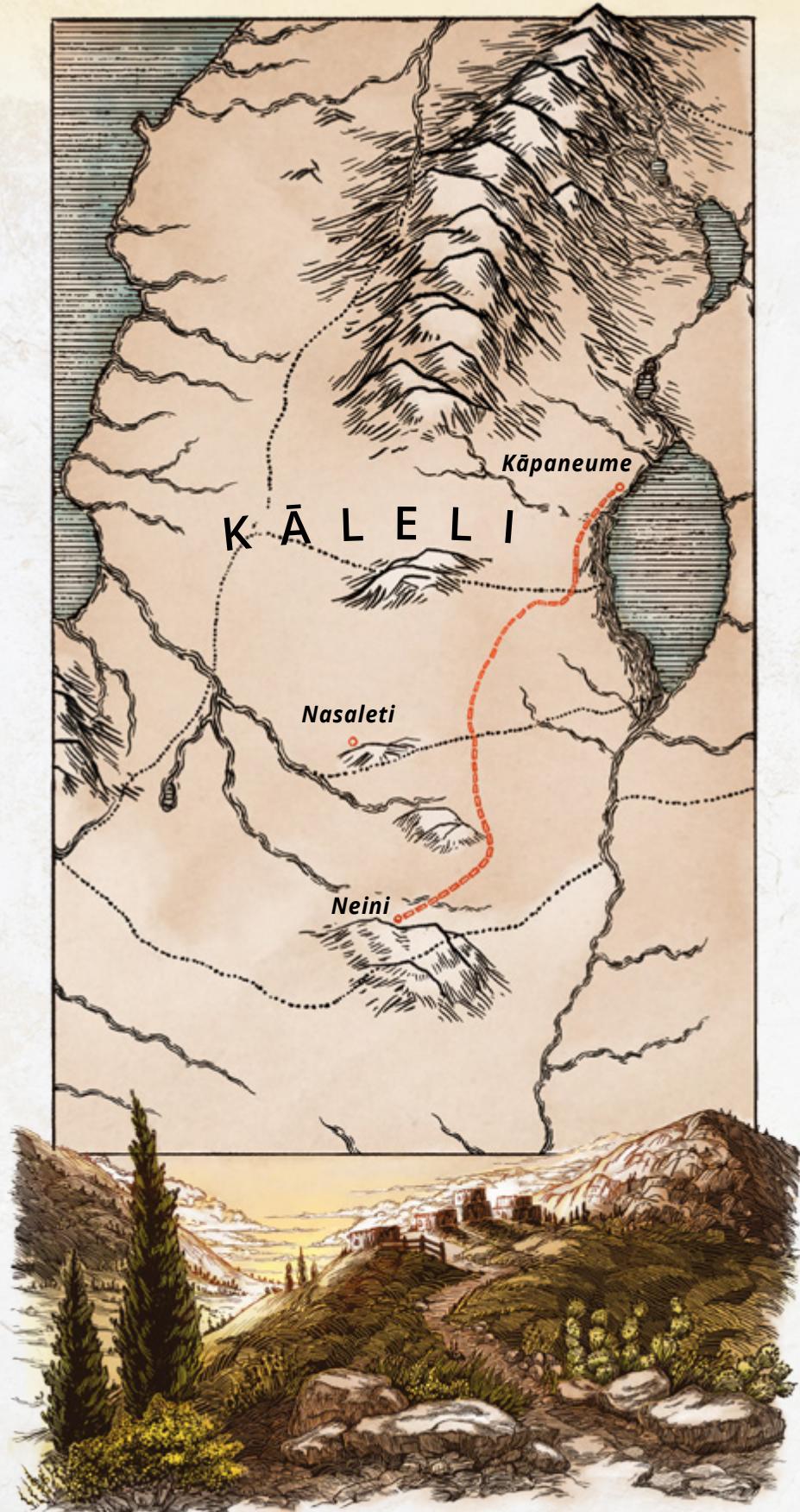
'Oku fakatāaa'i 'e ha ki'i fakamatala nounou 'o e mana mei he tohi 'a Luke vahe 7, hono fakafetaulaki'i 'e Sisū ha me'afaka'eiki pea fakamo'ui ha tangata 'i he mana. Ka 'oku lahi mo ha ngaahi me'a ke mahino kiate kitautolu fekau'aki mo e me'a ne hokó. 'I he kotoa 'o e ngaahi maná, kae tautaufito ki he mana ko 'ení, 'oku mahu'inga ke mahino e puipuitu'a 'o e me'a ne hokó. 'I he'eku hoko ko ha faiako 'i he Senitā Ako ki he Hahake Ofi Maí 'a e 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí, te u vahevahé mo kimoutolu ha ngaahi fakakaukau fakataautaha 'e ni'ihī fekau'aki mo e mana ko 'ení.

Ko Neiní ko ha ki'i kolo faama si'isi'i ia 'i he taimi 'o Sisuú, ne tu'u 'o ofi ki he Mo'unga Molé, 'a ia ne tu'u tokotaha pē he tafa'aki fakahahake 'o e Tele'a Sisililí. Na'e tu'u 'a e ki'i koló 'o mavahe mei he halanga totonú. Na'e taha pē e fo'i hala ki aí. 'I he taimi 'o Sisuú, ne si'isi'i pea masivesiva e ki'i nofo'anga ko 'ení, pea kuo pehē ai pē 'o a'u mai ki he taimí ni. Ne 'i ai ha taimi 'e ni'ihí 'i hono hisitöliá, ne tu'u 'i he koló ni ha ngaahi 'api 'e 24 mo ha kakai pē 'e toko 189.¹ 'I he 'aho ní, kuo hoko ia ko ha nofo'anga ki ha kakai 'e toko 1,500 nai.

Na'e kamata 'aki 'e Luke 'i he'ene tohí hono fakamatala'i na'e 'i Kāpaneume 'a Sisú 'i he 'aho kimú'á pea na'a Ne fakamo'ui e tamaio'eiki 'a e 'Eikitaú (vakai, Luke 7:1–10). 'Oku tau ako leva mei ai, "'i he 'aho hono hokó" (veesi 11; tānaki atu hono fakamamafa'i), na'e 'alu e Fakamo'ui ki ha kolo ne ui ko Neini, fakataha mo ha kau ākonga tokolahí. 'Oku mahu'inga 'aupito e hokohoko ko 'ení. 'Oku tu'u 'a Kāpaneume 'i he matafanga fakatokelau 'o e Tahi 'o Kālelí, fute 'e 600 (mita 'e 183) 'i lalo he lēvolo 'o e tahí. 'Oku fakafuofua 'a Neini ke tu'u 'i ha maile 'e 30 (kilomita 'e 48) 'i he tafa'aki fakatonga 'o Kāpaneumé 'i ha fute ia 'e 700 (mita 'e 213) 'i olunga he lēvolo 'o e tahí, 'a ia kuo pau ke fai ha kaka lōloa mo mā'olunga ki Neini. Ke lue mei Kāpaneume ki Neini, 'e fie ma'u ke fai ia 'i ha 'aho 'e taha pe ua. Kimuí ni mai ne lue ha kulupu 'o ha kau ako to'u tupu 'o e Senitā Ako ki he Hahake Ofi Maí 'o BYU 'i ha houa 'e 10 he halanga ko 'ení 'i ha hala tokalelei. Ko hono 'uhingá, mahalo na'e pau ke tu'u pongipongia 'a Sisú pe mahalo na'e pau ke toe lue foki he po'ulí kae lava 'o fakafetaulaki'i e me'afaka'eikí "he 'aho hono hokó."²

'I he fakaofi atu 'a Kalaisi ki he koló hili ia ha fu'u fononga lōloa, na'e fata mai ha ki'i talavou 'i hono ta'u 20 tupú³ kitu'a 'i ha fata papa. 'Oku fakamatala 'a Luke ko e talavou ko 'ení ko e foha pē ia 'e taha 'o ha uitou, pea na'e faka'uhinga'i 'e ha kau ako mataotao 'e ni'ihí e lea faka-Kalisí 'o pehē ne 'ikai ha'ane toe fanau.⁴ Na'e fakafe'ao atu ia 'e ha kakai tokolahí 'o e koló 'i he tu'unga fakamamahi ko 'ení ne hoko ki hono fāmilí.

Ko hono mo'oní, 'oku hoko e mate 'a ha fohá ko ha me'a fakamamahi ki ha taha pē, kae faka-kaukau ki he ngaahi nunu'a 'e fehangahangai mo e uitoú ni. Ko e hā hano 'uhinga fakasōsiale,

fakalaumālie, mo fakapa'anga 'o e hoko ko ha uitou 'i 'Isileli he kuonga mu'á ta'e 'i ai ha 'ea hoko? 'I he tukufakaholo 'o e Fuakava Motu'á, na'e pehē 'i he taimi 'oku mate ai ha husepāniti 'oku kei talavou, ko ha faka'ilonga ia 'o e tautea 'a e 'Otuá ki he angahalá. Ko ia ne tui ai ha ni'ihí ne tuku mai 'e he 'Otuá ha tautea ki he uitou ko 'ení. 'I he tohi 'a Luté, 'i he taimi na'e uitou kei talavou ai 'a Naomí, na'á ne hanu 'o pehē, "He kuo tukuaki'i au 'e he Mafimaff" (Lute 1:21, Tatau Fakavaha'apule'angá).⁵

Ne 'ikai ngata pē he mamahi fakaelotu'a e uitou 'o Neiní, ka na'e tōlalo fakapa'anga—pea na'e malava foki ke iku ki he fiekaiai.⁶ Hili e malí, na'e 'ave ha fefine ki he fāmili hono husepāniti ki hono tokanga'i 'o e me'a fakapa'angá. Kapau 'e mate e husepāniti, 'e tukutaha leva 'ene tokangá ki hono foha lahí. Koe'uhí kuo mate 'ení e 'uluaki foha mo e foha pē taha 'o e uitou ko 'ení, ne 'ikai hano toe malu'i fakapa'anga. Kapau ne ta'u uongofulu tupu hono fohá, mahalo ne 'i hono ta'u fāngofulu tupú, nofo 'i ha ki'i kolo faama mama'o, pea kuó ne tofanga 'ení 'i ha faingata'a fakalaumālie, fakasōsiale, mo fakapa'anga lahi.

'I he taimi tonu ne fata mai ai 'e he kakai 'o e koló e foha 'o e fefine ko 'ení ke tanú, ne nau fetaulaki ai mo Sisū peá Ne ma'u ha "manava'ofa kiate ia" (Luke 7:13). Ko hono mo'oní, mahalo ko e fakamatala si'isi'i taha 'ení kuo fakahoko 'e Luké. Na'e 'afio'i 'e Sisū e tu'unga faingata'a ia lahi ne tofanga ai e uitou ko 'ení. Mahalo na'e tū'ulutui he poó kakato hono faliki kelekelé, 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní ke 'ilo hono 'uhingá.

Mahalo na'a ne fehu'i tau'atāina fekau'aki mo e 'uhinga 'okú Ne kei finangalo ai ke mo'u. Pe mahalo na'a ne fu'u manavahē 'aupito ki he tükunga li'ekina te ne 'i aí. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo. Ka 'oku tau 'ilo na'e fili e Fakamo'uí ke mavahe leva mei Kāpaneume, 'a ia ne mei fie ma'u ai ke Ne lue he poó kakato kae lava ke a'u ki he me'afaka'eikí kimu'a pea nau tuku ia ki he kelekelé.

'Io, 'i he mamata 'a Sisū ki hono fofonga mamahí 'i he'ene muimui atu he me'afaka'eikí, na'a Ne ongo'i ha manava'ofa lahi ki he fefine ko 'ení—ka ne hangē na'a Ne ma'u e manava'ofa ko iá mei ha ngaahi ongo na'a Ne a'usia kimu'a peá Ne "toki" kau atu he fakafe'ao 'o e me'afaka'eikí. 'Oku mahino na'a Ne a'u tonu ki ai 'i he mōmeniti 'o e faingata'a'ia 'a e fefiné.

Na'e folofola ange leva 'a Sisū ki he uitoú ke "oua 'e tangi" (veesi 13). Na'e 'ikai manavahē ki he ta'ema'a fakaeouaú, na'a Ne "ala ki he fatá," pea "tu'u ma'u" e kau fakafe'ao. Na'a Ne fekau leva, "Talavou, 'oku ou pehē kiate koe, Tu'u hake.

"Pea nofo hake ia 'a ia na'e maté, 'o kamata lea. Peá ne 'atu ia ['e Sisū] ki he'ene fa'eé" (veesi 14–15). Ko hono mo'oní, na'e ofo e kakai 'o e koló mo e kau muimui 'o Sisuú 'i he ililiu 'enau mamahí ki ha fiefia haohaoa. Ne nau "fakamálō [kotoa] ki he 'Otuá 'o pehē, Kuo tu'u hake 'a e palōfita lahi

"iate kitautolu" (veesi 16). Ka na'e fekau'aki foki e mana ko 'ení mo hono fakahaofi ha laumālie faingata'a'ia. Na'e 'afio'i 'e Sisū na'e fu'u fehalaaki ha me'a ki he fefine ko 'ení—ko ha taha ne siolalo ki ai e kakaí 'i honau anga fakafonuá. Na'e ongo e tükunga 'o e fefiné ki Hono finangaló, neongo kapau na'e fie ma'u ke fononga mama'o ke 'i ai he taimi totonú. Na'a Ne 'afio'i e tükunga faingata'a ne 'i aí, peá Ne fakavavevave ki ai. Na'e lea 'aki 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018) ha fo'i mo'oni ta'e lava ke faka'ikai'i 'i he'ene pehē, "'E 'i ai ha 'aho, te tau sio ai ki ha me'a na'e ngali hoko fakatu'upakē 'i he'etau mo'uí, pea tau toki fakatokanga'i hake ta na'e 'ikai ke fakatu'upakē ia."

'I he taimí ni, 'i he'ene langaki mo'ui 'o hangē ko e me'a ne hoko ko 'ení, kuo pau ke toe mahulu hake ia 'i ha talanoa faka-Tohi Tapu lelei pē kiate kitautolu. 'Okú ne fakamo'oni'i ta'e toe veiveiuia ne 'afio'i 'e Sisū e uitou masiva, li'ekina, mo faingata'a'ia ko 'ení. Tautaufitó ki he taimi 'oku tau ongo'i li'ekina pe tuenoa pe ta'emahu'inga aí, kuo pau ke tau manatu'i: Ne tokoni'i 'e Sisū e uitoú 'i he taimi 'o 'ene faingata'a'ia lahi tahá, pea te Ne ha'ele mai foki kiate kitautolu. 'Ikai ngata aí, ko ha lēsoni 'e taha 'e lava ke tau ako mei he sipinga 'a e Fakamo'uí ko e mahu'inga 'o e alanima atu ke tokoni'i e ni'ihi kehe 'oku mou feohí. 'Oku

‘i ai ha tokolahi ‘i homou ‘ātakaí ‘e lotofo‘i he taimi ki he taimi. Kapau te ke lava ‘o talanoa kiate kinautolu fekau‘aki mo “Sisitā Neini” mo e founiga ne ‘afio‘i pau ai ‘e he ‘Eikí ‘ene lotosi‘í mo e faingata‘a‘ia fakatāutahá, te ne lava ‘o liliu ‘a e po‘ulí ki he ‘ahó. Manatu‘i e fakamatala ongo mo‘oni ‘a Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló (1895–1985): “‘Oku ‘afio‘i kitautolu ‘e he ‘Otuá, pe a ‘okú Ne tokaima‘ananga mai. Ka ‘oku fa‘a fakafou mai ia ‘i ha taha kehe ‘okú ne feau ‘etau ngahi fie ma‘ú.”⁸

‘I he kotoa ‘o e ngaahi mana ‘a Sisū lolotonga ‘Ene mo‘ui ‘i he māmaní, kiate au, ‘oku si‘isi‘i e ngaahi mana ‘oku ongo mo‘oni mo manava‘ofa hangē ko ‘Ene ‘a‘ahi fakaetauhí ki he uitou ‘o Neiní. ‘Okú ne fakamanatu mai ‘oku tau mahu‘inga kiate Ia pea he ‘ikai ke tau teitei ngalo ‘iate Ia. He ‘ikai lava ke tau fakangoliki ia. ■

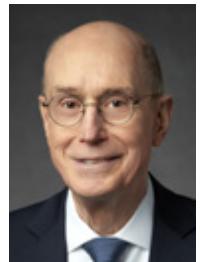
NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Vakai, E. Mills, *Census of Palestine 1931: Population of Villages, Towns, and Administrative Areas* (1932), 75.
2. Vakai, S. Kent Brown, *The Testimony of Luke* (2015), 364.
3. Vakai, Brown, *The Testimony of Luke*, 365.
4. Vakai, Brown, *The Testimony of Luke*, 365.
5. ‘I he tohi ‘a ‘Isaia 54:4, ‘oku folofola ai e ‘Eikí ki he uitou ‘Isilelí “[he] ‘ikai te ke toe manatu ki he valoki ‘o ho‘o nofo taka pē ‘i he mate ho ‘unohó” (Liliu Faka-Pilitānia Fo‘ou).
6. Vakai kia Brown, *Kō e Fakamo‘oni ‘a Luke*, 365.
7. Thomas S. Monson, ‘i he Joseph B. Wirthlin, “Lessons Learned in the Journey of Life,” *Liahona*, May 2001, 38.
8. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Sipenisā W. Kimipolo* 2006), 100.

Ke mamata he fo‘i vitiō
‘o e Tohi Tapú “Widow
of Nain,” vakai ki he
[lds.org/go/041917](https://www.lds.org/go/041917).

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring
Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisī 'Uluakí

FALALA KI HE Fai Fakahaofi 'A E FAKAMO'UÍ

Na‘e ma‘u ‘e he Fakamo‘uí mei He‘ene Fakaleleí mo e Toetu‘ú ‘a e mālohi ke fakamālohia kitautolu ‘i hotau ngaahi ‘ahi‘ahí mo fakahaofi kitautolu mei ai.

Kiate kitautolu kuo mole atu hatau ngaahi ‘ofa‘angá, ‘e ala fakamamahi mo tuenoa e halafononga ki mu‘á—pea toe fakamamahi ange kiate kinautolu ‘oku ‘ikai hanau ilo mo ha fakamo‘oni ki he Fakalelei mo e Toetu‘u ‘a e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí. ‘Okú ke manatu‘i ‘Ene ongo ākonga loto puputu‘u ‘i he hala ki ‘Emeasí. Ne fakaofi atu e ‘Eiki kuo toetu‘ú kiate kinaua ‘o ‘eke ange e ‘uhinga ‘o ‘ena mamahí. ‘Oku ‘omi ‘e Luke e talí:

“Peá na pehē kiate ia, Kia Sisū ‘o Nāsaletí, ko e palōfita na‘e mālohi ‘i he ngāue mo e lea ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá mo e kakai kotoa pē:

“Pea mo e tukuange ia ‘e homau kau taula‘eiki lahi mo e kau fakamaau ke tamate‘i, pea kuo tutuki ia ki he ‘akau.

“Ka na‘a mau falala ko ia ia te ne huhu‘i ‘a ‘Isilelī” (Luke 24:19–21).

‘Oku tau fiemālie ‘i he‘etau ma‘u ha ‘ilo mo ha fakamo‘oni *ko Ia na‘á Ne huhu‘i ‘a ‘Isilelī. Ko Ia na‘á Ne “veteki e ngaahi ha‘i ‘o e maté”* (Mōsaia 15:23). *Ko Ia na‘e hoko ko e “uluaki fua ‘o kinautolu na‘e mohé”* (1 Kolinitō 15:20). *Ko Ia na‘á Ne faka‘atā e ngaahi fuakava ‘o e tempipalé ‘a ia ‘okú ne ha‘i kitautolu ki he ta‘engatá mo kinautolu “kuo tau ‘ofa ai, mo fuoloa ‘enau mama‘o atú!”¹*

Hili e fa‘ahita‘u Toetu‘u ko ‘ení, ‘oku ou fie vahevahé atu ha konga ‘o ha pōpoaki fakataha lotu ne u fai he ngaahi ta‘u si‘i kuohilí fekau‘aki mo e mālohi fai fakahaofi ‘o e Fakamo‘uí. Na‘á ne fakamālohia au ‘i he‘eku teuteu‘i mo fakahoko iá. ‘Oku ou lotua te ne fakamālohia koe ‘i ho‘o lau iá.

'Oku 'Afio'i 'e he Fakamo'uí 'Etau Mamahí

'Oku nounou e mo'uí ki hatau ni'ihī pea kiate kitautolu kotoa foki. 'E 'ahi'ahi'i kitautolu kotoa 'aki 'etau fehangahangai mo e mate 'a ha taha 'oku tau 'ofa ai.

Ne u fetaulaki he 'aho atú mo ha tangata kuo te'eki ke ma fetaulaki talu e mate hono uaifi. Ko ha feiloaki 'ikai palani 'i ha 'etimosifia 'aho mālōlō fakasosiale faka'ofo'ofa. Na'a ne malimali 'i he'ene fakaofi mai. 'I he'eku manatu 'i hono uaifi kuo mālōlō atú, ne u fakalea tokanga e kupu'i lea talitali angamahení 'o pehē ange, "Okú ke fēfē hake?"

Ne pulia hono fofonga malimalí pea kamata fakapetepe tangi, peá ne pehē le'o si'i mai 'i

he fakamātoato, "Oku ou sai pē. Ka 'oku fu'u faingata'a."

'Oku fu'u faingata'a, hangē ko ia kuo ako 'e hamou tokolahī, pea te tau 'ilo kotoa 'i ha taimí. Ko e konga faingata'a taha 'o e sivi ko iá ko e feinga ke 'ilo pe ko e hā te tau fai ki he mamahī, ongo'i tuenoa, mo e mole 'oku lava ke tau ongo'i 'o hangē kuo mole atu ha konga 'o 'etau mo'uí. 'E lava ke tolonga e mamahī 'o hangē ha langauhu fakaesinó fuoloa. Pea mahalo 'oku ma'u 'e ha ni'ihī ha ngaahi ongo 'ita pe 'ikai fakamaau totonu.

'Oku ma'u 'e he Fakamo'uí mei He'ene Fakaleléi mo e Toetu'u 'a e mālohi ke fakahaofi kitautolu 'i ha fa'ahinga faingata'a pehē. Kuó Ne

FAKAMĀTOATO MEI HE LOUHA'E EFKI, BY YONGSUNG KIM, THE HANGALEEWA HAWAII LIGHT

Na‘e mei lava ke ‘afio‘i ‘e he

*Fakamo‘uí ‘etau ngaahi mamahí
‘i he ue‘i ‘a e Laumālié, kā
na‘á Ne fili ke ‘afio‘i kinautolu
‘aki ‘Ene foua kotoa ia.*

‘afio‘i kotoa ‘etau ngaahi mamahí ‘o fakafou ‘i He‘ene a‘usiá. Mahalo na‘e mei lava ke Ne ‘afio‘i kinautolu ‘i he ue‘i ‘a e Laumālié, ka na‘á Ne fili ke ‘afio‘i kinautolu ‘aki ‘Ene foua kotoa ia. Ko e Talanoá ‘eni:

“Pea vakai, ‘e ‘alo‘i ia ‘ia Mele, ‘i Selūsalema ‘a ia ko e fonua ‘o ‘etau ngaahi tamaí, pea ko ha tāupo‘ou ia, ko ha me‘angāue mahu‘inga ia kuo fili, ‘a ia ‘e ‘ō‘ofaki pea te ne tu‘itu‘ia ‘i he mālohi ‘o e Laumālié Mā‘oni‘oní, pea fakahifo ha tama, ‘io, na‘a mo e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

“Pea te ne hā‘ele atu, ‘o kātaki‘i ‘a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata‘á pea mo e ngaahi ‘ahi‘ahi kehekehe kotoa pē; pea ‘e fai ‘eni koe‘uhí ke lava ‘o fakamo‘oni‘i ‘a e folofolá ‘a ia ‘oku pehē te ne to‘o kiate ia ‘a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki ‘oku mo‘ua ai hono kakáí.

“Pea te ne to‘o kiate ia ‘a e maté, koe‘uhí ke ne vete ‘a e ngaahi ha‘i ‘o e maté ‘a ia ‘oku ha‘ihá‘i ‘a hono kakáí; pea te ne to‘o kiate ia ‘a honau ngaahi vaiváí, koe‘uhí ke fonu hono lotó ‘i he ‘alo‘ofa, ‘o fakatatau ki he kakanó, koe‘uhí ke ne ‘afio‘i ‘o fakatatau ki he kakanó ‘a e founiga ke tokoni‘i ai ‘a hono kakáí ‘o fakatatau ki honau ngaahi vaiváí” (Alamā 7:10–12).

‘E feinga e kakai lelei ‘i ho ‘ātakaí ke mahino kiate kinautolu e mamahi ‘okú ke ma‘u ‘i he mole atu ha taha ‘okú ke ‘ofa ai. Mahalo te nau ongo‘i mamahi mo kinautolu. ‘Oku ‘ikai ngata pē he mahino ki he Fakamo‘uí mo ongo‘i ‘a e mamahí, ka ‘okú Ne ongo‘i foki *ho‘o* mamahi fakatautaha ‘a ia ko koe pē ‘okú ke ongo‘i. Pea ‘okú Ne ‘afio‘i lelei koe. ‘Okú Ne ‘afio‘i ho lotó.

Fakaafe‘i e Laumālié Mā‘oni‘oní

‘E lava ke ‘afio‘i ‘e he Fakamo‘uí pe ko e me‘a fē ‘i he ngaahi me‘a te ke malavá, ‘e lelei taha kiate koe ‘i ho‘o fakaafe‘i e Laumālié Mā‘oni‘oní ke ne fakafiemālie‘i mo tāpuekina koé. Te Ne ‘ilo‘i ‘a e feitu‘u lelei taha kiate koe ke ke kamata aí. Taimi ‘e ni‘ihí ko e lotú. Taimi ‘e ni‘ihí ko hano fakaifiemālie‘i ha taha kehe. ‘Oku ou ‘ilo ha uitou ne fefá‘uhí mo ha mahaki faka‘au‘ausino ‘a ia na‘e ue‘i ke ‘a‘ahi ki ha uitou ‘e taha. Ne ‘ikai ke u ‘i ai, ka ‘oku ou ‘ilo pau na‘e ue‘i fakalaumālie ‘e he ‘Eikí ha ākonga faivelenga ke alanima atu ki ha taha kehe ‘o lava ai ke tokonia kinaua fakatou‘osi.

‘Oku lahi ha ngaahi founiga ‘e lava ke tokoni‘i ai ‘e he Fakamo‘uí ‘a kinautolu ‘oku mamahí, ‘o fakatatau ki honau tūkungá. Ka ‘e lava ke ke fakapapau‘i te Ne lava, pe te Ne fakahoko ia ‘i he founiga ‘oku lelei taha kiate kinautolu ‘oku mamahí pea mo kinautolu ‘i honau ‘ātakaí. Ko e me‘a ‘e taha ‘oku tatau ‘i hono fakahaoi ‘e he ‘Otuá ‘a e kakaí mei he mamahí ko ‘enau ongo‘i ko ia ha anga-fakatōkilalo hangē ha tamasi‘i si‘i ‘i Hono ‘aó. ‘Oku ma‘u mei he mo‘ui ‘a Siopé ha sipinga ma‘ongo‘onga ‘o e mālohi ‘o e loto-fakatōkilalo fakamātoató (vakai, Siopé 1:20–22). Koe me‘a ‘oku tatau ai pē, ‘a ia ne ma‘u ‘e Siopé, ko e tui faivelenga ki he mālohi ‘o e Toetu‘u ‘a e Fakamo‘uí (vakai, Siopé 19:26).

Te tau toetu‘u kotoa, kau ai hotau ngaahi ‘ofa‘anga kuo mālōloó. Ko e toe fakataha te tau fakahoko mo kinautolú ‘e ‘ikai ‘i he fotunga pelepelengesi ka ‘i he ngaahi sino ‘e ikai toe mate pe motu‘a pe mahamahaki.

‘I he taimi ne hā ai e Fakamo‘uí ki He‘ene kau ‘Apostoló hili e Toetu‘ú, ne ‘ikai ngata pē ‘i He‘ene fakahoko ha fakapapau kiate kinautolu ne mamahí ka kiate kitautolu kotoa pē ‘e ‘i ai ha taimi te tau mamahi aí. Na‘á Ne toe fakapapau kiate kinautolu mo kitautolu ‘i he founiga ko ‘ení

“Fiemālie pē ‘a kimoutolu. . . .

“Vakai ki hoku nimá mo hoku va‘é, ko au pē ia: ala mai kiate au, pea mou vakai: he ‘oku ‘ikai kakano mo hui ha laumālié, ‘o hangē ko ia ‘oku mou ‘iló ni ‘iate aú” (Luke 24:36, 39).

‘E lava ke ue‘i kitautolu ‘e he ‘Eikí ke tau kakapa atu ki he mālohi ‘e fakahaoi ai kitautolu mei he‘etau mamahí ‘i he founiga lelei taha ki hotau tūkungá. Te tau lava ‘o fili ke tokoni ki he ni‘ihí kehé ma‘á e ‘Eikí. Te tau lava ‘o fakamo‘oni ki he Fakamo‘uí, ki He‘ene ongoongoleí, ki hono toe fakafoki mai Hono Siasí, pea ki He‘ene Toetu‘ú. Te tau lava ‘o tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.

‘Oku fakaafe‘i kotoa ‘e he ngaahi fili ko ‘ení ‘a e Laumālié Mā‘oni‘oní. Ko e Laumālié Mā‘oni‘oní te ne lava ‘o fakafiemālie‘i kitautolu ‘i he founiga lelei taha ki he‘etau fie ma‘u. Pea ‘i he ue‘i ‘a e Laumālié, te tau lava ai ‘o ma‘u ha fakamo‘oni ki he Toetu‘ú mo tau vakai lelei atu ki he toe fakataha nāunau‘ia he kaha‘ú. Ne u ongo‘i e fakafiemālie ko iá ‘i he‘eku vakai hifo ki he maka fa‘itoka ‘o ha taha ne u ‘ilo‘i—ko ha taha ‘oku ou ‘ilo ‘e ‘i ai ha taimi he kaha‘ú teu pukepuke ‘i hoku nimá ‘I he‘eku ‘ilo iá, ne ‘ikai ngata pē hono fakahaoi au mei he mamahí kae fakafonu ‘aki foki ha fiefia lahi.

*'E lava ke ke fakapapau'i
'e lava 'e he Fakamo'uí
pea te Ne fakahoko ia 'i he
founga 'oku lelei taha kiate
kinautolu 'oku mamahí pea mo
kinautolu 'i honau 'atakai.*

Kapau na'e mo'ui e tokotaha kei si'i ko 'ení ki he'ene fu'u lahí, mahalo na'e mei fie ma'u ke fakahaofi ia mei ha ngaahi faingata'a kehe. Mahalo na'e mei 'ahi'ahi'i ke mo'ui faivelenga ki he 'Otuá 'i he ngaahi faingata'a fakatu'asino mo fakalaumālie 'oku ma'u 'e he tokotaha kotoa pē. Neongo ko e sinó ko ha fakatupu ma'ongo'onga ia, ka ko hono tauhi ke ngāuē ko ha faingata'a ia 'okú ne sivi'i kitautolu hono kotoa. Kuo pau ke foua 'e he tokotaha kotoa 'a e mahamahakí mo e ngaahi nunu'a 'o e hoholo ke matu'otu'a angé.

"Ke Ke Loto-Ma'ulalo"

Kuo 'osi fokotu'u e mālohi ki hono fakahaofi kitautolu mei he'etau ngaahi faingata'a'iá. 'Oku ngāue ia 'i he founga tatau mo ia 'oku fakahoko ai 'a e fai fakahaofi mei he faingata'a 'oku hoko mai 'i he'etau fehangahangai mo e mate 'a ha taha ne tau 'ofa ai. 'Oku tatau pē 'a e 'ikai ke fakataumu'a ma'u pē e fakahaofi ko iá ke haofaki'i e mo'ui 'a ha 'ofa'anga, mo e 'ikai 'uhinga e fakahaofi mei he ngaahi faingata'a kehé ki hano to'o kinautolu. He 'ikai tuku mai

'e he 'Eikí ha fakafiemālie kae 'oua kuo tau fakatupulaki 'a e tui ke fakahoko e ngaahi fili te ne 'omi e mālohi 'o e Fakaleleí ke ngāue 'i he'etau mo'uí. 'Oku 'ikai ko Hono finangaló ia 'o tupu mei he fliflimānako ka 'i he 'ofa kiate kitautolu.

Na'e foaki kia Tōmasi B. Maasi 'a ia na'e hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he taimi ko iá, ha fakahinohino ki hono ma'u e mālohi 'o e 'Eikí ki he fai fakahaofi mei he 'ahi'ahi 'o e mo'uí. Na'a ne tofanga 'i ha ngaahi 'ahi'ahi faingata'a, pea na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku toe lahi mo ha me'a 'e fehangahangai mo ia. Ko e fale'i 'eni kiate ia 'oku ou to'o kiate au mo tuku atu kiate kimoutolú: "Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e tataki nima koe

‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá, pea foaki kiate koe ‘a e tali ki ho‘o ngaahi lotú” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:10).

‘Oku finangalo ma‘u pē ‘a e ‘Eikí ke tataki kitautolu ki he fakahaofí ‘i he‘etau mo‘ui angatonu angé. ‘Oku fie ma‘u ki ai e fakatomalá. Pea ‘oku fie ma‘u ki ai e loto fakatōkilaló. Ko ia ko e hala ki he fakahaofí ‘oku fie ma‘u ma‘u pē ki ai ‘a e loto fakatōkilaló kae lava ‘e he ‘Eikí ‘o tatakinima kitautolu ki he feitu‘u ‘okú Ne finangalo ke tau fou atu ai ‘i he‘etau ngaahi hoha‘á pea hoko atu ai pē ki hono fakama‘oni‘oní.

‘E lava ke ‘omi ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahí ‘a e tāufehi‘á mo e loto-si‘í. ‘Oku ma‘u mei he tuí ‘a e loto fakatōkilalo ‘okú ta fie ma‘u kae lava ke tatakinima kitaua ‘e he ‘Eikí. ‘Oku ma‘u ia mei he tui ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá, ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu, pea ko e me‘a ‘oku finangalo ki aí—neongo ‘ene faingata‘á—‘a e lelei taha ma‘u pē kiate kitautolú.

Na‘e fakahā mai ‘e he Fakamo‘úi ‘a e loto-fakatōkilalo ko iá. Kuó ke lau e founiga na‘á Ne lotu ai ‘i he Ngoue ko Ketisemaní lolotonga ‘Ene mamahi ‘i ha faingata‘a ma‘atautolú, ‘a ia ne mahulu hake he me‘a te tau malava pe kātakí‘í, pe na‘a mo au ke u fakamatala‘i. ‘Okú ke manatu‘i ‘Ene lotú: “Tamai, kapau ko ho finangaló, ‘ave ‘a e ipú ni ‘iate au: kae ‘oua na‘a fai hoku lotó, ka ko e finangalo ‘o‘ou” (Luke 22:42).

Na‘á Ne ‘afio‘i mo falala ki He‘ene Tamai Hēvaní, ko e ‘Elohimí ma‘ongo‘ongá. Na‘á Ne ‘afio‘i e mālohi mo e ta‘efakangatangata e ‘ofa ‘a ‘Ene Tamaí. Na‘e tautapa e ‘Alo ‘Ofa‘angá ‘i ha ngaahi lea vaivai—hangē ko ia ‘o e kauleka ikí—ki he mālohi ‘o e fakahaofí ke tokoni kiate Ia.

Lototo‘a mo Fiemālie

Ne ‘ikai fakahaofí ‘e he Tamaí e ‘Aló ‘o to‘o ‘a e faingata‘á. Na‘e ‘ikai ke Ne fai ia koe‘uhí ko kitautolu, ka na‘á Ne tuku ke faka‘osi ‘e he Fakamo‘úi ‘a e misiona na‘á Ne hā‘ele mai ke fakahokó. Ka ‘oku tau kei lototo‘a pē mo fiemālie ‘i he‘etau ‘ilo ki he tokoni na‘e fakahoko ‘e he Tamaí:

“Pea na‘e fakahā mai ‘a e ‘āngelo mei he langí kiate ia, ‘o ne fakamālohi ia.

“Pea mo‘ua ia ‘i he mamahi lahi, pea ‘āsili ai ‘ene lotu fakamātoató: pea ko ‘ene tauta‘á ko e ta‘ata‘a na‘e tō ‘i he tulutā lalahi ki he kelekelé.

“Pea tu‘u hake ia mei he lotú, ‘o ha‘u ia ki he‘ene kau ākongá, ‘o ne ‘ilo ‘a kinautolu ‘oku mo‘umohea ‘i he mamahi.

“Pea pehē ‘e ia kiate kinautolu, Ko e hā ‘oku mou mohe aí? mou tu‘u ‘o lotu, telia na‘a mou tō ki he ‘ahi‘ahí” (Luke 22:43–46).

Na‘e lotua ‘e he Fakamo‘úi ha fakahaofi. Ko e me‘a na‘e foaki ange kiate Iá ne ‘ikai ko ha founiga ke mavahé ai mei he faingata‘á ka ko ha fakafiemālie ne fe‘unga ke ne ikuna‘i ia ‘i he nāunau‘ia.

Na‘e totongi ‘e Sisū Kalaisi ‘etau ngaahi angahalá kotoa mo kinautolu kotoa e fānau ‘a e Tamai Hēvaní koe‘uhí kae lava ke fakahaofi kitautolu mei he maté mo e angahalá.

Ko ‘Ene fekau ki He‘ene kau ākongá, ‘a ia ne ‘ahi‘ahí‘i mo kinautolú, ko ha fakahinohino ia kiate kitautolu. ‘E lava ke tau fakapapau‘i ‘oku tau muimui ai. ‘E lava ke tau fakapapau‘i ke tau tu‘u hake mo lotu ‘i he tui lahi mo e loto-fakatōkilalo. Pea te tau lava ‘o muimui he fekau ne tānaki atu ‘i he tohi ‘a Ma‘aké: “Tu‘u hake, ke tau ‘alu” (Ma‘ake 14:42).

‘Okú ke ma‘u hemi ha fale‘i ke ikuna‘i ai e ngaahi sivi fakatu‘asino mo fakalaumālie ‘o e mo‘úi. Te ke fie ma‘u e tokoni ‘a e ‘Otuá hili ho‘o fakahoko kotoa e me‘a te ke lava ma‘aú. Ko ia, tu‘u hake ‘o ‘alu, ka ke fekumi ki He‘ene tokoní ‘i he vave taha te ke lavá, ‘oua ‘e fakatatali ki he faingata‘á ka ke toki kole ha tokoni.

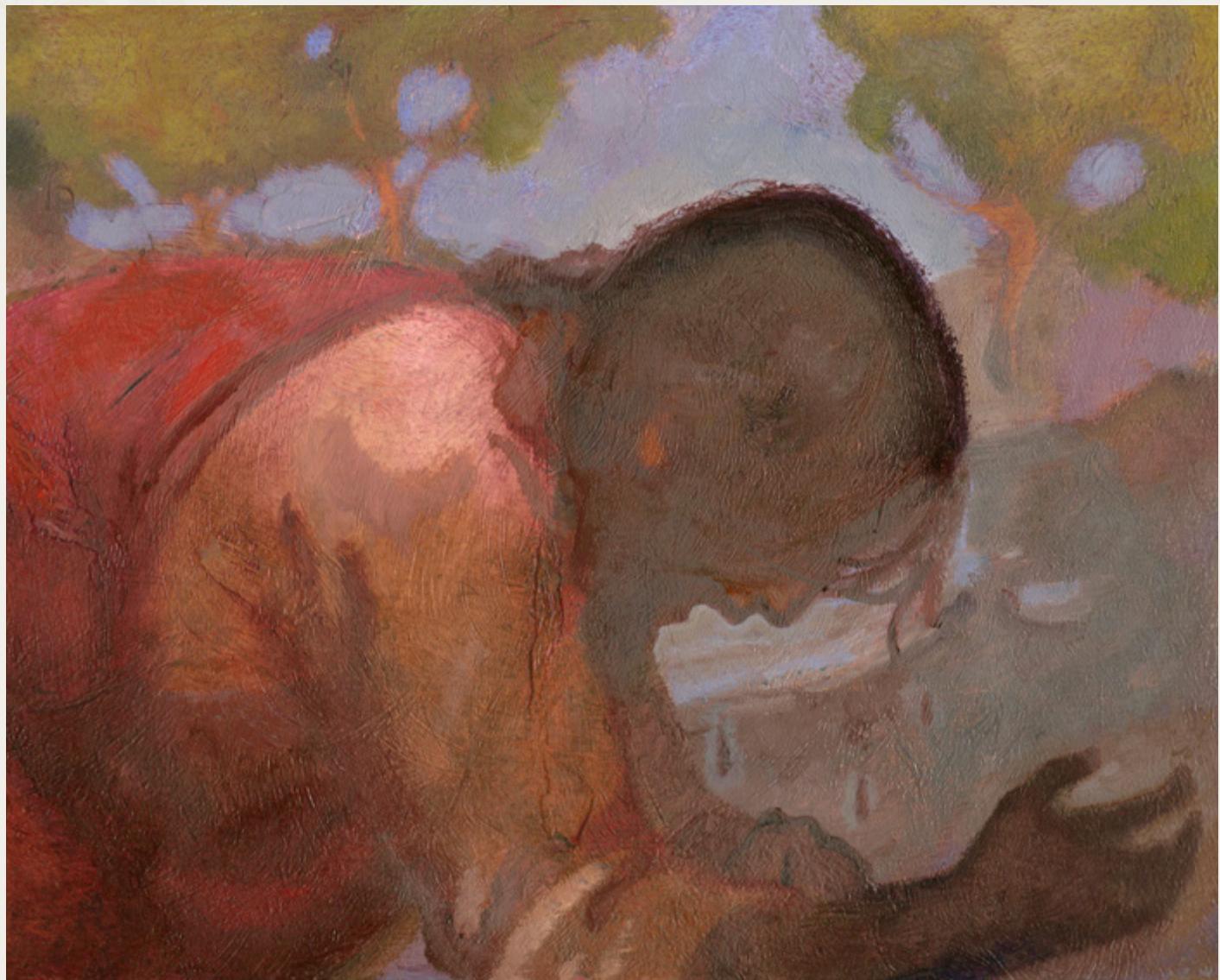
‘Oku ou fakahoko atu ‘eku fakamo‘oní ‘i he loto mālū‘ia ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá ko e Tamaí mo ‘ofa ‘iate kitautolu. ‘Oku ou ‘ilo‘i ia. ‘Oku haohaoa ‘Ene palani ‘o e fiefiá, pea ‘oku hoko ia ko ha palani ‘o e fiefiá. Na‘e toetu‘u ‘a Sisū Kalaisi, pea te tau toetu‘u foki mo kitautolu. Na‘á Ne mamahi koe‘uhí ke ne lava ‘o tokoni‘i kitautolu kotoa ‘i hotau ngaahi faingata‘a‘iá. Na‘á Ne totongi ‘etau ngaahi angahalá kotoa mo kinautolu kotoa ‘o e fānau ‘a e Tamai Hēvaní koe‘uhí kae lava ke fakahaofi kitautolu mei he maté mo e angahalá.

‘Oku ou ‘ilo ‘i he Siasi ‘o Sisū Kalaisí, ‘e lava ke tau ma‘u e Laumālie Mā‘oni‘oní ke ne fakafiemālie‘i mo fakama‘a kitautolu ‘i he‘etau muimui he ‘Eikí. Fakatauange ke ke ma‘u ‘Ene fakafiemālié mo e tokoní ‘i ho ngaahi taimi faingata‘a‘iá, ‘i he kotoa ‘o e ngaahi sivi mo e ngaahi ‘ahi‘ahí ‘o ho‘o mo‘úi. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha‘anga lotu, “The Power of Deliverance,” na‘e fai ‘i he ‘Univesiti Pilikihami ‘Iongí ‘i he ‘aho 15 ‘o Sānuali, 2008.

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. “Kosipeli ko e Maama Lelei,” *Ngaahi Himi*, fika 97.

FAKAKIKI MEI HE KETSEMANI, TA FAKATATAAI'E J. KIRK RICHARDS; NGAAHI VAVA ÖLÜVÉ MEI HE GETTY IMAGES

Feitu'u Toputapú

The loto-fakakaukau ♩ = 60–68

Fakalea mo fakafasi 'e Tammy Simister Robinson

The musical score consists of two staves of music in common time (♩ = 60–68). The top staff uses a treble clef and the bottom staff uses a bass clef. Both staves are in F major (indicated by a 'F' with a sharp sign) and have a key signature of one flat. The lyrics are written below the notes, alternating between the two staves.

Top Staff Lyrics:

- 1. Fei - tu - 'u to - pu - ta - pú, Ne hu - hu - 'i ai a - ú.
- 2. Ho - 'o me - 'a fo - a - kí, Na - 'á Ke lo - to - 'a - kí.
- 3. I - nu 'a e i - pu ní, Lo - to 'a - pa - sia a - í,

Bottom Staff Lyrics:

- Ngou - e Ke - ti - se - ma - ní, Lo - tu e Faka - mo - 'u - í.
- To - fu ai 'a mā - ma - ní, Pe - kia e Faka - mo - 'u - í.
- Kai e mā ku - o pa - kí, Te u fa - ka - mo - 'o - ní.

Continuing Lyrics:

- Lo - tu e Faka - mo - 'u - í. 'A - tu ho - ku ma - ma - hí;
- Pe - kia e Faka - mo - 'u - í. 'A - tu ho - ku ma - ma - hí;
- Te u fa - ka - mo - 'o - ní. 'A - tu ho - ku ma - ma - hí;

Bottom Staff Continuation:

- Ke ta - ha mo e 'A - fiō - ná. Ngou - e Ke - ti - se - ma - ní,
- Ke ta - ha mo e 'A - fiō - ná. To - fu ai 'a mā - ma - ní,
- Ke ta - ha mo e 'A - fiō - ná. 'I - ka - i ha ma - ma - hí;

Final Chorus:

- Lo - tu e Faka - mo - 'u - í. Lo - tu e Faka - mo - 'u - í.
- Pe - kia e Faka - mo - 'u - í. Pe - kia e Faka - mo - 'u - í.
- Mo - 'ui he Faka - mo - 'u - í. Mo - 'ui he Faka - mo - 'u - í.

© 2003 'e Tammy Simister Robinson. Ma'u e totonus fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngāue'aki 'i he ngaahi me'a fakasiasi pe 'i 'api.

Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'ení 'i he tatau kotoa pē 'oku hikí.

Fai 'e Brian K. Ashton

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī
Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpatē

Lēsoni 'e tolu 'i he 'Ofá, Fiefiá, mo e Nongá

‘E lava ke ‘i ai ha faikehekehe lahi
‘i ho‘o mo‘uí ‘i ha‘o muimui he ngaahi
sitepu ‘e tolu ko ‘ení mo tokoni ke
ke ongo‘i e fua ‘o e Laumālié.

Ne u fakakaukau lahi ki hoku kaha‘ú ‘i
he‘eku kei ako ‘univēsití. ‘I he a‘u ki hoku
kaha‘ú—uhinga ki he taimi ne ‘osi ai ‘eku
ako ‘univēsití—ne u ako ha ngaahi lēsoni
mahu‘inga ‘e tolu na‘á ne liliu lahi ‘eku mo‘uí.
‘Oku ou fie vahevahé e lēsoni ‘e tolu ko ‘ení mo koe mo
fakatauange he ‘ikai fuoloa pehē hangē ko aú péa ke toki
ako kinautolú. Te nau lava ‘o tokoni atu ke ke ma‘u ha
fiephia lahi ‘i ho‘o mo‘uí—kae mahulu angé ko ho‘o ma‘u
a e hakeaki‘í mo ho‘o Tamai Hēvaní.

1. Fekumi ki he Fiefiá, Nongá pea mo e Laumālie Mā‘oni‘oní.

Ne u fetaulaki mo hoku uaifi ko Melinitaá ‘i he ta‘u
hono ua ‘eku ‘i he ‘univēsití, hili nai ia ha māhina ‘e ono
mei he‘eku foki mai mei he ngāue fakafaifekaú. Ne u ‘ilo he
taimi pē ko iá ‘oku ou fie mali mo Melinitā. Ka na‘e ‘ikai
ma‘u ‘e Melinitā ‘a e a‘usia tatau. Na‘e ‘osi ha ta‘u ‘e nima
péa ne toki ma‘u ha tali ‘e “SAI PĒ” kapau ‘e mali mo aú.

Lolotonga e ta‘u ‘e nima ko iá, ne u a‘usia ai ha taha
‘o e ngaahi faingata‘a lahi ange ‘o ‘eku mo‘uí. Ne u ‘ilo e

tokotaha ‘oku totonu ke u mali mo iá, pea na‘e ue‘i au ‘e he Laumālié he me‘a tatau, ka ne hangē pē he ‘ikai lava ke u a‘usia e taumu‘a ko iá.

Hili ha taimi nounou mei he‘eku faka‘osi akó, ne fili ‘a Melinitá ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau—pea kiate au ne u pehē, ko e ‘ai ke mayave meiate au. Ne ‘i ai ha ngaahi taimi lolotonga ‘ene ngāue fakafaifekaú ne u lotomamahi ai koe‘uhí ne tukutaha ‘eku tokangá ki he me‘a ne ‘ikai ke u ma‘ú. Ka neongo ia, ne u ako e folofolá mo lotu faka‘aho, tokoni ‘i he Siasí, mo tulifua ke fakahoko e ngaahi me‘a na‘á ne ‘omi e Laumālie Mā‘oni‘oni ki he‘eku mo‘uí.

‘I ha pongipongi Sāpate momoko ‘aupito ‘e taha ‘i Miniapoli, Minnesota, USA, lolotonga ha‘aku faka‘uli ki ha fakataha‘anga ‘a e Siasí, ne u fakakaukau ‘o pehē, “‘Oku totonu ke u lotomamahi ‘aupito he taimí ni. Hangē ‘oku ‘ikai hoko ha me‘a ia fakatatau mo ‘eku fie ma‘ú. Ka ‘oku ‘ikai ke u lotomamahi au. ‘Oku ou fu‘u fiefia ‘aupito!”

Sai, ko e hā kau ka fiefia ai kapau ne u lolotonga foua ‘a e me‘a, na‘á ku pehē ko ha ‘ahi‘ahi faingata‘á.

‘Oku ma‘u ‘a e talí ‘i he Kalētia 5:22–23: “Ka ko e fua ‘o e Laumālié, ko e ‘ofa, mo e fiefia, mo e melino, mo e kātaki fuoloa, mo e angavaivai, mo e angalelei, mo e tui, mo e angamalū, mo e ta‘ekonā.”

Koe‘uhí ne u fakahoko e ngaahi me‘a na‘á ne ‘omi e Laumālié ki he‘eku mo‘uí, ne u ongo‘i ai e ‘ofa ‘a e ‘Otuá. Na‘á ku ongo‘i fiefia mo nonga. ‘E lava ke u faingata‘a‘ia ‘i ha taimi fuoloa mo kei fiefia pē.

‘Oku ‘ikai ma‘u ‘a e ‘ofa, fiefia, mo e nonga ‘i he‘etau mo‘uí, mo hotau ngaahi fāmilí, mo ‘etau nofo-malí mei he nofo ‘i ha fu‘u fale lahí, ma‘u ha me‘alele faka‘ofo‘ofa, tui e vala ‘o e kuongá, lavame‘a he ngāue ma‘u‘anga mo‘uí, pe ko ha me‘a ‘o e ngaahi tu‘unga kehe ‘oku pehē ‘e he māmaní ‘okú ne ‘omi ‘a e fiefiá. Ko hono mo‘oní,

*‘I ho‘o fai
efanga ki‘i
me‘a ikí mo
falala ki he
fakalelei ‘a
Sisū Kalaisí,
te ke lava ai
‘o ma‘u ‘a e
‘ofá, fiefiá,
mo e nongá
neongo pe
ko e hā e
tūkunga ‘okú
ke ‘i aí.*

koe‘uhí ko e ongo ‘o e ‘ofa, fiefia mo e nonga ‘oku ma‘u mei he Laumālié, ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia ke nau fehokotaki mo hotau ngaahi tūkunga fakatu‘asinó ka tau toki ongo‘i kinautolu.

Kātaki ka ke feinga ke mahino kiate koe‘oku ‘ikai ke u pehē te tau fiefia ma‘u pē pe he ‘ikai uesia ‘e hotau ngaahi tūkunga fakatu‘asinó ‘etau fiefiá. Ko hono mo‘oní, kapau he ‘ikai ke tau ‘ahi‘ahi‘i ‘a e koná, he ‘ikai ke tau ‘ilo ‘a e melié (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:39; vakai foki, Mōsese 6:55).

‘Oku fie ma‘u ke tau faingata‘a‘ia ha ngaahi taimi ‘e ni‘ihi. ‘Ikai ngata aí, ‘oku ‘i ai ha ngaahi tūkunga fakatu‘asinó mo fakaeongo ‘e ni‘ihi te nau lava ‘o fakatupu hatau faingata‘a‘ia lahi mo fakafaingata‘a‘ia‘i ‘etau ongo‘i e Laumālié. Ka ‘o kapau ‘oku tau feinga ke ma‘u e Laumālié ‘i he‘etau mo‘uí mo tau falala ki he ‘Otuá, ko hono fakalukufuá, ‘e lava ke tau fiefia.

‘Oku ou fakamo‘oni mei he‘eku a‘usia fakatāutahá ‘oku mo‘oní ‘eni. Talu mei he‘eku a‘usia lolotonga e kei ngāue fakafaifekau ‘a Melinitá, kuó u fakatokanga‘i kapau ‘oku ou fai e ngaahi me‘a ‘okú ne ‘omi ‘a e Laumālié ki he‘eku mo‘uí, kau ai ‘eku fili ke tui mo tali ‘e hoko e ngaahi me‘á fakatatau mo e finangalo ‘o e ‘Otuá, mo ‘eku fiefia ma‘u pē (vakai, Sēkope 3:2).¹

2. ‘Oua Na‘á Ke Mo‘ulaloa ki he Ngaahi Fakakaukau Halá

‘Oku ‘omi e Sētane ha ngaahi fakakaukau hala ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku fai ‘e he ‘Otuá, ko ha‘ane feinga ke tau puputu‘u mo kākaa‘i kitautolu. Neongo e feinga ‘a Sētane ke fakaloto‘i kitautolú, ‘oku ako‘i kitautolu ‘e he Fakamo‘uí “[he ‘ikai] tupu ‘i he ‘akaú kovi [ha] fua lelei” (3 Nifai 14:18). Koe‘uhí ko ha ‘akau kovi ‘a Sētane, he ‘ikai ke ne lava ‘o fakatupu ‘iate kitautolu ‘a e ongo‘i “‘ofa, mo e fiefia, mo e melino, mo e kātaki fuoloa, mo e angavaivai, mo e angalelei, mo e tui, mo e angamalū, mo e ta‘ekona” (Kalētia 5:22–23). Ka ‘oku loto ‘a Sētane ke ne fakatupu ‘iate kitautolu ‘a e lotomamahí (vakai, 2 Nifai 2:27).

Ko e hā leva e me‘a ‘oku fai ‘e Sētané? ‘Okú ne feinga ke kākaa‘i kitautolu.

‘Oku ‘i ai haku kaungāme‘a, ko ha taha ‘o e kakai filí, na‘e kākaa‘i. Na‘e ngāue fakafaifekau hoku kaungāme‘á pea na‘e hoko ko ha faifekau tu‘ukimu‘a. ‘I he taimi ne foki mai ai mei he ngāue fakafaifekau, na‘á ne

loto ke fai e ngaahi me'a kotoa pē kuó ne 'omi 'a e Laumālié ki he'ene mo'uí mo fakamāloha ia lolotonga 'ene ngāue fakafaifekaú. Pea na'a ne fai ia 'i ha vaha'a taimi.

Ka na'a ne sio ki hono ngaahi kaungāme'a, kuo ngāue fakafaifekau hanau tokolahī, ne nau omi ki he lotú he Sāpate kotoa pē ka 'i tu'a he lotú 'oku nau mo'ui pē 'o hangē ko e māmaní. Ne nau ngali fiefia. Ne nau fakahoko ha ngaahi me'a "fakafiefia". Pea hangē ne 'ikai fie ma'u 'i he'enau tō'onga mo'uí ha ngāue lahi hangē ko iá.

Ne māmālie 'ene tuku e fanga ki'i me'a iiki na'a ne ma'u mei ai e mālohi fakalaumālie lolotonga 'ene ngāue fakafaifekaú. Na'a ne kei ma'u pē 'ene fakamo'oní, ka na'a ne talamai kuó ne a'u ki ha aofangatuku, "Kapau te u 'alu pē au ki he'eku ngaahi fakataha'anga 'i he Lotú, te u Sai pē au—'oku ou 'i he hala totonú pē." Ka neongo iá, na'a ne pehē, "Ne u vaivai fakalaumālie."²² I he'ene mo'ui he tō'onga mo'ui 'a e māmaní, ne takiekina e fili hala 'e tahá ki ha fili 'e taha, pea 'ikai fuoloa kuó ne feitama.

Ne iku kotoa atu ki ai 'ene ngaahi fili ta'emā'oni'oní. Na'e 'ikai ke fiefia, pea na'a ne 'ilo ia. Me'a mālié, na'e fakatokanga'i 'e hoku kaungāme'a na'e kākaa'i ia, peá ne fakatomala ai.

'Oku fakamamafa'i mai 'e he'ene talanoá, na'a mo hotau ní'ihi lelei tahá 'oku kei kākaa'i pē. 'Ikai ngata aí, 'oku fakamahino'i mai 'e he'ene talanoá kuo pau ke tau malu'i ma'u pē kitautolu mei he kākaá. Te tau ikuna'i 'eni 'aki hono fai e fanga ki'i me'a iiki 'okú ne 'omi 'a e Laumālié ki he'etau mo'uí.

'Oku ou fiefia ke lipooti atu he 'ahó ni 'oku fiefia hoku kaungāme'a, pea 'okú ne feinga ke tauhi e ngaahi fekaú, pea 'oku fāitōnunga fakatu'asino mo fakalaumālie 'i he ongoongolelé.

'Oku hoko mai e ngaahi fakatauele 'a Sētane 'i ha ngaahi founiga kehekehe. Te u lave atu pē ki hanau ní'ihi.

*'Oku 'omi
'e Sētane
ha ngaahi
fakakaukau
hala ki he
ngaahi me'a
kotoa pē 'oku fai
'e he 'Otuá, ko
ha'anefeinga
ke tau puputu'u
mo kākaa'i
kitautolu. 'Oku
ako'i mai 'e he
Fakamo'uí
[he 'ikai] tupu
'i he 'akaú kovi
[ha] fua lelei"*

(3 Nīfai 14:18).

'Oku feinga 'a Sētane ke fakaloto'i kitautolu ke fakamu'omu'a e ngaahi me'a fakalaumālié. 'E lava ke tau 'ilo e taimi 'oku hala ai e ngaahi me'a 'oku tau fakamu'omu'a 'i he'etau 'ilo e lahi 'o e taimi 'oku tau pehē ai, "'Oku ou fu'u femo'uekina pē pe fu'u hela'ia he taimi ni ke _____. Fakafonu e sētesí: 'alu ki he temipalé, ngāue fakaetauhī, ako pe fakalaulauloto ki he folofolá, fakahoko hoku uiui'i, pe fakahoko 'eku lotú.

Ko e 'uhinga 'e taha 'oku tau ongo'i femo'uekina aí ko e feinga mālohi 'a Sētane ke ne ma'u 'etau tokangá. 'Okú ne faka'aonga'i e ngaahi telefoni to'oto'o 'i hotau nimá, letiō 'i he'etau kaá, ko e televisone 'i hotau 'apí, pea mo ha ngaahi me'a kehe ke ne ma'u 'etau tokangá he meimei taimi kotoa pē. Ko hono olá, 'oku tau ongo'i femo'uekina ange ai he tu'unga totonu 'oku tau 'i aí.

Ko e ola 'e taha 'o e fakahoha'a ko 'ení ko e faka'au ke si'isi'i ange 'etau ma'u ha faingamālie ke fakalaulaulotó. 'Oku feinga 'a Sētane ke ne ma'u 'etau tokangá koe'uhí 'okú ne 'ilo 'oku iku e fakalaulaulotó, tautaufitó ki he folofolá,

ki ha fakaui mo ha fakahā 'oku lahi angé.

'Oku ha'u foki e ngaahi fakatauele 'a Sētané 'i he fo'i fakakaukau 'oku mahu'inga ange 'etau fakafötungá 'i he ngaahi ue'i hotau lotó. 'I he taimi 'oku si'i ai e me'a 'okú ne ue'i kitautolu ki hono fai 'o e ngaahi me'a fakalaumālié, 'oku tau tōnounou ai ke a'usia e fiefia 'o e ongoongolelé. Ko hono iku'angá, 'e kamata ke hangē 'oku fakaongosia hono tauhi e ngaahi fekaú, pea 'oku 'ilo 'e Sētane kapau 'okú ne lava 'o fakatupu e ongo ko 'ení 'iate kitautolu, 'oku 'i ai e faingamālie te tau si'aki ai e ngaahi me'a 'oku tau 'ilo 'oku totonu ke tau fai.

'Oku kākaa'i foki kitautolu 'e Sētane ke tau tui 'oku ma'u 'a e fiefia mo e nekeneká 'i ha mo'uí 'oku faingofua pe mei he fakafiefia he taimi kotoa peé. 'Oku 'ikai. Ko hono mo'oní, 'oku 'ikai ha fiefia pe nēkeneka ta'e te tau ikuna'i ha me'a (vakai, 2 Nīfai 2:11, 23).

Ko e founiga kākā faka'osi 'a Sētane te u lave ki aí ko 'ene feinga ke fakaloto'i kitautolu ko e fiefia'angá 'a e fai angahalá mo hono ngaahi fakahōhōloto fakataimí. Kuo 'ilo eni 'e Sētane 'oku 'i ai ha ngaahi ongo pau 'e lava ke ne (1) fakatupu 'iate kitautolu ha fakakaukau ko e fua 'o e Laumālié 'oku tau ongo'i, (2) fakapūlou'i 'e tau holi ki he ngaahi fua ko iá, pe (3) ongo'i ko ha ngaahi talifaki 'oku tali pē.

Hangē ko 'ení, 'e lava ke 'ahi'ahí'i kitautolu 'e Sētane ke tau fekumi ki he holi fakaekakanó ke ne fetongi e 'ofá. 'E lava ke ne fakatauele'i 'aki kitautolu 'a e loto vēkeveké kae 'ikai ko e fiefia ta'engatá. 'Okú ne feinga ke tohoaki'i 'etau tokangá kae 'ikai 'omi kiate kitautolu 'a e melinó. Te ne 'ai kitautolu ke tau fie mā'oni'oni, mamahi, mo tonu fakapolitikale 'o fetongi 'aki 'a e ta'esiokitá, talangofua ma'u peé, mo e fakakaukau fakalaumālié. 'E lava 'e he'ene ngaahi 'ahi'ahí 'o fakatupu ha puputu'u 'iate kitautolu, 'a ia te ne ala tataki kitautolu ke tau fakakaukau 'e ma'u 'a e fiefiá mei hono maumau'i e ngaahi fekaú.

3. Fakahoko e Fanga Ki'i Me'a Īkí

Ko e fanga ki'i me'a ikí 'okú ne 'omi 'a e Laumālié ki he'etau mo'ui, fakamama'o kitautolu mei hono kākā'i, kae mahu'inga tahá ko 'ene tokoni ke tau ma'u 'a e mālohi ke tauhi 'aki e ngaahi fekaú mo ma'u e mo'ui ta'engatá. Na'e ako'i 'e he Fakamo'ui e tefito'i mo'oni ko 'ení ki he kaumātu'a 'o e Siasí 'i Ketilani 'Ohaio: "Ko ia 'oua naá [mou] fiu 'i he faileleí, he 'okú [mou] 'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi. Pea 'oku tupu mei he ngaahi me'a ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahí" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33).

Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai e fanga ki'i me'a ikí? Na'e fakamatala'i 'e he Fakamo'ui he veesi hono hokó, "'oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e loto mo e 'atamai fie fa'" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34). Ko e hā na'e

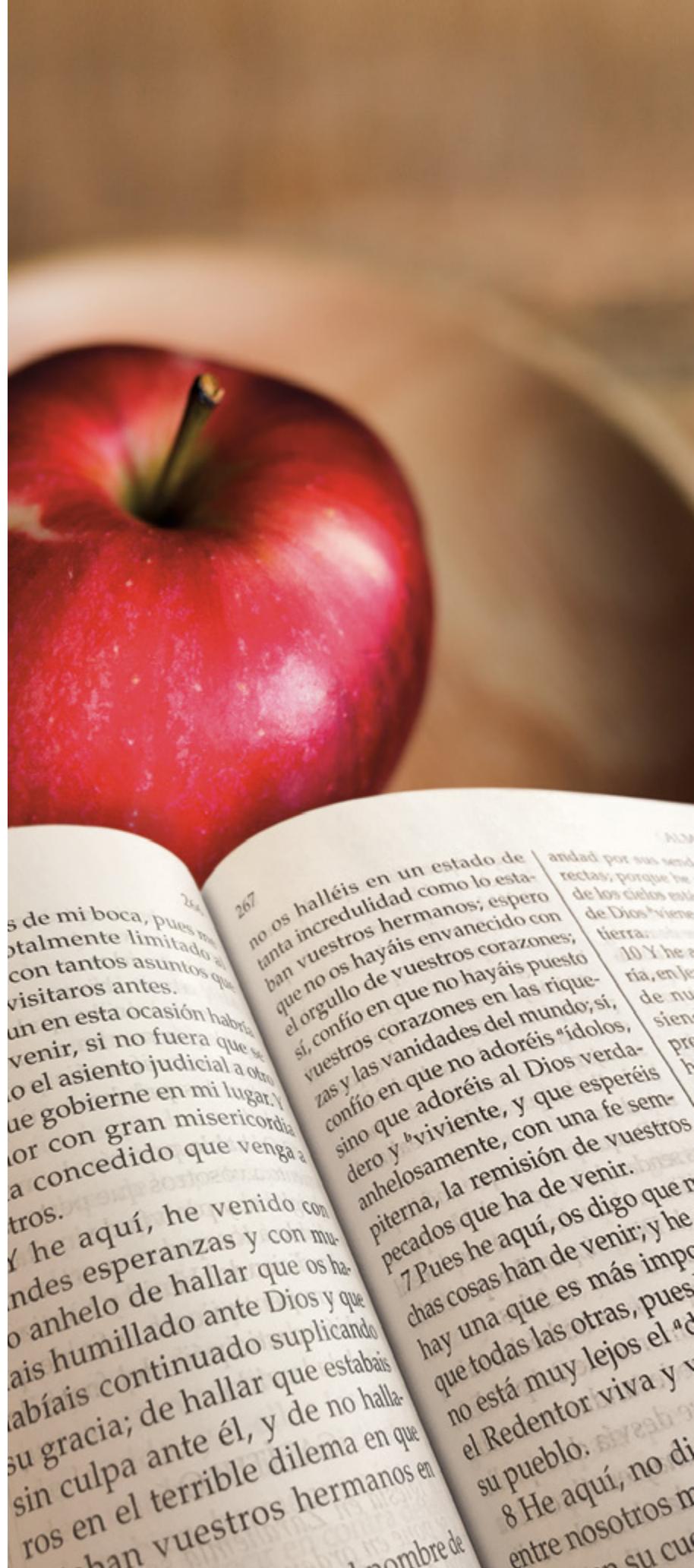
fakafekotaki ai ‘e he Fakamo‘uí ‘a hono fai ‘o e fanga ki‘i me‘a ikí ki he loto mo e ‘atamai fie ngāuē? Koe‘uhí ‘i hono fai ma‘u pē ‘o e fanga ki‘i me‘a ikí, ‘oku tukulolo ai hotau lotó mo e ‘atamaí ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú Ne fakama‘a mo fakamā‘oni‘oni‘i kitautolú (vakai, Hilamani 3:35).

‘Oku liliu tahataha ‘e he fakama‘a mo e fakamā‘oni‘oni‘i ko ‘ení hotau natulá, koe‘uhí ke tau hoko ‘o hangē ko e Fakamo‘uí. ‘Oku tupu foki hení ‘etau ongo‘i ngofua ange e ngaahi ue‘i ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni, ‘a ia ‘okú ne fakasi‘isi‘i hono malava ko ia ke kākaa‘i kitautolú.

‘I hoku ta‘u faka‘osi he ako mā‘olungá, na‘e ako‘i au ‘e hecku tamai‘i ‘api ‘i he semineli. Koe‘uhí ko e kaveinga he ta‘u ko iá ko e Tohi ‘a Molomoná, na‘e fakakaukau ‘eku tangata‘eikí ke ma lau fakataha ia, ‘i he veesi ki he veesi, mo aleá‘i ‘a e me‘a ne ma akó. ‘I he‘ema laú, ne ‘eke mai ‘e he‘eku tangata‘eikí ha ngaahi fehu‘i ne tupu ai ha‘aku fakakaukau fekau‘aki mo e me‘a ne ma laú, pea te ne fakamatala‘i e ngaahi me‘a ne ‘ikai mahino kiate aú. ‘Oku ou kei manatu‘i pē ‘eku ako fekau‘aki mo e Fakamo‘uí mo ‘eku ‘ilo na‘á Ne ‘a‘ahi mo‘oni ki he kakai Nifaí pea ‘e lava foki ke fakamolemole‘i mo‘oni ‘eku ngaahi angahalá koe‘uhí ko ‘Ene Fakaleleí.

‘Oku ou muimui‘i ‘eku fakava‘e ‘i he folofolá ki he ngaahi taimi ne ma ako fakataha ai ia mo ‘eku tangata‘eikí. Ne u ongo‘i ha me‘a lolotonga ‘ema laukongá. Pea mahalo ko e me‘a tepuú, ne liliu e ngaahi me‘a ne u holi ki aí, ngaahi me‘a na‘á ne faka‘ai‘ai aú, mo e ngaahi ngāuē. Ne u loto ke u hoko ko ha taha lelei ange. Ne kamata ke u ‘ilo‘i e ngaahi me‘a ne kākaa‘i ai aú. Ne lahi ange ‘eku toutou fakatomalá. ‘I he faka‘osinga hoku ‘uluaki ta‘u he ‘univēsití, ne u lau faka‘aho ‘a e folofolá.

‘I he taimi ko ‘ení, na‘e kole ‘e Palesiteni ‘Eselā Tafu Penisoni (1899–1994) ki he kau mēmipa ‘o e Siasí ke nau lau faka‘aho e Tohi ‘a Molomoná mo faka‘aonga‘i e me‘a ne nau akó.³ ‘Ikai ngata pē he

ngaahi me'a kehe ne u laú, ne pau ke u lau mo ha konga 'o e Tohi 'a Molomoná.

Ne u ako 'i he'eku ngāue fakafaifekaú e founiga ke ako mo'oni mo keinanga ai 'i he folofolá. Ne 'ikai ngata pē he'eku ongo'i e Laumālie Mā'oni'oní lolotonga 'eku laukongá, ka na'e kamata ke u ongo'i ha fiefia 'i he'eku fekumi 'i he folofolá ki ha ngaahi tali ki he'eku ngaahi palopalemá mo ia 'a 'eku kau fie fanongó.

Hili 'eku ngāue fakafaifekaú, ne hoko atu 'eku keinanga faka'aho 'i he folofolá. Koe'uhí ne fakaafe'i mai 'e he tō'onga mo'ui ko 'ení 'a e Laumālie Mā'oni'oní ki he'eku mo'ui, ne u ma'u ai 'Ene fakahinohino ke tokoni ke u faka'aonga'i lelei ange hoku taimí. Ko hono olá, ne lelei ange 'eku akó mo e ngāué. Ne faingofua ange 'eku fai ha ngaahi fili leleí. Ne lahi ange 'eku lotú mo e fakamātoato hono fua hoku ngaahi fatongiá. Na'e 'ikai fakalelei'i 'e he keinanga faka'aho he folofolá 'eku ngaahi palopalemá kotoa, ka na'e faingofua ange 'a e mo'ui.

Na'e fakahoko 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ha pole 'i 'Aokosi 'o e 2005 ke lau pe toe lau e Tohi 'a Molomoná kimu'a he faka'osinga 'o e ta'ú.⁴ Koe'uhí ne u 'osi lau faka'aho e Tohi 'a Molomoná, ne u 'osi a'u au ki he tohi 'a 'Etá pe Molonaí. Ne u pehā ai lolotonga ha'aku taumāta'u hili ia ha uike 'e taha pe ua, kuó u ikuna'i e pole 'a Palesiteni Hingikelií.

Ka na'e ha'u ha faiako faka'api faivelenga 'o 'a'ahi mai ki homau fāmilí. Na'a ne 'eke mai pe kuó u fēfē hake mo e pole 'a Palesiteni Hingikelií.

Ne u talaange ne u monū'ia hono tomu'a lau e Tohi 'a Molomoná kimu'a he pole 'a Palesiteni Hingikelií. Ne u fakahā ange leva ai, 'i ha'aku ki'i fie mā'oni'oní, kuó u fakakakato e ngāué.

Mē'amālié, ne 'ikai ke ma ma'u tatau mo e faiako faka'apí. 'I he'ene fakatonutonu au 'i ha anga-vaivái, na'e fanafana mai 'a e Laumālié 'oku tonu 'eku faiako faka'apí.

'Oku ou
palōmesi atu
kapau te ke
keinanga
faka'aho 'i
he folofolá,
tautautefito
ki he Tohi 'a
Molomoná, te
ke fakaafe'i ai
'a e Laumālié
ki ho'o mo'ui.

Ko ia na'e pau ai ke u toe lau ha vahe 'e ua he 'aho ke u 'osiki 'i he faka'osinga 'a e ta'ú. 'I he'eku fakalahi hoku taimi lau e Tohi 'a Molomoná, ne u fakatokanga'i ha mālohi lahi ange 'i he'eku mo'ui. Ne u fiefia ange. Ne lelei ange 'eku vakai ki he ngaahi me'a. Ne lahi ange 'eku toutou fakatomalá. Ne u loto ke u ngāue fakaetauhi mo fakahaofi e ni'ihī kehē. Na'e si'isi'i ange ai 'eku fakahehema ki he ngaahi fakatauele mo e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētané. Ne lahi ange 'eku 'ofa ki he Fakamo'ui.

Na'e ui au 'i Nōvema 'o e ta'ú ko iá ko ha pīsope 'i homau uōtī. Na'e teuteu 'i au ki he uiui'i ko 'ení 'i he'eku fakakakato e pole 'a Palesiteni Hingikelií. Talu mei

ai mo 'eku fakatokanga'i ko e lahi ange 'eku femo'uekina 'i he ngāué pe lotú, ko e lahi ange ia 'eku fie ma'u ke ako e folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná.

Te ke lava 'o ma'u e ngaahi tāpuaki mo e mālohi tatau 'i ho mo'ui kapau te ke keinanga faka'aho foki mo koe 'i he folofolá. 'Oku ou palōmesi atu kapau te ke keinanga faka'aho 'i he folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná, te ke fakaafe'i ai 'a e Laumālié ki ho'o mo'ui pea 'e fakanatula pē ho'o lotu faka'ahó, fakatomala ma'u peé, pea faingofua ange ke ke 'alu he uike kotoa ki he lotú mo ma'u e sākalamēniti.

'Oku ou fakamo'oni atu, te ke lava 'o ma'u 'a e 'ofá, fiefiá, nongá, mo e nekeneká neongo pe ko e hā e ngaahi tūkunga 'okú ke 'i aí. 'Oku ou fakamo'oni foki kuo faingofua ange 'eni koe'uhí ko e feilaulau 'a Sisū Kalaisí. 'Oku hoko e ngaahi me'a lelei kotoa pē koe'uhí ko Ia (vakai, Molonai 7:22, 24). ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, "Happiness, Deceit, and Small Things," na'e fai 'i he 'Univesiti Pilikihami 'Iongi he 'aho 5 'o Tīsema 2017.

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. 'I he taimi 'oku tau tu'u 'ali'aliaki ai he tui kia Kalaisí, te tau lava 'o keinanga he 'ofa 'a e 'Otuá neongo pe ko e hā e tūkunga 'oku tau 'i aí.
2. 'Oku 'i he tokotaha ha'ana e talanoá 'a e ngaahi fakamatala mo e lea 'o e 'initavíu.
3. Vakai, Ezra Taft Benson, "A Sacred

- Responsibility," *Ensign*, May 1986, 77–78; vakai foki, "The Book of Mormon—Keystone of Our Religion," *Ensign*, Nov. 1986, 4–7.
4. Vakai, Gordon B. Hinckley, "First Presidency Message: A Testimony Vibrant and True," *Ensign*, Aug. 2005, 2–6.

Na'a mo ha Matangi He 'Ikai Ke Ne Ta'ofi Kimaua

Hili ha taimi nounou mei he'eku foki mai mei he ngāue fakafaifekaú, ne u ma'u ha fakaafe ke 'alu ki ha hulohula. Ne pulia 'eku telefoní he hulohulá pea fie tokoni mai ha talavou kiate au hono kumi iá. 'I he'ema talanoá, ne ma 'ilo'i ai kuó ma 'osi ngāue fakafaifekau fakatou'osi peá ma fevahevahé'aki ha ngaahi fakakaukau mo ha ngaahi taumu'a lahi.

Ne hokohoko atu e tupulaki homa vā fetu'utakí, peá ma fakama'u. Ko 'ema 'amanakí ia ke ma sila 'i he Temipale Washington D.C. kimu'a pea toki tāpuni ki hono fakalelei'i 'i Mā'asi 2018. Ka 'i he hili 'ema fakahoko e fili ko iá, ne sivi'i kimaua. 'Uluakí, ne mole 'eku ngāué pea 'ikai ha founiga ke u fakahū ai ha pa'anga ki he'ema folau ki he temipalé. Hokó, ne 'i ai ha matangi ne fakatokanga mai 'e tō 'i Puerto Liko kimu'a he 'aho te ma mali aí.

'I he taimi ne tō mai ai e Matangi ko Maliá, na'a ne maumau'i homau ki'i motu faka'ofo'ofá. Na'e tāpuni e ngaahi falekoloá. Ne mate e 'uhilá; pea

faingata'a ke ma'u ha vai, me'akai, mo ha ngaahi fie ma'u kehe pē. Ne maumau e me'a kotoa pē ne ma 'osi palani ke faka'aonga'i hono talitali 'ema malí. Na'e pau ai ke ma kaniseli e talitali ki he'ema malí, pea ne ngali hangē 'e fie ma'u ke kaniseli mo 'ema malí. Na'e fakangatangata e fefolau'aki mei Puerto Likó, pea 'ikai 'ilo 'e ha taha hono fuolóa. Ne kamata ke u ongo'i loto si'i, pea ne u fonu 'i he veiveiuua mo e puputu'u.

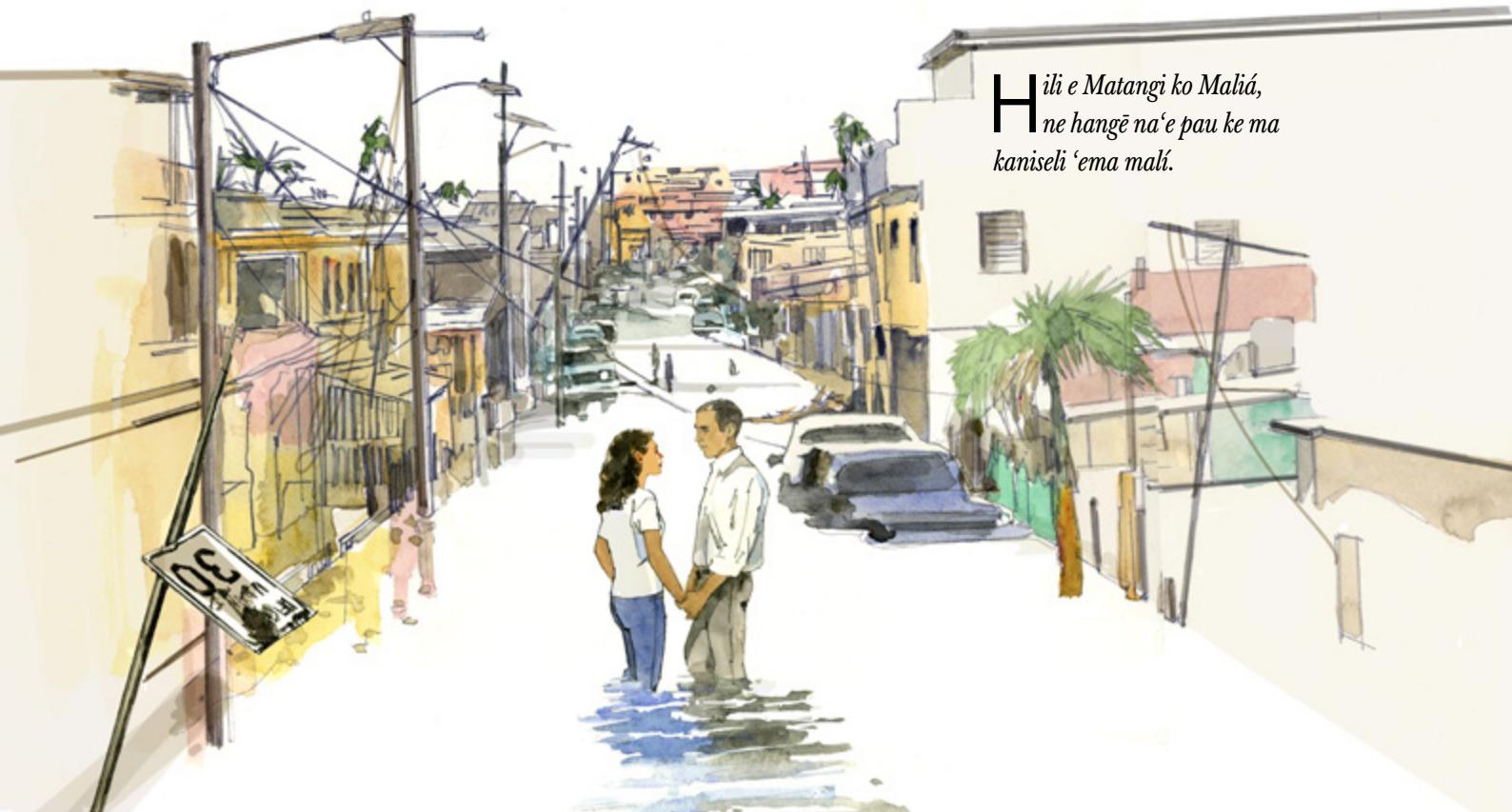
Ne ma talanoa 'i ha pō 'e taha mo hoku 'ofa'angá fekau'aki mo homa tükungá. Na'e ta'epau e folau, pea he 'ikai 'i ai ha talitali 'i he'ema malí pe ko ha vala mali, ka na'e fakapapau'i mai 'e he Laumalié 'oku fie ma'u ke ma falala ki he 'Eikí. Ko e me'a mahu'inga tahá ke ma sila 'i he temipalé. Ne ma lotua ha tokoni mei he Tamai Hévaní.

'I he lava pē ke fai ha folau kitu'a mei Puerto Likó, ne pau leva ke ma fokotu'utu'u ha ngaahi palani folau fo'ou mo toe fokotu'utu'u homa 'aho silá. Ne 'ikai ha ma founiga fetu'utaki 'i ha ngaahi

uike lahi hili e matangí, ka na'e kei ngāue ha telefoni to'oto'o hoku kaungāme'a. Na'a ne faka'atā ke ma ngāue 'aki ia ke fetu'utaki ki he temipalé. Ne ma lava ai 'o toe fokotu'utu'u e me'a kotoa koe'uhí ke kei lava pē 'o sila'i kimaua! 'I he ngaahi uike kimu'a he'ema folau, ne foaki 'ofa mai 'e ha kau mēmipa 'o e fāmilí mo e kaungāme'a ha 'ū sū mo ha vala mo tokoni'i kimaua ke kumi ha ngaahi me'a lahi ki he'ema malí.

'I he faifai peá ma hū ki he temipalé, ne ma si'aki e ngaahi me'a kotoa pē ne ma hoha'a ki aí. Ne ma fepikinima atu ke kamata'i homa kaha'u fakatahá. Te u lava pē 'o pehē mo'oni ne u ongo'i hono tataki mo fakapapau'i mai 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí kiate kimaua, 'e sai pē 'a e me'a kotoa 'i he'ema falala kiate Iá. 'I he 'ahó ni, kuo faitāpuekina 'aki kimaua ha foha faka'ofo'ofa pea ko ha fāmili kimautolu kuo sila'i ki he kotoa 'o e ta'engatá. ■

Koraima Santiago de Jesus, San Juan, Puerto Rico

Hili e Matangi ko Maliá, ne hangē na'e pau ke ma kaniseli 'ema malí.

jk

"Ko 'Eni ia!"

Ne u a'u atu ki 'api kuo fuoloa e po'ulí hili ia hono fakahoko ha ngaahi 'initaviu lahi ko ha pisope. Ne u ongosia. Na'e fakamafasia e ngāué 'i ha ngaahi uike lahi, pea ne u ongo'i ne lahi ange e ngaahi fatongia fakafāmili mo faka-Siasí 'i he me'a 'oku ou lavá.

'I he efiafi ko iá, na'e pau ke u ngaohi 'eku kaá ke u lava 'o 'alu ki he ngāué he 'aho hono hokó. 'I he'eku tui hoku 'ovaloló, ne liliu hoku ngaahi fatongia mei he pisopé ki ha tokotaha 'enisinia. Ne u tokoto he faliki sima momokó 'i he lalo kaá 'o kamata ngāue. Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke u mokosia, hela'ia, mo ongosia hili iá kuó u 'osi ngāue mālohi he 'aho ko iá? Na'e si'i 'eku kātakí peá u kamata lāunga, 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní 'i ha lotu.

"E malava nai ke Ke ki'i tokoni mai kiate au?" Ko 'eku kolé ia. "Oku ou feinga hoku lelei tahá ke u hoko ko ha tamai, husepāniti, mo ha pisope lelei pea ke mo'ui 'aki e ngaahi fekaú. Te u ngāue lelei ange kapau te u ma'u ha ki'i mālōlō? Fakamolemole 'o tokoni mai ke faka'osi 'eni kau 'alu 'o mālōlō."

Na'e faifai pea ha'u ki he'eku faka-kaukaú ha fo'i lea mahino 'e tolu: "Ko 'eni ia!"

"Ko e hā?" Ko 'eku talí ange ia.

Ne toe ha'u ki he'eku fakakaukaú e ngaahi fo'i leá: "Ko 'eni ia!"

Na'e kamata ke ha'u 'a e mahinó ki

he'eku fakakaukaú mo hoku lotó 'i he taimi na'e ongo tu'o tolu mai ai e ngaahi leá: "Ko 'eni ia!" Na'e 'omi 'e he ngaahi lea ko 'ení ha pōpoaki ki hoku laumālié. Ko e mo'ui fakamatelié "ia", pea ne u a'usia ha mōmeniti 'o e tupulakí 'a ia na'e fokotu'utu'u ke ne tokoni'i au ke u hokosia e tu'unga 'oku finangalo ki ai 'a e Tamai Hēvaní. Na'e hangē ia ne pehē mai e Laumālié kiate au, "Na'á ke pehē he 'ikai 'i ai ha ngaahi faingata'a 'i he fononga fakamatelie ko 'ení?" 'I he taimi ne u tu'u hake ai mei he la'isima momoko ko iá, kuó u liliu.

Fakatatau mo e founiga 'etau tali e ngaahi faingata'a, 'e lava ke tau sio ki ai ko ha ngaahi me'a'ofa mei ha Tamai Hēvaní 'ofa. 'Okú Ne 'omi ma'atautolu 'a e faingamālie ke fehangahangai mo e ngaahi faingata'a kae lava ke tau ako ke tafoki kiate Ia. 'I he'etau fai iá, 'oku tāpuekina 'aki ai kitautolu 'a e 'iló mo e tupulaki fakalaumālié.

Kuo faitapuekina au 'e he ngaahi fo'i lea 'e tolu ne ha'u ki he'eku fakakaukaú he pō momoko ko ia 'i he la'isima 'eku tau'anga me'alelé 'o laka hake 'i ha ta'u 'e 35. 'Oku ou feinga mālohi ke u sio 'oku 'ikai hoko noa pē ha faingata'a. 'Oku ou vakai ki he ngaahi faingata'a ko ha ngaahi faingamālie ke ako e ngaahi me'a he 'ikai ke u lava 'o ako 'i ha toe fa'ahinga founiga kehe. ■

Richard J. Anderson, Utah, USA

Ne u lolotonga ngāue ki he'eku kaá 'i he taimi ne ha'u ai ha pōpoaki mahino ki he'eku fakakaukaú.

Ko e Mamata ki he Hiva 'a Tetí

Ne u 'i he ngāue fakafaifekaú 'i Honolulu, Hauai'i, USA, 'i ha māhina pē 'e fā mo e konga 'i he taimi na'á ku hamu lahi ai pea 'ilo 'oku ou puke 'i he mahaki teté. 'I he ngaahi māhina hokó ne lahi 'eku 'alu ki he fale-mahakí, lahi e ngaahi sivi ne fakahokó, pea mo ha faito'o fo'ou na'e ta'efakafiemālie hono ngaahi tafa'aki koví.

Kimu'a aí, ne u fu'u tokanga taha 'aupito ki he'eku ngāue fakafaifekaú pea 'ikai ke u fu'u ongo'i ta'elata aí, ka 'i he taimi pē ne u hamu aí, na'e mamahi hoku lotó. Ne u 'ofa ki he'eku ongomātu'á mo ongo'i tuenoa lolotonga ia 'eku feohi mo ha kakai fakaofo mo tokanga. Ne 'ikai ke u fie 'alu ki 'api, ka ne u loto ke ma'u ha ongo fiemālie.

Ne u ma'u ha ngofua mei he'eku palesiteni fakamisioná 'ou talanoa ki he'eku ongomātu'á he telefoní fekau'aki mo hoku faito'o. Na'e fakapapau'i mai

'e he'eku tangata'eikí, 'a ia na'á ne toki a'usia e taumu'a ne faka'ānaua ki ai 'i he'ene mo'ú kotoa ke kau 'i he Kuaea Tāpanekalé 'i he Temipale Sikueá, te ne hiva ma'aku 'aki hono lotó kotoa 'i he konifelenisi lahi, 'a ia ne kamata 'i he 'aho hono hokó.

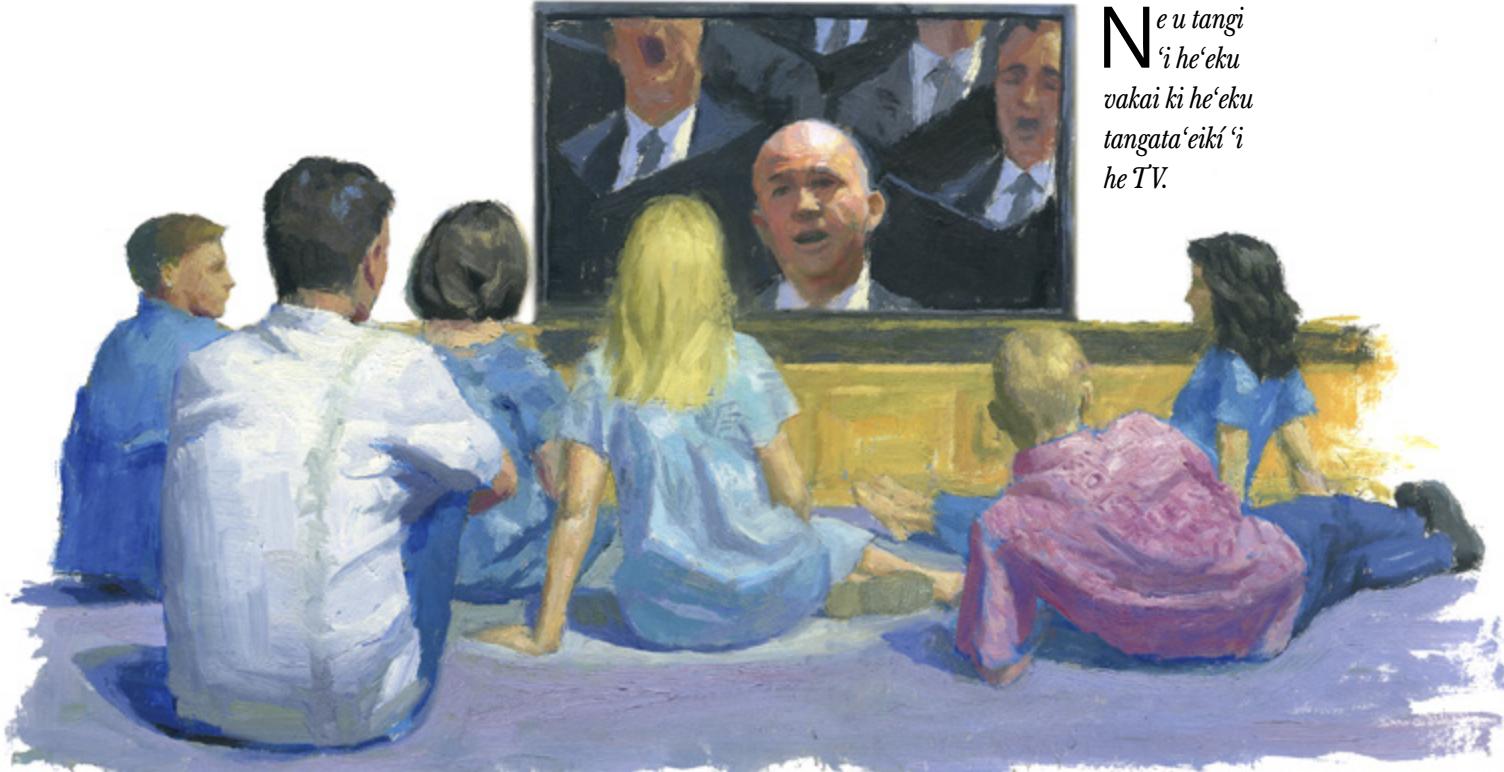
'I he pongipongi 'e tahá, ne u lotu fakamātoato ke ma'u e nonga ne u fu'u fie ma'ú. Kuó u ma'u ha ngaahi tali ki ha ngaahi fehu'i pau lolotonga e konifelenisi lahi kimu'a, pea ne u falala te u toe ma'u pē ha fakahinohino. 'I he kamata 'a e konifelenisi, na'e hiva 'e he kuaeá 'a e "E Fānau ko e 'Otua ē" (*Ngaahi Himi*, fika 190). Ne u sio ki he'eku tangata'eikí he TV 'i he 'uluaki minití pē. Na'e hulu'i ofi mai 'e he me'afaitaá hono fofongá 'i ha ki'i taimi si'i.

Ne u tangi 'i he'eku ongo'i ne 'ō'ōfaki au 'e ha ongo fakafiemālie mo'oni. Ne u 'ilo'i 'oku 'ofa'i au 'e he 'Otua. Na'á ne 'afio'i lelei e me'a ne u fie ma'u he

'aho ko iá—ko ha fakapapau na'á Ne ofi mai mo 'afio'i au. Ne u ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá, pea 'i hono fakahā mai 'o e 'ofa hoku fāmilí, hoku ngaahi hoá, mo 'eku palesiteni misioná. Ne u sio ai ko ha faingamālie 'eni ke u ofi ange ai ki he 'Eikí kae 'ikai ke u ongo'i mafasia.

Na'e 'ikai mole hoku faingata'a'ia fakaesinó. Na'e pau ai ke u foki vave mei he'eku ngāue fakafaifekaú, ka ne u 'ilo ne fe'ao 'a e 'Otuá mo au pea na'á Ne 'ofa 'iate au. Kuo muiaki mai e fakapapau ko iá 'i ha ngaahi fakamamahi lahi kimui ange pea kuó ne 'omi kiate au ha 'amanaki lelei 'i hoku ngaahi taimi faingata'a'ia lahi tahá. 'E pehē 'e ha ni'ihi ko ha me'a pē ne pau ke hoko, ka 'oku ou 'ilo ne hoko 'eku mamata ki he hiva 'eku tangata'eikí fekau'aki mo e 'ofa 'a e 'Otuá ko ha ki'i mana si'isi'i ia 'i hoku taimi faingata'a'ia. ■

Maria Oka, California, USA

Ne u tangi
'i he'eku
vakai ki he'eku
tangata'eikí 'i
he TV.

Ko ha Fakaafe kia Likato

Ihe taimi 'oku ou fanongo ai 'i ha 'ekitiviti 'a e Siasí, 'oku ou fakaafe'i ma'u pē ha kakai 'e toko hongofulu 'oku 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí ke nau omi. Kuó u fai 'eni 'i ha ngaahi ta'u lahi. 'Oku ou fa'u ha ngaahi tohi fakaafe pea fa'o kinautolu takitaha 'i ha sila hinehina mo lotu ki he Laumālié ke ne tataki au. 'Oku ou tufa leva e ngaahi fakaafé. 'Oku 'ikai fa'a omi kotoa e toko hongofulú, ka na'a mo e ha'u ha toko tahá, 'oku ou ongo'i ko ha lavame'a ia.

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne u teuteu ha fakaafe 'e hongofulu ki ha faeasaiti ma'a e ngaahi hoa 'osi malí. Ne u tufa ha fakaafe 'e hiva ki he kakai he ngāue'angá pea toe ha taha 'iate au. Ne 'ikai ke u 'ilo pe ko hai 'e 'ave ki ái. Hili ha ngaahi miniti si'i, ne fakalaka hake 'i hoku tesí 'a Likato, ko ha fakafongafaifakatau. Ne ue'i au ke u fakaafe'i ia, neongo na'a ne 'osi fakasitu'a'i ha fakaafe 'a ha kaungā ngāue 'e taha ke 'alu ki ha me'a 'i honau siasí. Ne 'ikai ke u tui 'e fie 'alu 'a Likato.

Ka 'i he taimi ne toe fakalaka hake ai 'a Likato 'i hoku tesí 'i he'ene hū ki tu'a, ne u toe ongo'i e ue'i ko ía. Ka neongo ia, na'a ne hū vave ki tu'a pea 'ikai ai haku faingamálie ke talanoa ki ai. Ne u lotu ke toe foki mai 'a Likato kapau 'oku totonu ke u 'ave kiate ia e tohi fakaafé.

Hili 'eku lotú, ne toe foki mai 'a Likato ke 'eke mai kiate au ha fehu'i. Hili ía, ne u pehē ange, "Likato, 'oku fakahoko ha polokalama homau siasí ma'a e ngaahi hoa 'osi malí. Te mau feavahevahe'aki ha ngaahi a'usia fekau'aki mo e founiga ke nofo fiefia ai he 'aho takitaha. Hili ía, 'e hoko atu ha hulohula. Kapau te u fakaafe'i koe, te ke ha'u?"

"Lava lelei!" Ko e lea mai ia 'a Likató ka na'e 'ikai fakaloto'i au 'e he'ene talí.

Ne u tufa ha tohi fakaafe
'e hiva ki he kakai 'i he
ngāue'angá pea toe ha taha. Ne 'ikai ke u
'ilo pe ko hai 'e 'ave ki ái.

Ne u fakakaukau pē, "Koloa kuo fai hoku fatongiá."

Ne u 'alu vave mo hoku uaifi ki he polokalamá ke talitali e kakái 'i he'ena u' angé. Fakafokifá, ne u sio kia Likato mo hono uaifi ko Lesiná. Ne u fakafe'i loaki kinaua ki hoku uaifi mo e ni'ihí kehe ne omí. 'I he toenga 'o e efiafi ko ía, ne hangé ne ma'u e fiefia 'a Likato mo Lesiná. Ne u 'ohovale 'i he'ena talamai te na omi ki he lotú he Sāpaté ke ako lahi ange.

Na'e ako 'e Likato, Lesina mo 'ena fānau 'e toko uá ha me'a lahi ange. Na'e faifai pea nau kau ki he Siasí. Ne nau

sila kimui ange 'i he temipalé. Ne tu'o taha hano talamai 'e Likato kiate au kuó ne fa'a talanoa mo hono uaifi fekau'aki mo e māvaé, ka na'e tataki 'e he 'Eikí 'a Likato ki hoku 'ofisi.

Kuó u kole ha fakamolemole mei he 'Otuá talu mei ai 'i he'eku fakakaukau he 'ikai tali 'e Likato 'eku fakaafé. Kuó u aka 'oku mahu'inga ke fakaafe'i 'a e tokotaha kotoa pē. 'Oku 'ikai ke ke teitei 'ilo pe ko hai te ne talí. ■

Martin Apolo Cordova, Paraná, Brazil

'Oku Tupulaki 'a e Pisini

Fai 'e Joshua J. Perkey

'Ū Makasini 'a e Siasi

Fakamālō ki he me'a na'a ne ako he ngaahi kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kitá, 'i he taimi ne tāpuni ai ha matapā 'e taha kia Teti Leiasí, ne fakaava mai ha matapā 'e taha.

Ko e 4 hengihengi ia 'i Sanitō Tomingiko, ko e Lepupelika 'o Tominiká, pea kuo 'osi 'ā mo ngāue 'a Teti Leiasi. 'Oku lahi ha ngaahi me'a ke ne fai he 'ahó ni ke tauhi e tu'unga 'o 'ene pisinisi 'oku tupulakí. 'Okú ne kamata tofitofí 'a e tematá mo e maá. 'Okú ne ngaohi leva 'ene ki'i soosi makehé.

'I he hoko 'a e 6 pongipongi, 'oku a'u mai leva ha ongoua ngāue ke tokoni kiate ia, pea 'oku vave 'enau teuteú. 'I he hoko 'a e 8 pongipongi, kuo nau 'osi ngaohi ha fo'i sanuisi 'e 300, 'osi kofu 'aki ha kofukofu milemila pea fa'o 'i ha fanga ki'i kato. 'Oku toe a'u mai ha kau ngāue 'e toko ono, pea 'alu atu leva e kau ngāue kotoa ke fakahoko hono fakatau atú.

'I he hoko 'a e 9 pongipongí, kuo 'osi fakatau kotoa e sanuisí, tukukehe pē ha fo'i sanuisi 'e tolu pe fā 'e tuku 'e Teti ke kai 'e he'ene kau ngāue.

'Oku lele lelei e pisini kia Teti. Ka na'e te'eki ha taimi 'e faingofua aii e ngaahi me'a. Ko hono mo'oní, 'i he ta'u 'e nima kuo hilí, na'e te'eki ke ne ma'u ha ngāue tu'u ma'u 'i he tafa'aki ngāue na'a ne filí—ko ha loea.

Na'e fēfē leva hono fakahoko 'e Teti 'a e liliu mei hono fale'i e kakaí ki he fakatau sanuisí? Ko e mo'oni na'e pau ke ngāue mālohi, ka na'e kau foki ai 'ene faka'aonga'i lelei e ngaahi tefito'i mo'oni na'a ne ako he ngaahi kalasi

ne fakahoko ‘e he Siasí ki he mo‘ui fakafalala pē kiate kitá.

Ko e Mole ‘Ene Ngāué

‘I he ta‘u ‘e nima kuohilí, ne ngali fakaofo e mo‘úi kia Teti. Na‘á ne ma‘u ha ngāue lelei ko ha loea, na‘á ne tokimali, peá ne ‘osi papitaiso hono uaifí. Na‘á ne pehē, “Ka ne ma foua ha ngaahi faingata‘a pea mole ai ‘eku ngāué.”

‘I he ta‘u ‘e fā ne hokó na‘e faingata‘a kia Teti hono kumi ha ngāué. “Na‘e lahi e ngāue ne mei lava ke u fai, ka na‘e ‘ikai fie totongi au ia ‘e ha taha. Ne u feinga kamata‘i ha ngaahi ngāue kehekehe ‘iate au pē, ka na‘e ‘ikai ola lelei ia.”

Na‘e ma‘u ‘e hono uaifi ko Sitefinií ha ngāue lelei, ka na‘e ‘ikai lava ‘e he‘ene vahé tokotaha pē ‘o totongi e ngaahi mo‘úá. Na‘e ‘ikai fuoloa kuo ‘i ai ha pēpē ‘a e ongomātu‘á. Ne na fiefia, ka na‘e toe fe‘amokaki ange ‘ena ngaahi me‘a fakapa‘angá. Ne mole hona falé, pau ke fakatau ‘ena kaá, mo faka‘aonga‘i kotoa e sēniti kuó na fakahū he pangikeé. Na‘e faifai pea pau ke na‘unu ki ha ki‘i fale si‘isi‘i e fa‘ē ‘a Sitefinií.

Ka na‘e ‘ikai tuka ai e feinga ‘a Tetí. Hili ha taimi si‘i ne na a‘usia ha faingamālie ta‘e‘amanekina.

Ko e Mālohi ‘o e Mo‘ui Fakafalala pē Kiate Kitá

Hili ha ngaahi ta‘u ‘o ‘ena faingata‘a‘iá, na‘e ‘ilo ‘e Teti kuo taimi ke fai ha liliu.

‘Okú ne pehē, “ne u fili ke to‘o e ngaahi kalasi mo‘ui fakafalala pē kiate kita ‘a e Siasí.” “Ne u ‘osi fanongo pē ai ka ne u fakakaukau ma‘u pē ‘oku ‘ikai ma‘aku ia. Ne u pehē na‘e fekau‘aki ia mo hono fai ha ngaahi me‘a ‘iate kita peé. Na‘e fakaofo e ngaahi kalasi.”

‘Uluakí, na‘e kau ‘a Teti ‘i ha kulupu Fakapa‘anga Fakataautahá. Na‘á ne kau leva ‘i ha kulupu ki hono Kamata‘i mo Fakatupulaki ‘Eku Pisinií. Na‘e tokoni e ngaahi kalasi kia Teti mo ‘ene ‘ilo fakapisinisí pea toe tokoni pē foki ke fakatupulaki fakalaumālie ia.

‘Okú ne pehē, “Na‘e liliu e me‘a kotoa pē ‘i he‘eku to‘o e ngaahi kalasi ko ‘ení.” Ne u pehē ke fai e me‘a kotoa pē ne nau ako‘í. Na‘e liliu leva ‘eku tu‘unga fakapa‘angá. Na‘e kamata ke totongi kakato ‘eku vahehongofulú, lotu ma‘u pē, ako e folofolá, mo faka‘aonga‘i ‘eku tuí. Pea na‘e liliu e ngaahi me‘á—Na‘e kamata ke u fakahū ha pa‘anga pea ke tauhi e Sāpaté ke mā‘oni‘oni. Na‘e tāpuekina au ‘e he fo‘i tefito‘i mo‘oni kotoa pē.”

Na‘e ako ‘e Teti ‘i he‘ene kulupu Ko Hono Kamata‘i mo Fakatupulaki ‘Eku Pisinií, ‘a e founiga ke ‘ilo ai ha fa‘ahinga koloa ‘e ala ‘aonga ki he kakai ‘i he feitu‘u ‘oku nofo aí. ‘I he‘ene sivisivi‘i e ngaahi me‘a ne kumi ‘e he kakai, na‘e kamata ke ne ma‘u ha fakakaukau. ‘Oku sai‘ia e kakai ‘i hono feitu‘u he sanuisi fo‘ou, ka ‘oku nau sai‘ia foki hono ngaohi ia ke nau ‘ota—mo tiliva angé.

‘Oku pehē ‘e Teti, “‘Oku lahi ha ngaahi falekai ‘oku nau ngaohi ha soosi makehe ‘oku tupu ai e ‘iloa ‘enau me‘akaí.” “Ko ia ne u ngaohi ai ha soosi makehe ki he‘eku sanuisí!”

Ko Hono Fakatupulaki ‘Ene Pisinií

Na‘e ngaohi ‘e Teti ha fo‘i sanuisi ‘e 30 ‘i he‘aho na‘e fokotu‘u ai ‘ene pisinií.

‘Okú ne pehē, “Hili ha miniti ‘e 30, kuó u osi foki au ki ‘api.” “Na‘e kamata hoha‘a hoku uaifi ‘i he‘ene ha‘u ‘oku ou tangutu atu he seá. Na‘á ne ‘eke mai pe ko e hā ‘oku ou foki vave ange ai

ki ‘apí—‘ikai ‘oku totonu ke u ‘alu ‘o fakatau e sanuisí? Kuó u ‘osi fakatau kotoa atu kinautolu!”

‘I he ngaahi uike hokó, na‘e fetu‘utaki ‘a Teti ki he ngaahi pisinií mo e ngaahi ‘apiako fakalotofonuá. Na‘e fiefia ha ní‘ihí tokolahi ke fakatau ‘ene sanuisí, pea na‘e kamata ke tupulaki ‘ene pisinií. Na‘e vave ‘ene ako e founiga ke tokanga‘i ai e vesitapolo fo‘ou ke tolóngá. Na‘á ne ‘ilo foki e fuoloa ‘o e taimi ‘e kei sai ai pē ‘ene soosi makehé. ‘Okú ne ‘ota mo ‘omi e maá he efiafi kotoa pē. ‘Okú ne fakatau e vesitapolo ma‘ama‘á he ngaahi ‘aho Tokonakí, ‘ia ‘oku ma‘ama‘á ange ka ‘e kei sai pē ki he Mōnité.

Ne ‘ikai fuoloa mei ai kuó ne ma‘u ha ngaahi ‘ota ki ha kalasi pau ‘o e sanuisí, na‘a mo ha ngaahi ‘ota lahi ki he ngaahi polokalama makehé. Na‘á ne fie ma‘u tokoni pea kamata leva ke ne totongi ha kau ngāue.

‘I hono fokotu‘u ‘e Teti ha ngaahi vā fetu‘utaki lelei mo e ngaahi ‘apiako mo e ngaahi pisinií fakalotofonuá, na‘á ne ma‘u ai ha kau kasitomā lelei mo tu‘u pau. ‘I loto ‘i ha māhina ‘e fā, na‘á ne ma‘u ha kau ngāue ‘e toko 8 mo fakatau atu ha fo‘i sanuisi ‘e 300 he ‘aho kotoa pē, ‘i ha ‘aho ‘e nima he uike takitaha. Na‘e fu‘u lelei ‘aupito ‘ene timi tu‘uaki fakatau ‘i he‘enau fakatau atu e fo‘i sanuisi kotoa pē, na‘a mo e fa‘ahita‘u māfaná ‘i he taimi ‘oku tutuku ai e akó. Kuo mateuteu ‘eni ‘a Teti ke toe fakalahi ‘ene pisinií.

Koe‘uhí na‘á ne to‘o e ngaahi kalasi mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, na‘e ue‘i ai ia ke ne ma‘u e fo‘i fakakaukau ‘o e pisinií sanuisí. ‘Okú ne pehē, “Koe‘uhí ko e fakahinohino mei he Siasí pea mo e ngaahi tāpuaki kuó u ma‘ú, ‘oku ou ma‘u ai ha fakamo‘oni mālohi ki he Siasi ‘o Sisú Kalaisí.” ■

Ko Hota Fohá ko e Foha ia 'a e Tamai Hēvaní

Fai 'e Jerlyn Murphy

Na'e ha'u homa ki'i foha pele ko Heitení ki he māmaní 'oku lanu pulū, 'ikai lava 'o mānava, pea fāifeinga ke mo'ui. Ne 'ikai tangi. Ne 'ikai ngāue.

'I he fakatovave holo 'a e kau nēsí mo e kau toketaá he loto loki 'o e falemahakí, ne u 'ilo 'oku 'i ai ha me'a 'oku fu'u fehalaaki. Na'e foaki leva 'e hoku husepānití mo 'eku tangata'eikí kia Heiteni ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki, pea na'e 'ave fakavave atu leva 'a Heiteni ki he tafa'aki tokangaekina makehé. Na'e 'ilo 'i ai 'okú ne ma'u ha mahaki hāhāmolofia 'o e mafú. Na'e fai kiate ia 'i loto 'i ha ngaahi 'aho si'i ha ngaahi tafa mafu.

Na'e ikuna'i 'e Heiteni e ngaahi faingata'a kotoa pē peá ne mo'ui 'o fakafou he mālohi fakafo 'o e ngaahi tāpuaki lakanga fakataula'eikí, 'aukaí, mo e ngaahi lotú. Ne ma fu'u fiefia 'aupito ke foki mo homa fohá ki 'api mo kamata fakataha 'emau mo'ui fo'oú.

Ne 'omi 'e Heiteni ha fiefia ta'e hano-tatau ki he'ema mo'ui. Ne ma 'ofa lahi 'aupito 'iate ia. Ka 'i he fakalau 'a e taimí, ne kamata ke u hoha'a 'i he 'ikai ke ne fakalakalaka 'o hangē ko 'emau faka'amú. Neongo na'e fakapapau'i mai 'e he kau mataotaó kiate kimaua 'e faifai pē pea saí, na'e hokohoko atu 'eku hoha'a 'i he'eku faingata'a'ia he feinga ke tokoni'i hoku fohá.

Ne u ako mo hoku husepānití e ngaahi me'a kotoa pē ne ma lava fekau'aki mo e mahaki 'o Heitení. Ne ma fai e me'a kotoa pē ne talamai 'e he toketaá. Ka na'e 'ikai ha fakalakalaka.

Ne faka'au ke u hela'ia mo loto-fo'i. Ne u tautapa ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ke u ma'u ha taha te ne lava 'o tokoni'i 'a Heitení, ka na'e 'ikai ha tokoni 'e ha'u. Na'e faka'au ke kovi ange e tūkunga 'o Heitení. Na'e kamata ke hamu. Ne ma ilifia. Na'á ma pehē 'e mole meiate kimaua.

'I ha pō 'e taha, ne u 'ā fuoloa ai he fekumi ki ha ngaahi talí. Ne u fai ha tohi kia Heiteni. Ne u fakahā kiate ia e lahi 'o 'eku 'ofa aí mo 'eku feinga mālohi ke fakafaingofua'i ange 'ene mo'u. Ne u palōmesi ange te u feinga he toenga 'eku mo'u ke ne ma'u 'a e tokoni 'okú ne fie ma'u.

Na'e lōmekina au 'e he loto-fo'i mo e puputu'u he taimi ko ia. Ne u tū'ulutui mo fehu'i ki he Tamai Hēvaní, "Ko e hā hono 'uhingá?" Na'a ku pehē na'a Ne 'omi 'a Heiteni kiate aú koe'uhí na'a Ne 'afio'i he 'ikai ke u teitei fo'i he feinga ke tokoni'i hoku fohá. Ko e hā leva ne 'ikai ke u lava ai 'o ma'u ha talí? Ko e hā na'e 'ikai ola lelei ai e toketā fo'ou mo e faito'o fo'ou kotoa pē? Ne 'ikai 'ofa nai e Tamai Hēvaní ia 'ia Heiteni?

He 'ikai toe ngalo 'iate au e mōmeniti ko iá. Na'e 'ō'ofaki au 'e ha ongo lōmekina 'o e 'ofá. Ne ha'u ki he'eku fakakaukaú ha ngaahi lea ne 'ikai 'a'aku: "Sēlini, 'okú ke pehē 'oku lahi ange ho'o 'ofa aí 'iate Au?"

Na'a ku 'ohovale. Ne 'ikai toe ngāue ha me'a. Na'e mokulu noa'ia hoku lo'imatá—'o 'ikai ko ha puputu'u hangē ko ia kumu'a, ka 'i he 'amanaki lelei, mahino, mo e 'ofa.

I he miniti 'e taha ko iá, na'e liliu e me'a kotoa pē. Na'e molū hoku lotó. Na'e liliu 'eku fehu'i. Kuo mahino 'eni kiate au 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'ia Heiteni 'i ha 'ofa haohaoa. Na'e 'omi 'a Heiteni ki hení 'i ha sino 'oku fe'unga pē mo

'ene ngaahi fie ma'u mo hono ngaahi faingamālie ke tupulaki mo ako aí. 'Okú ne ma'u ha ngaahi founiga mo ha ngaahi faingata'a makehe, 'o hangē pē ko kitautolú takitaha. Kuó u 'ilo 'eni ko e fānau faingata'a'iá ko ha fānau mahu'inga mo 'ofeina kinautolu 'a e Tamai Hēvaní 'ia 'oku nau ma'u ha misiona makehe 'i hení he māmani ko 'ení.

'Oku ou ma'u ma'u pē mo hoku husepānití ha ngaahi tali mo ha ngaahi tāpuaki, ka 'oku nau hoko mai 'i he taimi 'a e 'Eikí, kae

'ikai 'a mauá. Kuo takiekina kimaua ki he ngaahi tohi, tokoni makehe, ngaahi ako, mo e ngaahi faiako totonú ke nau tokoni'i 'a Heiteni ke lavame'a 'i he mo'ui fakamatelie ko 'ení. 'Okú ma feinga ki he hala kuo teuteu 'e he Tamai Hēvaní ma'a Heiteni kae 'ikai ko e hala ne ma loto ke fou aí. 'Okú ma fai 'a e me'a kotoa pē 'okú ma lavá ke tokoni'i 'a Heiteni ke ne a'usia e me'a te ne malava fakalangí pea ma'u 'a e mo'ui kuo fokotu'utu'u 'e he Tamai Hēvaní ma'aná. Kuo lelei ange 'eni e mahino 'okú ma ma'u fekau'aki mo e palani 'a e Tamai Hēvaní na'e 'A'ana 'a Heiteni kimu'a pea toki 'a mauá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i 'Alesona, USA.

Ne ha'u ki he'eku fakakaukaú ha ngaahi lea ne 'ikai 'a'aku: "“Okú ke pehē 'oku lahi ange ho'o 'ofa aí 'iate Au?”

KO E SINÓ: KO HA ME'A'OF A MA'ONGO'ONGA

"[O]ku 'i ai ha ngaahi 'uhinga ta'e'iloa 'oku fā'ele'i mai ai si'a kakai 'oku nau faingata'a'iá fakaesino. 'Oku 'ikai fa'u lelei ha ngaahi konga 'o e sinó.

'Ikai ke ngāue lelei e fa'unga honau sinó. Pea 'oku mo'ulaloa kotoa hotau sinó ki he mahakí mo e maté. Neongo ia, 'oku mahu'inga fau e me'afoaki ko e sino fakamatelié. Ka ne ta'e'oua ia, he 'ikai ke tau lava 'o ma'u ha fiefia kakató.

"O]ku 'ikai fie ma'u ha sino haohaoa ia kae toki a'usia ha iku'anga fakalangi. Ko hono mo'oní, ko e ni'ihi 'o e ngaahi laumālie fungani tahá 'oku nau fa'ofale 'i ha ngaahi sino vaivai. 'Oku fa'a fakatupulaki e ivi fakalaumālie lelei 'e kinautolu 'oku nau faingata'a'iá fakaesino, koe'uhí ko 'enau mohu faingata'a'iá. 'Oku fakataumu'a e ni'ihi fakafo'ituitui peheé ki he ngaahi tāpuaki kotoa pē kuo teuteu 'e he 'Otuá ma'a 'Ene fānau faivelenga mo talangofuá." Palesiteni Russell M. Nelson, "We Are Children of God," *Ensign*, Nov. 1998, 86-87.

Fefa'uhí mo e Mamahí

Kuo pau pē ke a'usia 'e he fānaú 'a e mamahí, neongo pe 'e hoko ofi ki 'api pe mama'o. Ka "neongo e taimi 'oku moveuveu ai e māmaní, te tau lava 'o ma'u e tāpuaki 'o e fiemālie fakaelotó."¹ Ko ha ngaahi me'a 'eni 'e lava ke ke fai ke tokoni ke ongo'i 'e he fānaú 'a e fiemālie ko iá.

Tu'unga Leleí

'I he taimi 'oku hoko ai ha me'a fakamamahi, 'e malava ke ongo'i 'e he fānaú 'oku 'ikai potupotutatau 'enau mo'uí. Hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e tui mālohi kiate kinautolu. Lea māmālie 'i he loto-falala fekau'aki mo e me'a 'oku hokó. Feinga 'i he lahi tahá ke ke muimui 'i ha founga angamaheni. Fai e me'a kotoa te ke lavá ke fakahoko ma'u pē 'a e efiafi fakafāmili 'i 'apí, lau folofolá, lotú, mo e ngaahi to'onga angamaheni fakafāmilí. 'I he fakalau 'a e taimí, 'e lava ke ako 'e he fānaú na'a mo e taimi 'oku faingata'a ai 'enau mo'uí, 'oku 'omi 'e he ongoongolelé ha 'amanaki lelei pea 'oku hoko atu 'a e mo'uí.

Faka'apa'apá

Faka'apa'apá'i e ngaahi ongo 'a e fānaú. Fanongo ki he fānaú pea feinga ke ke 'ilo e me'a 'oku nau ongo'i. Fakahaa'i kiate kinautolu 'okú ke tokanga fakamātoato ki he ngaahi me'a 'oku nau tokanga ki aí. Tuku ange ha faingamālie ke nau fakakaukau ai kapau te nau fie ma'u, kae 'ai ke nau 'ilo 'okú ke faingamālie pē he taimi te nau mateuteu ai ke talanoá. Tali faitotonu e ngaahi fehu'i 'i ha founga lelei fakatatau mo honau ta'u motu'á 'i he taimi te nau 'ohake ai iá. Tuku ke 'ilo 'e ho'o fānaú te nau lava ma'u pē 'o talanoa atu fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku nau tailili pe tokanga ki aí.

Fakahinohino

'E lava ke 'eke atu 'e ho'o fānaú, "Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Otuá e ngaahi me'a koví ke hokó?" Fakamatala'i ange 'oku hoko e ngaahi taimi leleí mo e taimi koví ko ha konga 'o e mo'uí pea mo ha konga 'o e palani ta'engata 'a e 'Otuá. 'Okú Ne faka'atā e tokotaha takitaha ke fakahoko 'enau filí, pea taimi 'e ni'ihí 'oku fakahoko 'e he kakaí ha ngaahi fili hala 'e iku ki he mamahí. Taimi 'e ni'ihí, 'oku hoko e ngaahi mamahí ko ha me'a fakanatula kae 'ikai ko ha kovi 'a ha taha. Neongo pe ko e hā pē ha me'a, 'oku 'i ai ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní ke tokoni'i koe. Te tau lava 'i He'ene 'ofá 'o ako ke tupulaki, na'a mo e ngaahi a'usia fakamamahí. Te tau lava 'o tafoki kiate ia ke ma'u ha nonga.

Fakaiviá

Fakahaa'i ki he fānaú 'oku nau ma'u 'a e mālohi ke fai ha liliu 'aki hono 'oange ha founiga ke nau tokoni ai. Hangē ko 'ení, te nau lava 'o tokoni ki hono tānaki ha ngaahi tokoni 'ofa ma'a e ni'ihi 'oku uesia 'e he fakatamakí, 'a'ahi ki ha kaungāme'a 'oku puke pe lavea 'i he falemahakí, poupou'i ha tokotaha 'oku fe'ao mo e mamahi 'o e mole ha mēmipa 'o e fāmilí, pe lotu ma'anautolu 'oku faingata'a'iá. He 'ikai ke tau lava 'o fakalelei'i 'e me'a kotoa pē, ka 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke fai ha lelei 'oku lahi, pea "oku tau ngāue ke ma'u 'a e melinó he taimi kotoa pē 'oku tau tokoni ai ke fakafiemālie'i ha mamahi 'a ha tokotaha kehe."²

Fakafiemālie

Fakamanatu ki ho'o fānaú 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kinautolu pea 'okú ke 'ofa 'iate kinautolu. 'Oua te ke fai ha ngaahi palōmesi hala he 'ikai teitei hoko ha me'a kovi kiate kinautolu, ka ke fakapapau'i ange 'oku nau malu he taimí ni pea te ke fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke malu'i kinautolu. Toe fakapapau'i ange 'e tokoni'i kinautolu 'e he Tamai Hēvaní ke nau ikuna'i ha fa'ahinga faingata'a pē 'e hoko kiate kinautolu.

'I he taimi 'e mole ai ho 'amanaki leleí koe'uhí ko e filí, manatu'i 'i he ngata'angá, 'e ikuna'i 'e he leleí 'a e koví. Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018), "'Oku tau fepaki kotoa pē mo e faingata'a 'o e fai angahalá, . . . ka 'oku 'ikai fie ma'u ke siva 'etau 'amanakí." "Ko ha feingatau ia te tau ikuna'i. Kuo 'omi 'e he'etau Tamai Hēvaní e founiga ke tau fakahoko ai iá. Ko Ia 'oku 'i he fohé. 'Oku 'ikai ha me'a ke tau manavasi'i ai."³ ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. "Peace," Gospel Topics, topics.lds.org.
2. "Peace," Gospel Topics.
3. Thomas S. Monson, "Vakai ki he Kuohilí pea Laka Ki Mu'a," *Liahona*, Mē 2008, 90.

MA'A E FĀNAÚ

'I he *Kaungāme'a* 'o e māhiná ní:

- "Te u Toe Sio Kiate la" (peesi K20)
- "Ngaahi Kaati Fakafiemālié" (peesi K21)

Ki he ngaahi ma'u'anga tokoni kehé, 'alu ki he lessonhelps.lds.org pea lomi 'a e "Lesson Helps by Topic."

MA'A E TO'U TUPÚ

'I he makasini ko 'ení:

- "Ko Hono Ma'u ha Fakafiemālie Kiate Koe mo e Ni'ihi Kehé 'i he Ngaahi Taimi Faingata'a" (peesi 52–53).

Ke ma'u ha ngaahi ma'u'anga tokoni lahi ange, 'alu ki he youth.lds.org

'Oku Tataki Nai Au 'e he 'Otuá?

Oku fonu 'etau mo'uí he ngaahi fili mahu'íngá: ko e hā e ngāue ma'u'anga mo'ui ke kumiá, ko hai te u mali mo iá, feitu'u ke 'alu 'o ako aí, mo e alā me'a pehē. 'Oku fonu foki 'etau mo'uí he ngaahi hoha'a fakae'ahó: fili e me'a ke faka'aonga'i lelei ki ai e taimí, feinga ke mahino e tokāteliné, mo e fekumi ki ha nonga'i he uhouhonga 'o e ngaahi faingata'a. Ko hono faka-lukufuá, **'oku tau fie ma'u ha fakahā fakataautaha.** Ka 'oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'e ala faingata'a ai ke 'ilo pe 'e ma'u fefé ia, pea mo e founga ke 'ilo'i ai 'etau a'usia iá. 'I he taimi 'oku 'ikai ke tau ma'u pe 'ilo ai e ngaahi talí, 'e lava ke tau fifili, "Ko e Laumālié ia pe ko ha'aku fakakau-kau pē ia 'a'aku?" "Ko e hā na'e ue'i ai au ke u fai ia pea 'ikai ola lele?" "Ko e hā 'oku ou ongo'i ai hangē 'oku 'ikai tali 'e he 'Otuá 'eku ngaahi lotú?"

Me'amālié, 'oku vahevahe 'e 'Elini 'i he "Ko Hono Fakahoko 'o e Ngaahi Filí: Tau'atāina ke Filí vs. Fakahā" (peesi 44), 'a 'ene talanoa fekau'aki mo e fakahā fakatāutahá 'i he taimi na'e pau ai ke ne fakahoko ha fili te ne liliu 'ene mo'uí. Neongo 'oku **finangalo 'a e 'Otuá ke tataki kitautolu**, 'okú Ne finangalo foki ke tokoni'i kitautolu ke tau fakafalala ki he'etau tau'atāina ke filí ke fakahoko ha ngaahi fili lelei.

'Oku hoko hono ako e founga 'oku fetu'utaki atu ai e Laumālié kiate koe fakatāutahá ko ha konga mahu'inga hono ma'u mo 'ilo 'o e fakahā. 'E malava ke kehekehe pē ia kiate kitautolu hono kotoa. 'I he peesi 48, 'oku toko-lahi ha **kakai lalahi kei talavou 'oku nau vahevahe e founga 'oku nau ma'u ai ha fakahāá.**

'I ha fakamatala 'oku ma'u pē he komipiutá, 'oku faka-matala'i ai 'e 'Esipeni 'oku fie ma'u 'i he fakahā fakatāutahá ke "Fakamāloha Hotau Ngaahi Uoua Fakalaumālié."

'E ala fakatupu lōmekina, na'a mo fakamanavahē 'a e fakakaukau ki he kaha'ú. Tautautefito ki he'etau hoko ko ha kakai lalahi kei talavoú. Ka 'i he'eku manatu'i e founga **kuo tataki ai 'e he 'Otuá 'eku mo'uí** he kuohilí, 'okú ne 'omi 'a e lototo'a ke u laka atu ki mu'a pea mo ngāue, 'o falala 'e **hokohoko atu 'Ene 'omi 'a e fakahinohino 'oku ou fie ma'u** 'i he'eku fonongá.

Faka'apa'apa atu,

Katie Sue Embley

Katie Sue

KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

FALE'I LELEI TAHÁ . . .

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavoú 'a e ngaahi fale'i lelei taha kuo nau 'osi ma'u fekau'aki mo hono ma'u ha fakahā fakatāutahá:

"Na'e tu'otaha hano talamai 'e he'eku 'etivaisa EFY, 'Fakatupulaki ho vā fetu'utaki mo e 'Otuá ko ho'o Tamai fakalaumālie mo'oní. Ko e mālohi ange ho vā fetu'utaki mo lá, ko e lahi ange ia 'a e mahino mo e tākiekina te ke ma'u.' Kuó ne liliu lahi e founiga 'eku lotú."

—Grant Goolsby, California, USA

"Oku fie ma'u 'e he pētelialek homau sitekí ke ako ma'uloto 'e he tokotaha kotoa e kupu'i lea 'e taha ko 'ení: 'ke ma'u fakahaá, lau e fakahaá.' Kuó ne tokonia lahi au 'i he'eku lau e folofolá."

—Shellby Tippets, Missouri, USA

"Faka'aonga'i ha taimi ke ke fakalaulauloto ai. Na'e fakalaulauloto 'a Siosefa Sāmita ki he Sēmisi 1:5 kimu'a peá ne toki fai ha ngāué. 'Oku 'i ai ha ngaahi taimi 'e ní'ihi 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke tau fakahoko 'a e lotú mo e akó kimu'a peá Ne toki 'omí ha ngaahi talí. 'Oku lahi ange 'etau ako he founiga ko iá."

—Natasha Herbst, Utah, USA

"Fanongo 'aki homou lotó, kae 'ikai ko homou telingá."

—Sai Tua, American Samoa

Ko e hā 'a e fale'i lelei taha kuó ke ma'u fekau'aki mo e fakatomalá? 'Omi ho'omou talí ki he [liahona.lds.org](https://www.liahona.org) kimu'a he 'aho 30 o 'Epeleli, 2019.

FEKAU'AKI MO E KAU FA'U TOHI KEI TALAVOÚ

Ko 'Elini Laitá ko ha loea ia peá 'okú ne kaungā fakalele mo ha taha ha fakamafolā'anga lea. Na'e toki 'osi atu pē'ene lele he'ene fuofua vaeua'i malafoní. 'I he'ene taimi 'ataá 'oku manako he laukongá, kaka mo'ungá, sikí he tahí, mo feohi mo hono fāmilí mo e ngaahi kaungāme'a.

Ko 'Esipeni Sitenitaá ko ha tokotaha fa'u tohi mo 'étitá ia mei 'lutā, USA. 'Okú ne manako he kaka mo'ungá, fefolau'aki, laukongá, mo e tā pianó.

'Oku tui 'a Keiti Sū
'Emeli'oku fonu e māmaní he kakai faka'ofo'ofa 'oku tonotu ke vahevahe 'enau talanoá. 'Okú ne ako e lēsoni fakafaiongoongó mo e lea faka-Sipēnisí, mo e taumu'a ke #sharegoodness (vahevahe e leleí).

VAHEVAHE MAI HO'O TALANOÁ

'Oku 'i ai ha'o talanoa fakafofe vahevahe? Pe 'okú ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia, 'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o 'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatalá 'i he [liahona.lds.org](https://www.liahona.org).

'I HE KONGA KO 'ENÍ

44 Ko Hono Fakahoko 'o e Ngaahi Filí: Tau'atāina ke Filí vs. Fakahā Fai 'e Erin Rider

48 Fakahā Fakataautaha Ma'aú

Fekumi ki he fakamatala ko 'ení mo ha ngaahi me'a kehe:

- 'I he [liahona.lds.org](https://www.liahona.org)
- 'I he **YA Fakauiké** ('i he "Kakai Lalahi Kei Talavouú" 'i he Gospel Library)
- 'I he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

FAKAKOMIPIUTÁ PĒ

Ko Hono Fakamāloha
Hotau Ngaahi Uoua
Fakalaumālié
Fai 'e Aspen Stander

Ko Hono Fakahoko 'o e Ngaahi Filí: **Tau'atāina ke Filí vs. Fakahā**

**'I he taimi 'oku tau
fehangahangai ai
mo ha ngaahi fili
mahu'ingá, ko e hā
e lahi 'o e fie ma'u
ke tau falala ki he
'Otuá ke fakahā
mai e me'a ke
tau faí?**

Fai 'e Erin Rider

'Oku tau takitaha fehangahangai 'i he 'aho kotoa pē mo ha ngaahi fili lahi. 'Oku faingofua hanau ni'ihi hangē koe, "Ko e hā 'oku totonu ke u tuí?" "Ko e hā 'oku totonu ke u kai he ho'ataá?" "Kuo taimi ke kumi ha kā fo'oú, pe te u lava nai 'o toe kī'i faka'aonga'i 'eku kā motuá?" Ka 'oku 'i ai ha taimi lahi 'oku tau fehangahangai ai mo ha fili mahu'ingá—"Oku totonu nai ke u foki ki he akó?" "Te u tali nai e ngāue ko 'ení?" "Te u 'unu nai ki ha kolo fo'ou?" "Te u kumi nai ha fale?" "Te u teiti nai mo e tokotaha ko 'ení?" "Te u mali nai mo e tokotaha ko 'ení?" mo e alā me'a peheé.

'I he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo ha ngaahi fili mahu'ingá, 'oku tau fa'a faka'aonga'i—lelei—leva ha kī'i taimi lahi ange ke fai ha fili. 'Oku tau muimui he fale'i na'e 'orange kia 'Ōliva Kautele 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8–9, 'a ia 'oku folofola ai e 'Eikí:

"Kae vakai, 'oku ou pehē kiate koe, kuo pau ke ke fakakaukau'i ia 'i ho 'atamaí; pea kuo pau ke ke toki fehu'i mai kiate au pe 'oku totonu ia, pea kapau 'oku totonu ia, te u ngaohi ke māfana 'a ho lotó 'ate koe; ko ia, te ke ongo'i 'oku totonu ia.

"Ka 'o kapau 'oku 'ikai ke totonu ia 'e 'ikai te ke ongo'i pehē, ka te ke ma'u ha fakakaukau fiemohea, 'a ia 'e fakatupu ai 'ene ngalo 'ate koe 'a e me'a 'oku halá."

Neongo ko ha fale'i lelei 'eni, ka 'i he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo e ngaahi fili mahu'ingá, 'oku fa'a fu'u lahi 'etau fakafalala ki he konga 'e fakahā mai ai 'e he 'Otuá 'a e me'a totonú kae 'ikai ko e konga te Ne folofola mai ai ke tau fakakaukau'i lelei lá. 'Oku tau fa'a nofo hifo 'o tatali ki he 'Otuá ke fakapapau'i mai 'etau ngaahi filí 'o tau tukuange ai ha ngaahi faingamālie lelei ke mole. 'E lava foki ke tau fakatokanga'i e fatongia 'o e tau'atāina ke filí, ka 'oku tau manavahē hono fakahoko ha fili te ne tohoaki'i kitautolu mei he "palani" ne tomu'a fokotu'u 'o tau iku fakamahamahalo ai 'oku hala 'etau filí, kapau 'oku 'ikai māfana hotau lotó pe te tau ongo'i ha le'o mei he langí. 'Oku pehē 'e hatau tokolahí, 'oku iku e ngaahi fakakaukau ko 'eni 'i he vaha'a 'o e tau'atāina ke filí mo e fakahā fakatāutahá ki ha fehu'i mahu'inga 'e taha: Ko e hā e fatongia 'o e 'Otuá 'i hono tokoni'i kitautolu hono fakahoko ha ngaahi filí?

Ko e Fatongia 'o e 'Otuá 'i He'etau Fakahoko ha Filí

Mahalo 'oku 'oatu mahino e fehu'i ko 'ení 'i he kotoa 'o e talanoa e tokoua 'o Sēletí. 'Oku 'i ai ha sīpinga fakaofo 'o e tupulakí 'i he talanoa ko 'ení 'okú ne ako'i kitautolu fekau'aki mo e founiga 'oku finangalo e 'Otuá ke tau fakahoko ai ha

ngaahi filí. Hili hono veuveuki e ngaahi leá 'i he Taua 'o Pēpelí, na'e kole 'a Sēletí ki hono tokouá ke fehu'i ki he 'Otuá pe 'oku totonu ke na mavahe mei he fonuá, pea kapau ko ia, te na 'alu nai ki fē 'Eta 1:36–43). Na'e fakahoko 'e he tokouá 'o Sēletí 'a e fehuí pea tataki kinaua 'e he 'Eikí ki he matāfangá. Lolo Tonga 'ena fonongá, na'e folofola e 'Eikí kiate kinaua 'i ha konga 'ao mo fakahinohino e hala kotoa pē 'i he'ena fonongá. Na'e faifai peá na a'u ki he matāfangá, 'a ia ne na nofo ai 'i ha ta'u 'e fā.

Pea 'i he faka'osinga 'o e ta'u hono faá, na'e folofola e 'Otuá ki he tokouá 'o Sēletí ke langa ha ngaahi lafalafa pea teuteu ke kolosi 'i he tahí. 'I he taimi ne 'ilo ai 'e he tokouá 'o Sēletí he 'ikai ha 'ea he ngaahi vaká, na'a ne muimui he sīpinga tatau 'o e fehu'i ki he 'Otuá fekau'aki mo e me'a 'oku totonu ke ne faí. Hangē ko ia na'a ne fakakaukau ki aí, na'e folofola ange e 'Eikí 'o fakahā kiate ia e ngaahi fakahinohino fakaikiiki ki hono fakaava ha ngaahi ava 'i he konga ki 'olunga mo e ngaahi konga ki lalo 'o e ngaahi vaká. Fakatokanga'i e sīpinga 'o e fakahaá kuo tau lau ki aí: 'Oku foaki ange 'e he 'Otuá ha palani, 'oku nau 'eke ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e founiga ke fakahoko 'aki e palaní, pea tali leva 'e he 'Otuá 'aki ha ngaahi tali fakaikiiki mo mahino.

Ka 'i he 'osi 'ene fakaava e ngaahi vaká, na'e fakatokanga'i 'e he tokouá 'o Sēletí he 'ikai ha maama 'i he ngaahi vaká. Na'a ne toe fehu'i ki he 'Eikí pe ko

e ha nai te ne faí? Neongo ia, ne 'ikai tali ange ka na'e fehu'i ange 'e he 'Otuá, "Ko e hā 'a e me'a 'okú ke loto ke u fai ke mou ma'u ai ha maama 'i homou ngaahi vaká?" ('Eta 2:23). Makehe mei hono'oange ha fakahinohino fakaiki 'o hangē ko ia na'a Ne fai kumu'a, na'e tatali 'ení e 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí ke fakakaukau pe ko e hā 'e faí.

Mahalo ko e founiga tali 'ení mei he 'Eikí 'oku faingata'a taha ke mahino kiate kitautolu 'i he taimi 'oku tau feinga ai ke fai ha filí. 'Oku ako'i kitautolu ke tau lotu mo tatali ki ha tali, 'oku fakanatula pē ke tau hoha'a 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau ma'u ai ha talí. 'Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'oku tau fifili ai pe 'oku 'uhinga 'a e 'ikai ma'u ha talí ki ha "fakakaukau fiemohea" 'o ne fakaha'a'i 'oku hala 'etau filí. Taimi 'e ni'ihi 'oku tau fifili pe ko hono 'uhingá 'oku 'ikai ke tau anga mā'oni'oni fe'unga ke 'iloí 'a e talí pe 'ikai ke tau kole 'i he "loto mo'oni" (vakai, Molonai 10:4). Ka 'oku 'ikai ke tau fa'a fakakaukau ki he fili hono tolú—mahalo, hangē ko e tokoua 'o Sēletí, 'oku tatali mai e 'Otuá kiate *kitautolu* ke fakahoko 'etau filí.

Ko Hono Fakahoko ha Filí

Ne u toki fehangahangai mo ha tükunga na'a ne 'ahi'ahi'i e anga 'eku fakakaukau ki he tau'atāina ke filí mo e fakahā fakatāutahá. 'I he 'amanaki ke u 'osi mei he 'univésti ako M.A, ne 'i ai ha ngaahi ngāue kehekehe 'i ha ngaahi kolo kehekehe ne nau fie ma'u au pea 'ikai ke u lava 'o fili pe ko fē te u ngāue aí. Hangē ko e tokoua 'o Sēletí, ne u a'usia ha ngaahi taimi ne u lotu ai fekau'aki mo ha fili mahu'inga pea tali ia 'e he 'Otuá 'i ha tali mahinongofua. 'I he'eku fakafalala ki he ngaahi a'usia ko ia 'i muá, ne kamata ke u lotu 'o kole ki he 'Otuá ke tokoni mai ke u fili e ngāue'anga 'oku totonu ke u 'alu ki aí. Ne u fakahoko foki 'eku tafa'akí 'o ako fekau'aki mo e faingamālie ngāue kotoa pē mo ma'u fale'i mei ha kakai tokolahí. Ka neongo e lahi 'eku lotú mo e feilaulaú, ne 'ikai ha tali mei he langí, pea 'ikai ke u ma'u ha tali.

Na'e ofi mai e 'aho ke fakahoko ai 'eku talí, pea kamata ke u hoha'a. 'Oku pau pē ko e fa'ahinga fili 'ení 'oku tokanga ki ai e 'Eikí, ko e hā leva e 'uhinga 'oku 'ikai ke Ne tali aí? Mahalo ne 'ikai tokanga la pe

ko e ngāue fē ne u filí, kae pau pē 'oku tokanga mai pe ko e kolo fē te u fili ke hiki ki aí koe'uhí te ne liliu lahi 'eku mo'uí. Kuo tokanga ma'u mai pē 'a e 'Eikí ki he'eku ngaahi fili he kuohilí, ko e hā leva 'oku 'ikai ke Ne tokanga mai ai ki he fili ko 'ení?

Ka neongo e lahi 'o 'eku feingá, ne 'ikai pē ha tali. Na'e kamata ke u fifili pe kuó u mama'o nai mei he 'Otuá ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ke u ongo'i ai 'Ene talí. Na'a ku fifili foki na ko e 'uhinga 'o e 'ikai ke u lava 'o fanongó, koe'uhí ne 'i ai ha konga 'o 'eku fakakaukau ne 'ikai ke *fie* fanongo ki he talí. Na'e faifai pea a'u ki he 'aho faka'osí, ne u 'ilo kuo pau ke u fai ha fili, ko ia ne u faka'aonga'i 'eku fakamaau leleí peá u fakahoko ha fili. 'I he pō ko iá ne u lotu ai 'o kole pe te Ne fakahā mai pe na'e hala 'eku talí. Ka ne 'ikai pē ha tali, ko ia ne u fili leva e ngāue.

Hili ha ngaahi māhina si'i, ne u kei fakafehu'iá pē 'eku filí, ko ia ne u kole haku tāpuaki lakanga fakataula'eiki ke ma'u ha fakapapau. Ne 'asi 'i hoku tāpuaki ne 'ikai ke u ma'u ha tali ki he'eku lotú koe'uhí na'e hoifua pē e 'Eikí ki ha fili te u fai. Na'e fakapapau'i mai 'e he

tāpuaki ko 'ení ha fale'i ne 'osi fai mai kimu'a e he'eku palesiteni fakamisioná, 'a ia na'a ne talamai 'oku 'i ai ha ngaahi taimi lahi 'oku 'ikai mahu'inga ia pe ko e hā e fili 'oku tau fakahokó. 'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau ako e founga ke tu'u ai 'iate kitautolu pē pea fili e founga ke tataki 'aki 'etau mo'uí. Na'e fakamanatu mai foki e he'eku palesiteni fakamisioná he 'ikai tautea'i kitautolu e he 'Otuá, 'i He'ene hoko ko 'etau Tamai Hēvaní, mo to'o e ngaahi faingamālie kuo tala'ofa mai kapau te tau feinga fakamātoato ke fakakaukau'i e me'a ke fai.

Na'e mei lava 'e he tokoua 'o Sēletí 'o fokotu'u ange ha fa'ahinga founga pē ki hono fakamaama e ngaahi vaká, pea na'e mei fakahoifua pē ia ki he 'Eikí. Ko e 'uhinga 'o e a'usia ko 'ení ne 'ikai fakataumu'a pē ia ke fakamāloha 'aki e tui 'a e tokoua 'o Sēletí, ka ke ne ako foki e founga ke fai ai ha filí.

Ko Hono Faka'aonga'i 'o e Tau'atāina ke Filí

Mei ha fakakaukau ta'engata, ko hono faka'aonga'i 'o e tau'atāina ke filí

ko ha konga mahu'inga ia 'o e tupulaki fakatāutahá. Ka ta'e 'oua ia, he 'ikai ke tau lava 'o fakahoko e ngaahi fili te ne lava 'o tokoni'i kitautolu ke tau a'usia hotau tu'unga malava tononú. Ko e tupulakí, 'o hangé ko e me'a kotoa pē 'i he ongoongolelei, 'oku hoko ia 'i he "ōtu lea ki he 'ōtu lea, . . . akonaki ki he akonaki" (2 Nīfai 28:30). 'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau hoko ko ha kakai mateuteu, kae 'ikai ko ha kakai fakatoupíkoi, pea 'okú Ne finangalo ke tau faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí ke tau mo'uí ai 'i he founga lelei taha te tau ala lavá.

'I he'etau ako ke ma'u e potupotutatau 'o e tau'atāina ke filí mo e fakahaá, te tau lava leva 'o a'usia 'a e tupulaki fakalaumālié. Ko e me'a 'ení ne hoko ki he tokoua 'o Sēletí. Hili 'ene fakakaukau'i iá, na'a ne nofo hifo 'o tutu ha fo'i maka iiki 'e 16 mei ha fu'u maka peá ne kole ki he 'Otuá ke ala ki ai Hono to'ukupú ke nau ulo atu (vakai, 'Eta 3:1-5). 'I he taimi ko 'ení, na'e liliu 'a e me'a kotoa pē 'i he tali 'a e 'Otuá. 'Ikai ngata he fanongo e tokoua 'o Sēletí ki he le'o 'o e 'Otuá 'i ha konga 'áo, na'a ne mamata tonu ki he 'Eikí, 'a

ia ne 'ikai hā mai pē ka na'a Ne fakahā foki ki he tokoua 'o Sēletí ha ngaahi mata me'a-hā-mai fakaofo 'o e māmaní mo e me'a kotoa pē 'e hokó (vakai, 'Eta 3:6-26). 'E lava pē ke tau pehē ne 'ikai mei mateuteu fakalaumālie e tokoua 'o Sēletí ke ma'u e mata me'a-hā-máí kapau ne 'ikai ke ne tomu'a a'usia 'a e tupulaki fakataautaha na'a ne ma'u mei hono fakahoko 'ene filí.

'I he taimi 'oku tau fakahoko ai ha filí, 'oku totonu ke tau muimui tonu he fale'i 'a 'Alamaá ke "fealēlea'aki mo e 'Eikí 'i he me'a kotoa pē te [tau] fai" ("Alamā 37:37). 'I he taimi 'oku finangalo ai e 'Eikí ke tau fakahoko ha fili paú, te Ne fakahā mai mo tokoni mai ke 'oua na'a tau hē. Ka kuo pau foki ke tau mateuteu ke tu'u hake pea laka ki mu'a 'i he tui, neongo pe 'oku tau ma'u ha tali pe 'ikai. 'I he'etau tauhi ko ia hotau ngaahi fuakavá mo tauhi totonu ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, te tau lava 'o ongo'i ha loto-falala 'i he ngaahi fili mā'oni'oni 'oku tau fakahokó mo ha nonga 'oku hōifua hifo 'a e 'Eikí ki he'etau ngaahi ngāué. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i 'lutā, USA.

‘Okú ke ‘ilo fēfē
‘a e faikehekehe
‘i he fakahaá mo e
ngaahi fakakaukau
pē ‘a koé?

Fakahā Fakataautaha **MA'AÚ**

Oku tau mo'ui 'i ha māmani mohu faingamālie. 'Oku tau ma'u 'a e tau'atāina ke fili 'etau ngāue ma'u'anga mo'uí, ako'angá, malí, feitu'u 'oku tau fie nofo aí, mo ha ngaahi me'a lahi ange. Ko ha tāpuaki fungani mo'oni ia ma'a hotau to'u tangatá. Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, 'okú ne fakafaingata'a'ia'i ange e ngaahi fili ko 'ení koe'uhí 'oku faingata'a ke fakahoko ha ngaahi fili 'i he taimi 'oku lahi fau ai ha ngaahi hala mo ha ngaahi faingamālie, te ne tataki kitautou ki ha ngaahi me'a leleí. 'Oku tau fili fēfē nai e ngaahi me'a totonú 'i he taimi 'oku fu'u lahi ai ha ngaahi faingamālie 'oku leleí? 'I he taimi 'okú ke ongo'i hē mo puputu'u ai 'i he matangi ko 'eni 'o e ngaahi filí, manatu'i 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke tataki koe. Te ke lava 'o fili 'a e hala totonú mo ma'u 'a e ngaahi tali 'okú ke fekumi ki aí kapau te ke muimui 'i Hono le'ó. Fakatokanga'i e founiga 'okú Ne folofola atu ai kiate koé, falala kiate la, muimui he palōfitá, fa'a kātaki, 'amanaki lelei ange, mo ma'u ha tui, pea 'e tataki leva koe 'i he hala totonú.

—Vira Vashchenko, Kyiv, Ukraine

Kuó u mātā 'i he'eku mo'uí kotoa e founiga kuo tataki ai au 'e he 'Eikí, pea 'oku ou 'ilo'i 'oku tupu 'eku ma'u e me'a kotoa pē kuó u ma'u koe'uhí ko la mo 'Ene tatakí. Na'a mo e ngaahi taimi 'oku ou fakakaukau ai 'oku ou tuenoá, ka 'i he ngata'angá, 'okú Ne fakahā mai mo 'ai ke u ongo'i kuó Ne fe'ao ma'u pē mo au. Ko hono 'uhinga ia kuó u fai ma'u ai pē 'a e fili ke ngāue ma'u pē 'i he tuí, neongo e ngaahi taimi 'oku ou ongo'i tuenoa aí. Kiate aú, 'oku 'ikai mahino ma'u pē hoku ngaahi 'alungá, pea 'ikai ke u lava ma'u pē 'o sio ki he me'a 'oku fakatali ma'aku 'i he kaha'ú, ka 'oku ou fa'a ngāue ma'u pē 'i he tuí, pea 'oku kamata leva ke u sio ki he māmá mo 'ilo'i e to'ukupu 'o e 'Otuá 'i he'eku mo'uí. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí 'iate kitautolu, pea 'okú Na hoifua ke tataki kitautolu, ka 'okú Na finangalo foki ke tau tui kiate Kinaua mo ngāue 'i he taimi 'oku tau ma'u ai e ngaahi ue'i mei he Laumālié.

—Indhira Mejia, Dominican Republic

Oku ou pehē ko e taha 'o e ngaahi taukei fakafo faha ko ia ke 'ilo'i e fanafana le'o vaivai 'o e Laumālié Mā'oni'oní. Kuo poupou'i au 'e he ako fakamātoato e folofolá ke u 'ilo'i lelei ange ia. Kuó u tui ma'u pē ko ia 'oku fekumi faivelengá te ne 'ilo'i, pea 'e fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate kinautolu, 'i he mālohi 'o e Laumālié Mā'oni'oní (vakai, 1 Nifai 10:19). 'I hono fakalea 'e tahá, kapau 'oku ou fie 'ilo'i e Laumālié, 'oku 'ikai totonu ke u faka'atā au ke u ma'u ha ngaahi fakakaukau ta'e'aonga pe ko e ngaahi me'a 'oku hoha'a faka'aho ki ai e mo'uí, ka 'oku totonu ke u ngāue faivelenga mo fakangaloki au. Ko e tokia taimi ia 'e lava ke u 'ilo lelei ange ai e Laumālié koe'uhí kuó u mateuteu ki ai! 'I he founiga tatau he 'ikai lava ke folau ha vaka lolotonga ha matangi, he 'ikai lava ke tau ongo'i e Laumālié kapau 'oku 'alu 'etau tokangá he ngaahi me'a 'o e māmaní 'a ia he 'ikai lava ke tau mapule'i.

—Emmanuel Borngreat Dogbey, Accra, Ghana

Ihe'eku matu'otu'a angé, na'e pau ke u ako e founiga fetu'utaki 'a e Laumālié. 'Oku talanoa mai e Laumālié kiate au 'o fakafou 'i ha ngaahi fakakaukau mahino. Kuó uakoako fai ia ke u anga ki ai, ka ko e angamahení, 'oku ou ongo'i e Laumālié 'i he ngaahi feitu'u fakalongolongó, 'o hangé ko 'eku faka'uli ki he ngāue 'i he'eku kaá. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai ko 'eku ngaahi fakakaukau ia koe'uhí 'e ue'i au 'e he Laumālié 'i he taimi 'oku 'ikai ke u fakakaukau ai ki he me'a ko iá.

—Clarissa Mae Taylor, Utah, USA

Oku mau 'ilo'i i homau kí'i fāmilí 'a e Laumālié koe'uhí ko e fiemālie 'oku mau ongo'i, tautaufito ki hoku husepānití mo au ko ha ongome'a mali. 'I he taimi 'oku fakatatau ai pē ki he'ema ngaahi fakakaukaú, 'oku 'ikai ha taimi te ma teitei ongo'i ai ko e me'a totonú ia—'oku 'i ai ma'u pē ha kí'i veiveiua pe manavasi'i. Ka 'i he fakahā, 'okú ma ongo'i fiemālie ma'u pē, na'a mo e taimi 'okú ma feinga ai ke kumi 'uhinga pea ikai ngali 'uhingamālie 'a e ngaahi me'a 'i he kamata'angá. 'I he taimi 'okú ma muimui ai mo ikuna'i iá, 'okú ma vakai ma'u pē ki he iku lelei 'a e ngaahi me'a pea faka'ofo'ofa e me'a kotoa. Ko e taimi ia 'okú ma fesiofaki ai mo ma pehē, "Oi, kuo toki mahino 'eni!"

—Maryana Wright, Utah, USA

Neongo 'e lava ke tau ma'u kotoa ha fakahā fakataautaha 'i ha ngaahi founiga kehekehe, ka 'oku 'i ai ha me'a 'e taha 'oku 'ikai toe veiveiua 'ene mo'oní: 'Oku folofola ma'u mai pē 'a e 'Otuá kiate kitautolu. Ko e fie ma'u pē ke tau loto fiemālie 'o ngāue mālohi ke fakatupulaki hotau ivi malava ke 'ilo'i mo ongo'i Hono le'o. Hangé ko e fale'i 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, "Lotu 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí fekau'aki mo ho'o ngaahi hoha'á, manavasi'i, mo ho ngaahi vaivái—'io, 'a e ngaahi faka'ānaua 'o ho lotó. Peá ke fakafanongo leva! Tohi e ngaahi fakakaukau 'oku ha'u ki ho 'atamaí. Hiki e ngaahi me'a 'okú ke ongo'i pea fakahoko 'a e me'a na'e ue'i koe ke ke fai. 'I ho'o toutou fai 'eni 'i he 'aho ki he 'aho, māhina ki he māhina, ta'u ki he ta'u, te ke 'tupulaki 'i he tefito'i mo'oní 'o e fakahāá" ("Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'ui" *Liahona*, Mē 2018, 95). ■

TO'U TUPU

'I HE KONGA KO 'ENÍ

54

52 Ko Hono Ma'u 'o e Nongá Mā'au mo e Ni'ihi Kehé 'i he Ngaahi Taimi Faingata'a

Fai 'e Alex Hugie and Aspen Stander

54 Ko e Mo'uí ko ha Lele Malafoni

Fai 'e Sally Johnson Odekirk

60 Ngaahi Fehu'i mo e Talí: 'E tokoni'i fēfē au 'e hoku tāpuaki fakapēteliaké ke u fakahoko ha ngaahi fili?

62 'Ahiahi'i ha Ngaahi Tukufakaholo Fo'ou 'o e Toetu'u

Fai 'e David Dickson

64 Ko e Lea Faka'osí: Ko e Fakahā Ma'ongo'onga Taha 'o e 'Ofa 'a e 'Otuá

Fai 'e Eletā M. Russell Ballard

'I he'eku fuofua

'alu ki he ta'u faka'osi 'o e ako'anga mā'olu-ná, ne 'i ai ha me'a ne u faingata'a'ia ai: 'i he taimi ne ako'i mai ai ha tefito fo'ou, na'e faingata'a ke mahino ia kiate au. Ne u lotu 'i ha efiafi 'e taha ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ke mahino kiate au e pole ko iá mo ikuna'i ia. Ne u ma'u ha tui, peá ne malava ke toe mahino lelei ange ia kiate au. Talu mei ai, kuo hoko e lotú mo e tuí ko ha me'a pau ia ne u fai 'i he akó mo e feitu'u kotoa pē ne u 'alu ki ái.

Ko ha me'a faingata'a 'a e 'alu ki heako'anga tamaiki tangatá koe'uhí ko ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a ta'etaau na'e fakahoko 'e he kau akó. 'I he taimi ne hoko aí, ne u manatu ma'u pē ki he ngaahi lea 'eku mātu'a: "Oua na'a ke fai ha me'a te ne tuli ai e Laumālie Mā'oni'oní." 'Oku ou hounga'ia 'i he'eku fa'eé, 'a ia na'a ne fakamanatu ma'u mai pē ke u fanongo ki he Laumālie Mā'oni'oní. 'I he'etau fai 'a ia 'oku totonú, 'e tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Otuá.

Naiame S., ta'u 16, Kana

'Oku 'i ai ha ngaahi taimi 'e ni'ihi 'oku fu'u faingata'a fau ai 'a e mo'u. Mahalo te ke tokanga ki he ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e fāmilí, ngaahi palopalema fakaemo'ui lelei, ngaahi palopalema 'i he akó, pe ko ha ngaahi me'a fakatupu hoha'a 'oku hoko he māmaní he 'ahó ni. 'E founga fefé ha'atau ma'u 'a e nonga fakatāutahá 'i ha māmaní faingata'a? Neongo pe 'oku tupu e ngaahi me'a ta'efakafiemái 'okú ke a'usíá mei ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke ke lava 'o mapule'i pe ko e ngaahi me'a te ke lava 'o tākiekina mo liliú, ka ko ha ngaahi fakakaukau 'eni ke tokoni atu ke ke ma'u e melino 'o e lotó 'o fakafou 'ia Sīsū Kalaisi.

NGAAHI FOUNGA 'E 4 KE KE MA'U AI 'A E NONGÁ

1. Tokanga taha ki he ngaahi me'a 'oku ta'engatá

'Oku faingata'a ke te ongo'i nonga 'i he taimi 'okú te tokanga ai ki he ngaahi hoha'a 'oku fakataimí peé. Ka 'o kapau te ke tokanga taha ki he me'a mahu'inga angé hangē ko e palani 'o e fiefia 'a e 'Otuá, te ke lava leva 'o ma'u 'a e nongá 'i ho'o 'ilo'i he 'ikai ta'engata 'a e ngaahi me'a 'oku fakamamahi he taimi ní. Hangē ko 'ení, 'oku tokoni'i kitautolu 'e he temipalé ke tau tokanga taha ki he ta'engatá. Na'e pehē 'e Palesiteni Kötóni B. Hingikeli (1910–2008), "te ke ma'u [i he temipalé] ha nonga 'oku 'ikai toe ma'u ia 'i ha feitu'u kehe."¹

2. Si'aki e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke ke lava 'o mapule'i

'I he taimi 'oku to'o ai 'e ha me'a 'oku 'ikai ke ke lava 'o mapule'i 'a e nongá meiate koe, 'oku ngalingali te ke ongo'i e siva 'o e 'amanakí pe 'ita. Ka 'oku 'ikai 'aonga ke ke pikitai ki he ngaahi me'a he 'ikai te ke lava 'o liliú. Kaekehe, 'unu ke ofi ange ki he Fakamo'uí ke ma'u e nonga 'i he lotó 'i he taimi 'oku faingata'a ai 'a e mo'u. Kuó Ne tala'ofa ke tuku mai 'a e Fakafiemái, ko e Laumálie Mā'oni'oní (vakai, Sione 14:26–27).

3. Fakamolemole'i e ni'ihi kehé

Ko e me'a 'oku fa'a faingata'a taha hono tukuangé ko e ngaahi ongo fakamamahi 'okú ke ma'u he taimi 'oku fakahala'i ai koe 'e ha tahá. Ka na'e akonaki 'a 'Eletā Tieta F. Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, "Te tau ma'u 'a e fiefia 'o e fakamolemolé 'i he'etau mo'uí 'i he taimi 'oku tau loto fiemái 'a ke foaki tau'atáina e fiefia ko iá ki he ni'ihi kehé. . . . Ko hono olá, 'e fakafonu 'e he Laumálie 'o e 'Eikí hotau laumálie 'aki e fiefia fakataha mo e nonga fakalangi 'o e konisénisí (vakai, Mōsaia 4:2–3)."² 'E lava ke tokoni ho'o tafoki ki he Fakamo'uí ke ke ongo'i tau'atáina ai mei he ngaahi ongo fakamafasiá mo ke fonu 'i he nonga.

4. Fakatomala mo falala kia Kalaisi

Neongo pe ko e hā mo ha toe me'a 'oku lelei 'i ho'o mo'uí, ka 'e mole ma'u pē meiate koe 'a e nongá 'i ho'o fe'ao mo e ha'aha'a 'o e angahalá. Te tau fie ma'u he ngaahi taimi 'e ni'ihi 'etau pīsopé ke ne tokoni'i kitautolu ke tau fakatomala kakato. Ka 'oku fie ma'u ke tau fakatomala ma'u pē pea, fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi, ke tau ma'a mei he me'a kotoa pē 'okú ne ta'ofi kitautolu mei he'e-tau hoko 'o hangē ko lá.

KO HONO M 'O E NONGÁ

A'U

Ma'au mo e Ni'ihi Kehé 'i he Ngaahi Taimi Faingata'a

Fai 'e Alex Hugie and Aspen Stander
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

*Ko ha founiga 'eni 'e valu ke tokoni kiate koe
mo e ni'ihi kehé ke mou ongo'i nonga 'i he
taimi 'oku faka'au ke faingata'a ai 'a e mo'uí.*

FOUNGA 'E 4 KE TOKONI KE MA'U 'E HE NI'IHI KEHÉ 'A E NONGÁ

1. Vahevahe eongoongolelei 'o Sisū Kalaisí

'I he'etau ma'u 'a e nongá ma'atautolu 'i he'etau tokanga taha ki he Fakamo'uí, 'oku tatau pē ia mo 'etatu tataki e ni'ihi kehé kiate la ko e "tupu'anga 'o e melinó" (Mōsaia 15:18). Hangē ko 'ení, feinga ke vahevahe ha potufolofola pe ko ha kupu'i lea mei he konifelenisi lahí na'e tokoni ke ke ako lahi ange ai fekau'aki mo Sisū Kalaisí.

2. Hoko ko ha taha fa'a fakalelei

Tokoni ki ho ngaahi kaungāme'a mo e fānaú ke fakalelei'i e ngaahi vā tamakí. Hangē ko e kau 'Anitai-Nīfai-Lihai 'i he tohi 'a 'Alamaá, te tau lava 'o tanu 'etau ngaahi me'atau—ngaahi me'atau hangē ko e ngutu laú, sāuní, pe siokitá—pea fetongi 'aki kinautolu ha ngaahi me'angāue 'o e melinó: lea 'i he anga'ofá, talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, mo hono fakamole-mole'i e ni'ihi kehé (vakai, 'Alamā 24:19).

3. Hoko ko ha tokotaha fanongo lelei

'Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihi 'oku fie ma'u 'e he kakai 'oku faingata'a'iá ke nau talanoa tau'atāina fekau'aki mo 'enau ngaahi fakakaukaú mo e ongó kae 'ikai tuku loto'i kinautolu. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke tau fakalelei'i 'enau ngaahi palopalemá ma'anautolu, ka te tau lava pē 'o fanongo ki he ngaahi me'a 'oku nau hoha'a ki aí mo 'oange ha poupou, 'o fakahaa'i 'etau 'ofa fakakalaisí mo e loto mahinó.

4. Ngāue Fakaetahi kiate kinautolu 'i ho uōtí mo e koló

Te ke lava 'o ngāue tokoni ki ha nofo'anga 'o e kau paeá, ngāue tokoni ko ha tokotaha faiako ki ho kaungā fe'aó, pe 'ave ha fanga ki'i me'a lelei ma'a e fāmili fo'ou homou kaungā'apí. Tokoni ke ma'u 'e he kakaí 'a e melinó 'i he fanga ki'i me'a īkí. 'I he taimi 'okú te ma'u aí ha feitu'u pau ke te kai mo mohe aí, faiako falala'anga, pe ko ha ki'i fakapapau 'oku tokanga mai ha tahá, 'e lava ke tu'uloa ia.

Na'e folofola 'aki 'e Sisū e ngaahi lea fakafiemālie ko 'ení kiate kinautolu kotoa pē 'oku fāifeinga ke ma'u 'a e melinó: "Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolu: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia" (Sione14:27). Kapau te tau 'unu ofi ange mo e ni'ihi kehé kia Sisū Kalaisí, 'e lava ke tau ma'u 'a e melinó na'a mo e taimi 'oku faingata'a ai 'a e mo'uí. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, in "Rejoice in the Blessings of the Temple," *Liahona*, Dec. 2002, 33.
2. Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Tu'unga 'o e Foki Lelei Maí," *Liahona*, Mē 2007, 101.

KO EMO'UÍKO HA LELE

MALAFONI

'Oku nofo e to'u tupu kei talavou ko 'eni 'o e Siasí he 'ahó ni 'i he feitu'u ne nofo ai e 'Aposetolo ko Paulá lolotonga e kuonga 'o e Fuakava Fo'oú. Pea 'oku nau mo'ui 'aki 'ene ngaahi leá.

Fai 'e Sally Johnson Odekirk

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Iha ngaahi māhina si'i kimu'a, ne fakataha ha kalasi semineli ki 'Aleopeiko, ofi ki 'Atenisi, Kalisi, 'a ia ne tu'o taha hano fakahoko ai 'e Paula ha malanga mālohi (vakai, Ngāue 17:22-34). Na'e talanoa e kau akó fekau'aki mo e ivi takiekina 'o e seminelí 'i he'enau mo'uí, kau ai e ngaahi akonaki 'a Paulá.

Na'e pehē 'e 'Alekisisi H., ta'u 18, "Oku hoko e nofo 'i Kalisí ke fakamanatua lahi ai e Fuakava Fo'oú." "Oku manako 'eku tangata/eikí ke 'alu ki ha ngaahi feitu'u kehekehe ne fakahoko ai 'e Paula ha akonaki pea te ne vahevahe ha potufolofola pe fai ha talanoa fekau'aki mo e feitu'u ne hoko aí."

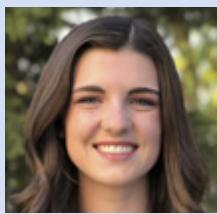
'Oku fehangahangai foki e to'u tupu 'i Kalisí mo ha ngaahi palopalema fakasōsiale, fakapolitikale, mo faka'ekonōmika 'o hangē pē ko e ngaahi faingata'a ne fepaki mo Paula 'i hono taimi. 'Oku 'ikai fa'a fakahoko e ngaahi konifelenisi ia 'a e to'u tupú pe kemi 'a e Finemuí 'i Kalisi, na'a mo e 'alu ki he seminelí 'oku faingata'a. Neongo e ngaahi faingata'a ko 'ení mo ha ngaahi faingata'a kehe, 'oku mo'ui 'aki 'e he to'u tupu 'i Kalisí e me'a ne poupou'i 'e Paulá ke nau "tu'u ma'u 'i he loto taha, 'o uouongataha pē, 'o feinga fakataha 'i he tui ki he ongoongolele" (Filipai 1:27).

'Oku fiefia e kau mēmipa kei talavou ko 'ení 'i he'enau nofo 'i Kalisí 'i he 'ea māfaná, ngaahi matātahí, me'akaí, mo e hulohulá. 'Oku nau fiefia foki he fetaulaki fakataha mo e nī'ihi kehé. Kuo fakatupulaki ange 'enau tuí mo e vā fakakaungāme'á 'i he'enau fakataha he seminelí mo e ngaahi 'ekitivití 'o e koló.

"Kuó u ako 'oku tatau pē 'a e ongoongolelei he feitu'u kotoa pē. 'I he'eku nofo he fonua mulí, kuó u ako ke tokanga taha ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei mo ongo'i e Laumālié kae 'ikai tohoakii 'e he 'ulungaanga fakafonuá 'eku tokangá."

—Juliana W., ta'u 15.

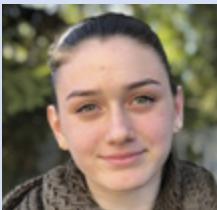

"Ne u tohi e fo'i lea manatu'i 'i he'eku sio'atá ke u manatu'i e me'a kotoa kuo hoko he ta'u ní: FSY, kemi 'a e Kau Finemuí mo e semineli. 'Oku tokoni ia ki hono fakamantu mai e feitu'u ne u ha'u mei ai."

—Malia H., ta'u 17.

"'Oku ou 'ilo i he'eku 'alu ki he semineli, 'oku ou lava 'o ongo'i 'a e fiemalié i he'eku 'ilo 'oku ou fai 'a e me'a 'oku fie ma'u ke u fai, pea 'oku ou 'ilo e SAI pē 'a e me'a kotoa." —Lisi T., ta'u 17.

Na'e fuofua fakahoko 'e Loukia C., ta'u 15, 'ene fakamo'oní 'i he kemi 'a e Kau Finemuí pea papitaiso kimui ange ai.

Ko e kulupu semineli i mu'a he falelotu 'Atenisí.

Ko e Semineli i 'Aleopeiko

'I he kamata 'a e semineli i Kalisi he ngaahi ta'u si'i kuohilí, na'e toko nima pē e kau akó. Ne nau kalasi pongipongia tu'o tolu he uike, 'o kau mai ha ni'ihi he talanoa vitiō 'i he 'initanetí. Ne nau fakataha foki he ngaahi efiafi Pulelulú ki he semineli, 'o hoko atu ai ha 'ekitivití he'ene 'osí. Kuo nau vāofi ange mo hoko ko ha maama ki honau ngaahi kaungāme'a, 'a ia 'oku nau fakatokanga'i 'enau sīpingá. 'I he taimi 'oku 'eke fehu'i ange ai honau ngaahi kaungāme'a, 'oku 'omí ia he to'u tupú ki he semineli mo e ngaahi 'ekitivití Mutualé.

Na'e pehē 'e ha talavou 'e taha, Pavalosi K., ta'u 15, "'Oku hoko e 'alu ki he semineli ko ha founa lelei ke kamata 'aki e 'ahó mo tokoni ke u mālohi ma'u ai pē. 'Oku ou ma'u ai ha fakakaukau ko ha tā sipinga au ki he ni'ihi kehé. 'Oku tokoni ia ke kamata e 'ahó 'aki 'eku fakakaukau kia Sisū Kalaisí."

'Oku hoko mai e ngaahi tāpuakí mo e ngaahi faingamālié i he tupulaki e ivi mo e uouongataha 'a e to'u tupú. Hangē ko 'ení, ne faitāpuekina kinautolu 'i he 2017 ke nau kau atu Ki Hono Fakamāloha 'o e To'u Tupú (FSY), ko ha konifelenisi fakavahe lahi 'a e to'u tupú. Na'e kau foki e kau finemuí 'i he fuofua kemi 'a e Kau Finemuí i Kalisi. Ko hono olá, kuo nau vāofi ange

ko ha kulupu, pea kau mai mo ha ongo finemui ki he Siasí.

Konifelenisi Fakavaha'apule'anga 'a e FSY

Na'e fakatahataha'i 'e he konifelenisi ne fai 'i Siamané ha kau mēmipa kei talavou 'o e Siasí mei 'ulope kotoa. Ne omi e to'u tupu mei Kalisi mo Saipaloó mei ha ngaahi maile 'e loungeau, pea na'e liliu lahi kinautolu 'i he a'usia ko 'eni 'o e konifelenisi. Na'e pehē 'e Mehimosi A., ta'u 14, "ko e me'a ne mau manatua lahi taha 'i he FSY ko e taimi ne mau vahevahé ai 'emau fakamo'oní. Ne ongo'i 'e he tokotaha kotoa e Laumālié, pea na'a ne ue'i au ke fakatupulaki 'eku fakamo'oní."

Ne toe pehē 'e Loukia C., ta'u 15, "I he kamata'angá ko e to'u tupu pē 'e toko fā ne 'ai ke nau 'alú, ka 'i he faka'osí, ko ha toko 15 ne 'alú—ko ha lekooti ia ki Kalisi—kau ai ha ngaahi kaungāme'a ta'e siasi 'e toko 3."

"Na'e lelei 'aupito 'emau fakataha ki ha feitu'u 'oku mau lava ai 'o vahevahé e ongoongolelei tatau pea 'oku 'ikai ko kita 'oku kehé. Ne mau fakataha kotoa, pea ne mau ongo'i e Laumālie tatau. Ne tokoni'i au 'e he ngaahi me'a ni."

Na'e pehē 'e Sesiana, ta'u 16, "'Oku 'ikai ko ha mēmipa 'eku tangata'eikí pea ne 'ikai ke ne fie tukuange au ke u 'alu ki he FSY pe papitaiso."

Fononga ki he FSY i Sitatikati, Siamane.

"Ka na'e 'aukai e kau mēmipa 'o e koló ma'aku, pea talanoa 'eku kui fefiné ki he'eku tangata'eikí. Hili íá na'a ne talamai ke u 'alu!"

Na'a ne a'usia 'i he FSY ha ngaahi me'a fo'ou lahi, hangē ko e, "ne tokoni 'eku kau he ngaahi lēsoní mo e ekitivitií kae pehē ki hono vahevahe 'eku fakamo'oní ke mahino kiate au 'a e me'a 'oku hoko 'i he taimi 'okú te ongo'i ai e Laumālie Mā'oni'oní. Kuo te'eki ke u ongo'i pehē e Laumālie kimu'a, pea ne u fu'u fiefia 'aupito mo vēkeveke. Ko e fuofua taimi ia ke vahevahe ai 'eku fakamo'oní."

'Ikai ngata hono fafanga fakalaumālie e to'u tupú, ka ne nau ma'u ha taimi lelei mo fiefia fakataha 'i he konifelenisí. Ne ha'u 'a Haiki T., ta'u 14, ki he konifelenisí mei Saipalō. "Ne u ako ke u fakafeohi lahi ange, ke ma'u ha ngaahi vā fakakaungāme'a mo'oni, pea ke fiefia, na'a mo e ngaahi taimi faingata'a."

Nofo Kemi 'a e Kau Finemuí

Ko ha me'a tatau pē ne hoko he Kemi 'a e Kau Finemuí. Ne fetaulaki ha kau finemui 'e toko hongofulu mā ua mo 'enau kau takí 'o ofi ki he feitu'u ne fai ai e fe'auhi Malafoni he kuonga mu'a. Ne nau fakataha ai ha 'aho 'e tolu, 'o ako ke nau fefalala'aki ke ma'u ha mālohi mo ha poupou.

Ne pehē 'e Loukia, "'I he'eku kei ta'u 12, ko e fuofua taimi ia ke u 'alu ai ki he lotú pea na'a ku fiefia 'aupito, ka ne u fakatokanga'i ko au tokotaha pē 'i hoku to'ú. Sai, hili ha ta'u 'e ua, kuo mau ma'u ha kau finemui tokolahia 'o mau lava ai ke fakahoko 'a e fuofua kemi 'a e Kau Finemuí." Na'a ne pehē 'i he'enau fuofua fakataha atú, "Ne

'I he konifelenisi 'a e FSY, ko hono sipela 'o e fo'i lea "Kole," mei he Sēmisi 1:5.

"Tu'u ma'u 'i he loto pē taha."

Filipai 1:27

*"Ne mau kamata hoko
ko ha kulupu 'i he FSY
pea na'a ne fakamāloha
kimautolu. Ne tokoni ia ki
hono liliu mo fokotu'utu'u
e polokalama 'a e to'u
tupú 'i Kalisí koe'uhí kuo
mau feilongaki lelei ange
'eni he taimi ni."*
—Alekisisi H., ta'u 18.

*"Ko e taha 'o e ngaahi ngāue
lototo'a taha kuó u fai he FSY
ko e hiva 'i he funga siteisí
pea ko e taha ia 'o e ngaahi
taimi faka'ofo'ofa taha kuó
u a'usia. Kuó u aka 'eni
he taimi ni hotau tu'unga
mahuinga 'i he māmani
faka'ofo'ofa ko 'eni."*
—'Ilini S., ta'u 17.

*"Ko e konga fakafiefia
taha kiate au he FSY ko e
ngaahi sipoti, hulohulá,
mo e ngaahi fakataha
fakakulupú, 'a ia ko e
fakataha lotu pongipongí
ia mo e toe vakai'i. Ne
tokoni kiate au ke u fa'a
tokoni mo fa'a kātaki
ange pea ke fakahounga'i
ange 'a e folofolá."*
—Haiki T., ta'u 14.

Polokalama 'a 'Ilini S. 'i he FSY.

"Ne u ako 'i he kemi 'a e Kau Finemu'i 'oku hangē 'a e mo'uí ha lele malafoní. Ne tokoni ia ke fakatupulaki 'eku tui, 'i he'eku 'ilo kuo pau ke tau hokohoko atu 'i he hala totonú, 'o hangē pē 'oku tau lele 'i ha lova malafoni. 'Oku tokoni e a'usia ko ía ke fakatupulaki 'eku fakamo'oni mo ma'u ai pē ha tui mo nofo 'i he hala totonú."

—Uinifeleti K., ta'u 14.

**"Ko e mo'uí
'oku hangē ha
lele malafoní,
kae 'ikai ko
ha fo'i manga
pē taha."**

Kaveinga 'o e kemi 'a e Kau Finemu'

Kau Finemu'i 'i Malafoni, Kalisi.

"Oku tau makehe kotoa pē, 'o hangē ko e makehe 'a e fanga fo'i maka 'i he ve'e matātahí."

—Puliana W.

"Ne omi 'e he'emaу vakai ki he hopo hake 'a e la'aá ha laumālie fakafiemālie mo faka'ofa'ofa." —Lisi T.

u 'ilo'i e 'uhinga 'o e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi. 'I he taimi 'oku tau mo'uí 'aki ai e ongoongoleleí, 'oku 'ākilotoa kitautolu 'e ha maama."

Na'e tokoni e FSY mo e kemi 'a e Kau Finemu'i kia Puliana W., ta'u 15, ke feohi mo lava 'o talanoa ki he ni'ihi kehé. Na'a ne pehē, "Oku lahi e fa'a fehikitaki hoku fāmilí, pea na'e faingata'a kiate au ke u feohi mo e ni'ihi kehé koe'uhí ne u mā. Ka koe'uhí ko e faka'au ke u vāofi mo 'etau kulupu FSY, ne ma'u ai haku ngaahi kaungāme'a lelei. Lotolonga ha fakataha'anga fakamo'oni, ne mau vahevahe 'emau ngaahi ongó, pea ne u fakatokanga'i ne ongo'i 'e he ni'ihi kehé 'a e me'a tatau mo aú."

'Oku manatu'i 'e Maia H., ta'u 17, "Ko e mo'uí 'oku hangē ha lele malafoní, kae 'ikai ko ha fo'i manga pē taha." Na'a ne pehē, ne ale'a'i 'e he kau finemu'i mo 'enau kau takí e mahu'inga 'o e fa'a kātakí mo hono ikuna'i 'o e fakapuepué. "Na'e fakamanatu mai ai kiate au te u lava 'o kātaki, faka'uto'uta lelei, mo tokanga taha ki he tepí. Te u ikuna'i leva ai e ngaahi me'a 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke u fakahokó."

Ko e taha 'o e ngaahi me'a makehe 'i he kemí ko ha fakataha lotu 'i he hopo 'a e la'aá 'i he ve'e matātahí 'i honau pongipongi faka'osí. 'Oku pehē 'e Lisi T., ta'u 17, "Ne mau to'o 'emau folofolá, fakahoko 'emau fakataha lotú, mo vakai atu ki he hopo hake 'a e la'aá. Ne mau ongo'i kotoa e 'ofa 'a e 'Otua. Ko ha faka'osinga lelei ia ki he taimi ne mau feohi fakataha aí."

Fehangahangai mo e Kaha'ú 'i he Lototo'a

'Oku pehē 'e Tiliini S., ta'u 17, "Ne u ako ha me'a lahi mei he FSY mo e kemi 'a e Finemu'i kau ki he ongoongoleleí mo e founiga te ne lava 'o tokoni'i ai 'eku mo'uí. Ne u fakakaungāme'a ki ha ni'ihi tokolahi peá u ako hono mahu'inga ke fakahaa'i 'eku ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi ongó. Ne u ongo'i mālohi e Laumālie Mā'oni'oní mo e 'ofa hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí."

'Okú ne pehē, ne fakamālohia 'e he'eku feohi mo e to'u tupu kehe 'o e Siasi 'eku loto falala fakatāutahá. "Kimu'a he

Kemi 'a e Kau Finemui, 2017—ko e fuofua kemi ke fai 'i Kalisi.

FSY, ne 'ikai ke u sio ki he ngaahi me'a lelei mo faka'ofo'ofa ne ngaohi 'e he 'Otuá ma'atautolu mo e ngaahi palani 'okú Ne kei fokotu'utu'u ma'atautolu'ú."

'Oku pehē 'e Manase A., ta'u 17, "'Oku 'ikai totolu ke uesia kitautolu 'e ha taha pe ko ha toe me'a kehe hotau 'ātakaí 'a ia 'e feinga ke tohoaki'i

kitautolu mei hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí. 'Oku tatau 'a e ongoongoleleí he feitu'u kotoa pē pea 'oku totolu ke tau nofo ma'u pē 'i he hala totonú."

Pea tatau ai pē pe 'i Kalisi pe 'i ha feitu'u kehe 'i he māmaní, 'e hoko 'etau vahevahé 'a e hala ko iá ke tau ma'u ai ha laumālie tatau. ■

Ko e Siasí 'i Kalisi

'I he konga kimu'a 'o e 1900 tupú, na'e 'ave ai 'e Likasi Pofanitasi, ko ha tokotaha paaki mei 'Atenisi, ha kole ki he kau taki 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki ma'u ha fakamatala lahi ange. Na'e ako'a 'e he Palesiteni 'o e misiona 'o e Siasi 'i Toaké 'a Pofanitasi, 'a ia na'e papitaiso i 'Okatopa 'o e 1905.

Na'e a'usia 'e he Siasí ha ki'i tupulaki 'i Kalisi 'o a'u ki he 1950 tupú, 'i he taimi ne fokotu'u ai 'e he kau mēmipa Kalisi-'Amelika 'o e Siasi 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, e Sosaieti Faka-Kalisi 'a e Siasi ke pukepuke 'aki honau tukufakaholó mo tauhi 'aki honau vā fetu'utaki mo honau fonuá.

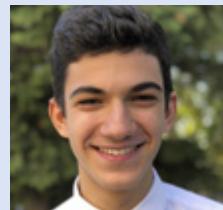

Na'e fokotu'u 'e he Siasí ha fakataha'anga si'si'i 'i 'Atenisi 'i he 1965 pea toe fokotu'u ia 'i he 1967. Ne nau fokotu'u e Misiona Greece Athens 'i Siulai 'o e 1990 mo fakakakato hono langa 'o e fuofua falelotu 'i Kalisi 'i Mē 'o e 1999.

'Atenisi, Kalisi, falelotu 'i Halanituli

Mēmipasipi
'i he Siasi: 802
Ngaahi
Fakataha'angá: 3

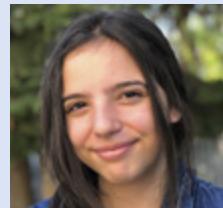
"Ne u sarīa 'aupto he sio ki he anga 'o e feohi mo e to'u tupu 'oku mau tui tataú. Ne u ongo'i hangē 'oku mau fehokotaki kotoa 'i ha founga makehe, 'o mahulu ange hono 'ilo pē 'o e ngaahi hingoá."
—Pavalosi K., ta'u 15.

"'Oku ou fiefia ne u ma'u e faingamālie ke fetaulaki mo ha to'u tupu kehe 'oku nau foua e ngaahi me'a tatau mo au he 'aho kotoa pē." —Sōsiua K., ta'u 17.

"'Oku ma'u 'e he FSY mo e kemi 'a e Kau Finemui ha ongo tatau neongo pe ko fē ha feitu'u te ke 'alu ai he māmaní. Ne u fiefia he kemi si'si'i ange 'a e Kau Finemui koe'uhí ne faingofua ange ke u maheni mo e tokotaha kotoa."
—Olivia H., ta'u 15.

"'Oku 'ikai ko ha mēmipa au 'o e Siasi, ka 'oku ou ha'u he uike kotoa pē 'oku ou lava aí. 'Oku ou faka'ofo'ofa'i he tu'unga mo'ui 'o e kau fine-mui." —Ailini C., ta'u 14.

“E founga fēfē hano tokoni'i au 'e hoku tāpuaki fakapēteliaké ke fakahoko 'a 'eku ngaahi filí?”

“Ko e tāpuaki fakapēteliaké ko ha fakahā ia ki he tokotaha 'oku foaki ki aí, na'a mo ha kī'i fakatokanga 'i he lotolotonga 'o e fonongá, ke malu'i, ue'i fakalaumālie, mo poupou'i 'ene ngaahi ngāue mo e anga mā'oni'oní. 'Oku 'i he tāpuaki fakapēteliaké ha ngaahi vahe mei ho'o tohi 'o e ngaahi tu'unga malava ta'engatá. . . .

“. . . Ko ha Liahona ia 'o e māmā ke tataki tonu koe ki ho 'api fakalangí.”

Palesiteri Thomas S. Monson (1927-2018), “Your Patriarchal Blessing: A Liahona of Light,” *Ensign*, Nov. 1986, 65, 67.

Ko 'Etau Liahona Fakatāutahá

'Oku hoko e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké ko ha founga 'oku tokoni'i ai kitautolu 'e he Tamai Hēvaní ke tau 'ilo hotau tu'unga kimú'a he mo'ui fakamatelié, fakamatelié, mo e ta'engatá. I he'etau 'ilo e ngaahi mo'oni makehe 'e tolu ko 'eni fekau'aki mo kitautolú, 'oku tokoni ia ke tau muimui ai he palani 'a e 'Otuá ma'atautolú. 'Oku tau 'ilo ai ko hai kitautolu, 'uhinga 'oku tau 'i hení aí, mo e tu'unga te tau lava 'o a'usiá. I he taimi na'e ngāue ai e Liahoná 'o fakatatau mo e tui mo faivelenga 'a Nifai mo hono fāmilí 'i he'enau muimui ki he'ene ngaahi fakahinohinó (vakai, 1 Nifai 16:28), te tau lava foki mo kitautolu 'o faivelenga mo fakamātoato he muimui 'i he'etau Liahoná mo e fakahinohino aí, 'a ia te ne tataki kitautolu ke tau a'usia hotau tu'unga malava fakalangi.

'Eletā 'Utai, ta'u 20, Misiona Argentina, Salta

Ko ha Fakakaukau Ta'engata

'I he taimi kotoa pē 'oku ou ongo'i ta'ema'a'usia ai hono fakahoko ha ngaahi filí, 'oku ou tafoki ki he'eku tāpuaki fakapēteliaké mo fakalaulau-loto ki he fakahā fakalangi aí. Pea 'oku faingofua leva ke u fai ha fili. 'Oku 'ikai ngata pē 'i he'ene tokoni'i au ke u kātakí 'eku mo'ui he māmaní mo ma'u e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí, ka 'okú ne fakamanatu'i mai foki kiate au 'eku teuteu'i au ke u mo'ui fe'unga ke hū ki he pule'anga 'o e 'Eikí 'i ha 'aho. 'Oku hokohoko atu 'ene tokoni'i au ke u tupulaki 'i he tuí, falala ki he finangalo 'o e 'Eikí, mo mo'ui fakatatau mo ha fakakaukau 'oku ta'engatá.

'Apikeili F., ta'u 18, Tele'a Kakaianí, Filipaini

Fale'i Fakalangi

'Oku 'omi 'e he'eku tāpuaki fakapēteliaké kiate au ha fale'i mei he'eku Tamai Hēvaní. Kapau te u muimui he fale'i ko iá, 'oku ou 'ilo te u ma'u ha fakahā fekau'aki mo e ngaahi fili 'oku fie ma'u ke u fakahokó. 'Okú Ne tali ha ni'ihi 'o 'eku ngaahi fehu'i kimu'a 'oku te'eki keu 'eke kinautolú.

Kami H., ta'u 16, 'Iutā, USA

Fakafanongo ki he Laumālié

Kapau 'okú ke fekumi ki ha fakafiemālie mo ha fakahinohino pe ki ha tali ki ha fehu'i vivili, te ke lava 'o lotu fakamātoato ki ai mo lau ho tāpuaki fakapēteliaké 'i ha lotu hangamālie mo'oni, lolotonga ho'o fakafanongo ki he Laumālié. 'Oku tokoni foki 'a e fekumi 'i he folofolá. 'Oku ou tui kapau te ke fai 'eni 'i he tui mo'oni, 'e fakahoko atu 'e he 'Eikí ha tali kiate koe, 'i He'ene taimí, 'i he founa lelei tahá.

Kēsia B., ta'u 15, Hauai'i, USA

Ngaahi Tāpuaki kuo Tala'ofa Maí

'Oku 'omi 'e he tāpuaki fakapēteliaké 'a e ngaahi me'a 'oku finangalo 'a e 'Otua ke tāpuaki'i aki kitautolú. 'Okú Ne 'omi ha ngaahi fakatokanga mo folofola mai e founa 'e lava ke tau hangē ai ko lá. 'I he taimi 'oku tau 'ilo ai 'a e me'a kuo teuteu 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolu mo e founa ke ma'u ai iá, te tau fili leva mo ngāue ke tau ma'u ia.

Hanitā H., ta'u 18, 'Iutā, USA

'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaa'i 'o ha tokāteline 'o e Siasi.

'I he'eku hoko ko ha finemuí, 'oku totonu nai ke nofo taha 'eku tokangá 'i he akó mo e ngāue ma'u'anga mo'uí pe ko e hoko ko ha uaifi mo ha fa'eé?

'Oku tau 'ilo "ko e famili ko e uho ia 'o e palani 'a e Fakamo'uí" pea ko e "tefito'i fatongia 'o e ngaahi fa'eé ke lehilehi'i hake 'enau fānaú."¹ 'Oku tau 'ilo foki, 'i ha ngaahi 'uhinga kehekehe, kuo fale'i 'e he kau palōfítá e kakai tangatá mo e fefiné fakatou'osi ke nau ako.² 'Ikai ngata aí, 'oku tau 'ilo mo ha kakai fefine te nau fie ma'u pe loto ke tulifua ki he ngaahi taumu'a 'o e mo'uí.

Na'e lea 'a Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenis-'Uluakí, fekau'aki mo e kakai fefiné 'o pehē, ko 'enau filí 'oku 'ikai 'i he vaha'a ia 'o e fāmilí pe akó mo e ngāue. Na'a ne pehē "'Oku tau fili e taimi totonu ki hono fai iá". "Pea tau fekumi ki he ue'i 'a e 'Eikí mo e ngaahi akonaki 'a Ene kau tamaio'eikí 'i hono fai iá."³

Palani ke ke ako, mo palani ke 'i ai ha'o fāmili. Te ke lava foki 'o palani ke ke ngāue. 'I he kotoa 'o e ngaahi me'a ni, 'oku totonu ke nofo taha ho'o tokangá 'i he muimui ki he palani 'a e Tamai Hēvaní mo fekumi ki Hono finangaló.

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmanī," familyproclamation.lds.org.
2. Vakai, *Ki Hono Fakamālohiā 'o e Tō'u Tupú*, (2011), 4.
3. Tāleni H. 'Oakesi, polokalama Mata ki he Mata mo 'Eletā 'Oakesi mo 'Eletā Pālati (worldwide young single adult event, Nōvema 19, 2017), broadcasts.lds.org.

'I he lds.org/go/41961, 'oku vahevahe 'e ha tāutaha kei talavou 'ene talanoa fekau'aki mo e 'ikai ke ne fakapapau'i pe 'e tokanga taha ki he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí pe ki hono fāmilí. Vakai ki he talí 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni kiate iá.

Ko e Hā Ho'o Fakakaukaú?

"Ko e hā ho'o lea 'e fai he taimi 'oku 'ikai tui ai ho ngaahi kaungāme'a ki he ngaahi me'a kuo hoko hangē ko e 'Uluaki Mata Me'a Hā Maí?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, 'omi mo ha la'i'tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15'o Mē, 2019, ki he liahona.lds.org (lomi'i 'a e "Submit an Article or Feedback"). Pe 'imeili'i ho'o talí mo e taá ki he liahona@ldschurch.org. Fakakau ho hingoa kakató mo e ngaahi hingoa ho uōtí mo e siteikí (pe koló mo e vahefonuá).

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

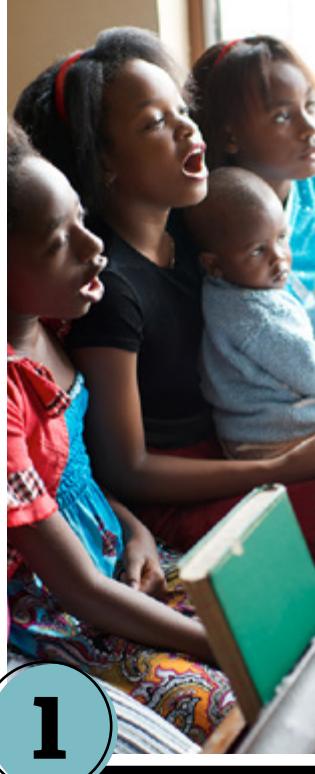

Fai 'e David Dickson
Ngaahi Makasini 'o e Siasí

1 he'etau talanoa ki he ngaahi 'aho mālōlo, ko e Kilisimasí pē 'oku lahi taha e tokanga ki aí. Ka 'o kapau ne 'ikai e ngaahi me'a ne hoko he fuoloá 'a ia 'oku tau fakamanatu he Toetu'ú, he 'ikai 'i ai ha Kilisimasí ia.

Na'e ako'i 'e Palesiteni
Kötoni B. Hingikelī (1910–2008), "He 'ikai ha Kilisimani kapau na'e 'ikai ha Toetu'u. Na'e moi hoko pē valevale ko Sisū 'o Pētelihemá ko ha toe pēpē angamaheni pē ka ne ta'eoua e Kalaisi huhu'i 'o Ketisemani mo Kālevalé, pea mo e fo'i mo'oni faka'e'i'eiki 'o e Toetu'ú."¹

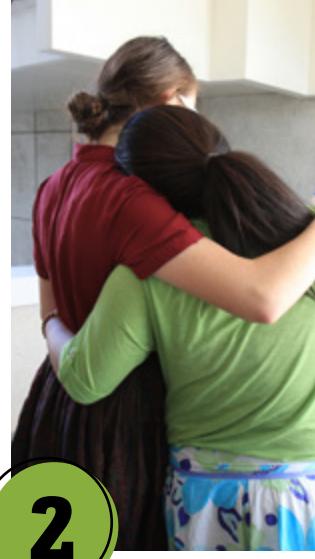
Ko ha ngaahi tukufakaholo 'ení 'e ni'ihi 'e lava ke ke fakakaukau ki ai 'o tānaki atu ki ho'o ngaahi fakafiefia fakata'u.

Fakahoko ha Hiva 'i he Toetu'ú

Makehe mei he ngaahi tatau fakaoli 'o e fanga tiá mo e fanga ki'i 'elevesi, 'oku fekau'aki e ngaahi hiva Kilisimasí kotoa mo Sisū Kalaisi. Ko e Toetu'ú 'a e taimi lelei taha ki he ngaahi hiva fekau'aki mo e Fakamo'uí, na'a mo e ngaahi taimi 'oku tau hiva ai 'i he ngaahi matapā mu'a 'o hotau ngaahi kaungā'apí.

Kapau 'okú ke fiu kumi ha ngaahi fakakaukau, vakai'i 'a e konga "ngaahi tefito" 'o e tohi himi 'i lalo he "Toetu'ú" mo e "Fakaleleí" ki ha ngaahi hiva. Ko e hā pē ha fa'ahinga hiva 'okú ne fakamanatu 'a Sisū Kalaisí 'oku lelei ia ki hono hiva'i 'i he Toetu'ú.

2

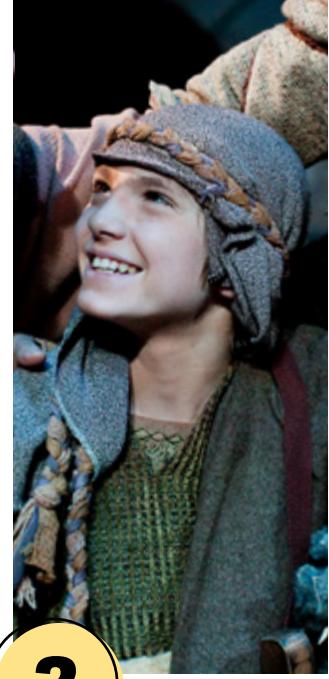
Fakamolemole'i ha Tokotaha

Ko e hā hono tu'o lahi ha'o ongo'i hounga'ia he me'a ofa 'o e fakatomalá? 'Oku 'omi 'e he Toetu'ú ha faingamālie ke tau fakakaukau lahi ange ai fekau'aki mo e founга 'oku tau fakahaa'i ai e laumālie tatau 'o e fakamolemolé ki he ni'ihi kehé.

Na'e akonaki 'a Sisū 'o pehē: "Ko ia, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku totonu ke mou gefakamolemole'aki.

"Ko au, ko e 'Eikí, te u fakamolemole'i 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'i, ka 'oku 'eke'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 64:9–10).

Fehu'i hifo kiate koe: Ko hai 'okú ke kei lotomamahi ki aí? Lotua 'a e mālohi ke fakamolemole'i e tokotaha ko 'ení, pea tuku ke tokoni e Fakamo'uí ke fakatatafi atu e ngaahi ongo fakamamahi ko ia.

3

Fakahoko ha Faka'ali'ali, Tulama, pe Polokalama Kehe

'E lava ke ke fokotu'utu'u ha polokalama ki he Toetu'ú. Ko hono sīpinga faingofuá ko ha lau folofola ki he efiafi fakafāimlí pe ko ha koniseti hiva ma'a e koló.

'Ahi 'ahi 'i ha — **Ngaahi Tukufakaholo Fo'ou 'o e Toetu'ú**

4

'A'ahi ki he Fa'itoka 'o Homou Ngaahi 'Ofa'angá

Koe'uhí ko Sisū Kalaisi, kuo mole 'a e hahu 'o e maté (vakai, 1 Kolinitō 15:55). Faka'aonga'i ha taimi ke 'a'ahi ki he fa'itoka 'o homou ngaahi 'ofa'angá ke fakalaaululoto ki he ongoongo lelei ko 'ení.

'E lava foki ke ke lau le'olahi ha ni'ihi 'o e ngaahi veesi folofola manakoa 'oku fekau'aki mo e Toetu'u, 'i ho'o 'a'ahi ki he ngaahi fa'itoka ko 'ení. Ko ha ni'ihi 'o e (ngaahi veesi folofola *lahi*) ke fakakaukau ki aí ko e 1 Kolinitō 15:20-22; 'Alamā 11:42-44; mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:14-16.

5

Hoko 'o Lelei Ange

'Oku fakamanatu 'e he Toetu'u 'a e me'a ne hoko 'i Ketisemaní, me'a ne hoko 'i he kolosí, ko e toe tu'u 'a e Fakamo'uú mei he maté 'i he 'aho hono tolú, pea mo 'Ene ngāue fakaetauhi 'i ha 'aho 'e 40 kimu'a pea hā'ele hake ki he langí.

'Ikai ngata aí, ne 'ikai fuoloa mei He'eme hā'ele hake ki he langí, na'e hā 'a Sisū Kalaisi ki he kakai Niñai mo tokoni'i kinautolu (vakai, 3 Niñai 11-28). Ko ha me'a lahi ia ke fakamanatua!

Ko e hā 'oku 'ikai fakalahi ai ho fa'ahita'u Toetu'u? Tuku ke toe fiefia ange ho laumālié 'i he ngaahi mana 'o e Toetu'u. Feinga mālohi ke ke mo'ui faka-Kalaisi ange 'i he 'aho

*'I he Toetu'u ko 'ení, faka'aonga'i ha
ki'i taimi ke ke fakamanatu ai e ngaahi
me'a'ofa lelei taha kuo 'osi foakí.*

'e 40 hili e Toetu'u. Ki ha ue'i fakalaumālie, 'e lava ke ke muimui he fakaafe 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'oku pehē: "Fakatapui ha konga 'o homou taimí 'i he uike kotoa pē ke ako 'a e me'a kotoa pē na'e folofola 'aki mo fai 'e Sisū 'o hangē ko ia kuo lekooti 'i he Fuakava Motu'a, he ko la 'a e Sihova 'o e Fuakava Motu'a. Ako 'Ene ngaahi fonó 'o hangē ko ia kuo lekooti 'i he Fuakava Fo'oú, he ko la hono Kalaisi. Ako 'Ene tokāteliné 'o hangē ko ia kuo lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná, he 'oku 'ikai mo ha toe tohi folofola 'oku fakahā mahino ange ai Hono misioná mo 'Ene ngāué. Pea ako 'Ene ngaahi folofolá 'o hangē ko ia kuo lekooti 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, he 'oku hokohoko atu 'Ene ako'i Hono kakaí 'i he kuonga fakakosipeli ko 'ení."²

'Oku Tatali Mai Ho Ngaahi Tukufakaholó

Na'e akonaki 'a Eletā Tieta F. Ukitofa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostoloi 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, "Ke 'ilo'i 'a e 'aho mahu'inga taha 'i he hisitōliá, kuo pau ke tau foki ki ha efiafi 'i ha meime'i ta'u 'e 2,000 tupu 'i he kuohilí he Ngoue ko Ketisemaní, 'i he tū'ulutui 'a Sisū Kalaisi 'i he lotu fakamātoato mo afeitaulalo ke foaki 'Ene mo'uí koe'uhí ko 'etau ngaahi angahalá."³

'Oku tatatu e ngaahi me'a mahu'inga taha 'o e hisitōliá mo hono faka'aonga'i ha taimi ke fakalaaululoto ki ai he ta'u kotoa pē. 'Oku tokoni e ngaahi tukufakaholó ke tau fakahoko ia, neongo pe ko e ngaahi me'a 'i he lisi ko 'ení pe ko ha ngaahi me'a pē ia 'a'au.

Ko e hā te ke tānaki mai he ta'u ní? ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "The Wondrous and True Story of Christmas," *Ensign*, Dec. 2000, 5.
2. Russell M. Nelson, "Kau Palofitá, Takimu'a, mo e Fono Faka-'Otua" (fakatahā lotu fakamāmani lahi ma'a e kakai lalahi kei talavou, San. 8, 2017), *broadcasts.lds.org*
3. Dieter F. Uchtdorf, "Vakai ki he Tangatá!" *Liahona*, Mē 2018, 108.

Ko e Fakahā Ma'ongo'onga Taha 'o e 'Ofa 'a e 'Otuá

Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard

Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Oku fakahaa'i mai 'e he 'Otuá 'Ene 'ofa 'iate kitautolú 'aki hono tuku mai e fakahinohino 'oku tau fie ma'u ki he'etau fakalakalaká mo a'usia e ngaahi me'a te tau malavá. 'Okú Ne 'afio'i ha ngaahi me'a lahi fekau'aki mo kitautolu, hotau tu'unga malavá, pea kuo 'omi 'e hotau tu'unga malava ta'engatá ha fale'i fakalangi mo ha ngaahi fekau kiate kitautolu 'i He'ene ngaahi tohi fakahinohinó—ko e folofola toputapú. 'I he taimi 'e mahino ai kiate kitautolu mo tau muimui he ngaahi fakahinohino ko 'ení, 'oku 'i ai ha taumu'a mo ha 'uhinga 'o 'etau mo'ui. 'Okú tau ako 'oku 'ofa hotau Toko Taha Fakatupú 'iate kitautolu mo finangalo ke tau fiefia. 'I ha fakafehoanaki ta'e-hano-tatau 'o e 'ofa fakalangi ko 'eni kiate kitautolú, na'á Ne tuku mai ai Hono 'Alo pē 'e Taha Na'e Fakatupú, ko Sīsū Kalaisi.

"He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á Ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'ui ta'e ngatá.

"He na'e 'ikai fekau 'e he 'Otuá hono 'Aló ki māmani ke fakamala'a māmani; ka koe'uhí ke mo'ui 'a māmani 'iate ia" (Sione 3:16-17).

Na'e 'alo'i 'a Sīsū ki he māmaní. Na'á Ne ma'u ha mo'ui haohaoa, pea 'i he'ene peheé, na'e tofa ai e hala ke tau muimui aí. Na'e ako'i 'e He'ene kau ākongá, "Ko au ko e maama 'o māmani: ko ia 'oku muimui 'iate aú, 'e 'ikai 'alu ia 'i he po'ulí, ka 'e 'iate ia 'a e maama 'o e mo'ui" (Sione 8:12).

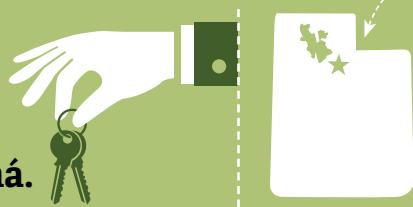
'E malava ke mahino kiate kitautolu e hulu fau 'o e 'ofa 'a Kalaisi 'iate kitautolú 'i he taimi 'oku tau fakakaukau ai na'á Ne finangalo ke pekia mo kātekina e mamahi 'o 'etau ngaahi angahalá, 'a ia "ko e mamahi na'e langaki ai 'a ['Ene] tetetete, 'a ia ko e 'Otuá, ko e tokotaha 'oku mālohi tahá, koe'uhí ko e mamahí, pea mo e tafe 'a e totó 'i he ava kotoa 'o [Hono] kilí, mo e mamahí'iá 'i he sinó mo e laumālié fakatou'osi" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18).

'I he Toetu'u ko 'ení, tau tuku ha fakamālō makehe ki he 'Otuá koe'uhí ko e Fakalelei mo e Toetu'u 'a Hono 'Alo 'ofa'anga ko Sīsū Kalaisi. He 'oku fakafou 'iate la hono lava ke liliu e tu'unga fakamatelie fakataimi ko 'ení ki ha tu'unga ta'engata mo haohaoa, 'a ia he 'ikai mafakamatala'i 'e he ngaahi leá 'etau fiefiá.

'Oku hoko e ngaahi me'a fakaofo 'o natulá ko hano fakalika Hono mālohi fakalangí mo hono fakahaa'i 'Ene 'ofá. Ka 'oku kei fakatalali kiate kitautolu e ma'ongo'onga taha 'o e ngaahi maná. 'E hoko ia 'o fakafou 'i Hono mālohí, 'i he taimi te tau tu'u hake ai mei he maté pea mo e fa'itoká ki ha māmani fo'ou he 'ikai mole atu, 'a ia, kapau 'oku tau mo'ui taau, te tau nofo mo la mo 'etau Tamai 'i he Langí 'o ta'engata pea ta'engata. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1988.

*Na'e ngāue i he
fakatau'anga kā
'ene tangata'eikí i he konga
kimu'a 'o e 1950 tupú
pea hoko ko e tokotaha
faifakatau lelei tahá.*

*Fā'ele'i i he 'aho
8 'o 'Okatopa, 1928,
'i Sōleki Siti,
'Iutā.*

*Ako i he
'Univēsiti
'o 'Iutaá.*

M. LĀSOLO PĀLATI

*Ngāue
fakafaifekau
taimi kakato ki
'Ingilani.*

*Na'e hoko ko ha
palesteni
fakamisiona
'i he Misiona Canada
Toronto mei he 1974
ki he 1977.*

*Na'e fetaulaki mo
hono uaifí, Pāpulā
Poueni, 'i he
'Univēsiti 'o 'Iutaá
**"Hulohula
Fakafe 'iloaki."***

*Mali mo
Pāpulā
Poueni 'i he
Temipale Salt Lake
'i he 'aho 28 'o
'Aokosi, 1951.*

*'Okú ne ma'u ha fānau
'e toko **7**, makapuna 'e
toko **43** mo e makapuna
ua 'e toko **91**.*

*'Okú ne fa'o puha ha
la 'i kūkisi oreo
'i hono funga tesí ko ha fakamanatu
'o ha kī'i tamasi'i na'a ne toki
fakahoko ha fononga lōloa ki ha
hūfanga'anga, na'a ne ma'u ha
kofukofu kūkisi peá ne foaki 'a e
'uluaki la'i kūkisi kia Palesiteni Pālati.*

*Kui Tangatá:
'Eletā Melavini J.
Pālati 'o e
Kōlomu 'o e
Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá*

*Kui Tangatá:
'Eletā Hailame
Meki Sāmita 'o e
Kōlomu 'o e
Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá*

*Na'e hikinima'i ki he
Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá
'i he 'aho
6 'o 'Okatopa, 1985.*

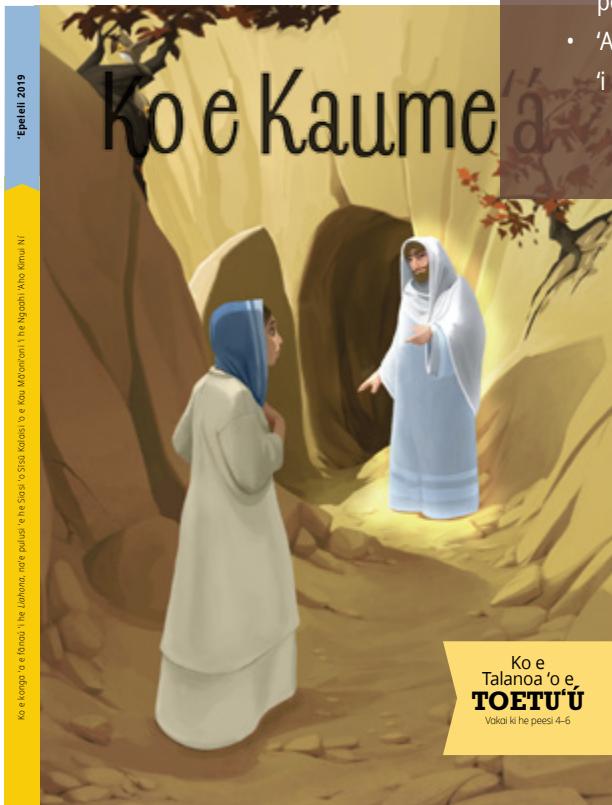
*Na'e vahe'i ko ha
Palesiteni
Le 'ole 'o
'o e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá 'i he
'aho 14 'o Sānuali, 2018.*

*Hili e konifelenisi
lahi 'i 'Okatopa 'o
e 1980, na'a ne tohi
'o laka hake 'i he
**600, ha
ngaahi tohi**
poupou ki he kau
memipa ne nau
fāifeinga ke ma'u
ha fakamo'oní.*

NGAAHI PEESI LAHI ANGE MA'Á E FĀNAÚ

Faka'aonga'i lelei 'a e Ko e *Kaume'ā* fo'oú. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha fānau 'i ho 'apí, te ke lava 'o:

- Vahevahé 'a e Ko e *Kaume'ā* mo ha fāmili 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e *Liahoná*.
- Foaki ia ki ha kaungāme'a pe kaunga'api.
- 'Ave ia ki ha taki pe faiako 'i he Palaimelí.

KAKAI LALAHİ
KEI TALAVOÚ
FIE MA'U TOKONI
'I HE NGAAHİ FILI
MAHU'INGÁ?

42

TO'U TUPÚ
KO HONO MA'U 'A E
MELINÓ MA'AU MO
E NI'IHI KEHÉ

52

TOETU'U
NGAAHI
TUKUFAKAHOLO
FO'OÚ

62

SIASI 'O
SISU' KALASI
'O E KAU MÁONI'ONI
'I HE NGAAHİ 'AHO
KIMUI NÍ

'Epeleli 2019

Ko e kongaú i he *Liahona*, na'e pulusi 'e he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onion'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kaume'á

Ko e
Talanoa 'o e
TOETU'Ú
Vakai ki he peesi 4-6

Fai 'e Palesiteni
Russell M.
Nelson

Ko e ME'A'OFÁ Ma'ongo'onga 'a e 'Otuá

Ne ma faka'ofo'ofa'ia mo Sisitā Nalesoni 'i ha 'aho 'e taha 'i he fanga kī'i ika mei he talopikí ne tuku 'i ha kī'i puha sio'ata. Ko ha fanga ika lanu maama mo fuo kehekehe mo lalahi kehekehe ne nau felēleaki holo aí. Ne u 'eke ki ha tokotaha ngāue ne ofi mai, "Ko hai 'okú ne fafanga e fanga ika faka'ofo'ofa ko 'en?"

Na'á ne tali mai, "Ko au."

Ne u 'eke ange leva, "Kuo nau fakamálō tu'o taha atu?"
Tali mai 'e ia, "Te'eki ail!"

'Oku 'i ai ha kakai 'e ni'ihi 'oku hangē ko e fanga ika ko iá. 'Oku 'ikai ke nau 'ilo'i e 'Otuá mo 'Ene 'alo'ofa kiate kinautolú. Hono 'ikai lelei ange kapau te tau ma'u kotoa ha mahino lahi ange ki he 'ofa 'a e 'Otuá pea tau fakahaa'i 'etau loto hounga'iá kiate Ia.

Fakahounga'i 'a Sísú Kalaisí

Ne fekau'i mai 'e he 'Otuá Hono 'Alo ko Sísú Kalaisí, ke tokoni'i kitautolu. Na'á Ne fai ia koe'uhí ko 'Ene 'ofa lahi 'iate kitautolú.

Na'e hā'ele mai 'a Sísú ke **huhu'i** kitautolu.

Koe'uhí ko 'Ene **Fakaleleí**, te tau lava ai 'o toetu'u hili 'etau maté.

Koe'uhí ko 'Ene Toetu'ú, te tau lava ai 'o foki 'o nofo ta'engata mo 'etau Tamai Hēvaní.

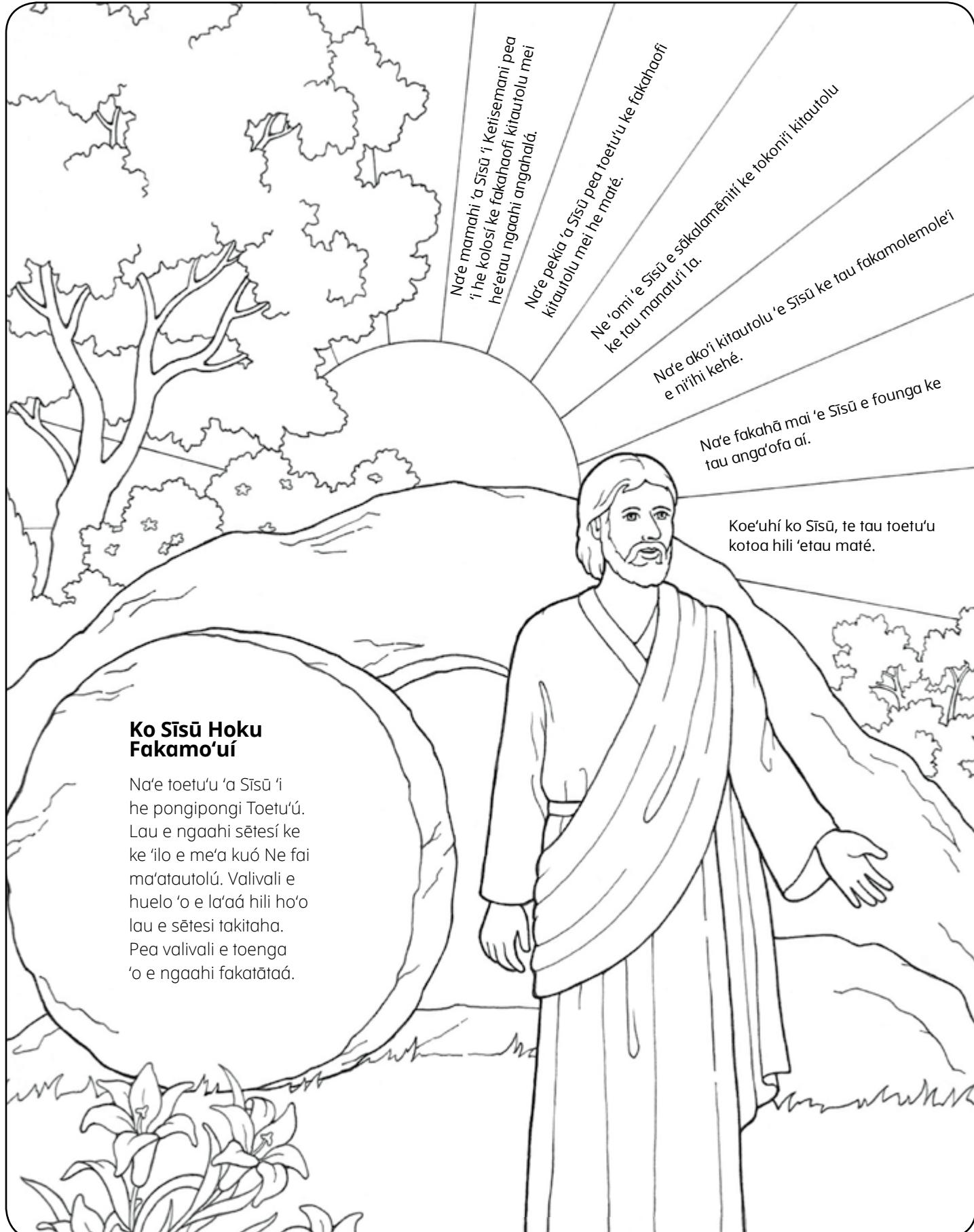
Na'e folofola 'a Sísú 'o pehē:

"Ko au ko e toetu'u mo e mo'ui; ko ia 'oku tui kiate aú, ka ne mate ia, 'e mo'ui pē ia; pea ko ia 'oku mo'ui mo tui kiate aú 'e 'ikai 'aupito mate ia"

(Sione 11:25–26).

Ko e pōpōaki fakaofo 'eni 'o e Toetu'ú! ●

*Mei he "Fakafeta'i ki he 'Otuá," Liahona,
Mē 2012, 77-80.*

Ko Sīsū Hoku Fakamo'uí

Nā'e toetu'u 'a Sīsū 'i
he pongipongi Toetu'ú.
Lau e ngaahi sētesí ke
ke 'ilo e me'a kuó Ne fai
ma'atautolú. Valivali e
huelo 'o e la'aá hili ho'o
lau e sētesi takitaha.
Pea valivali e toenga
'o e ngaahi fakatātaá.

Nā'e mamahi 'a Sīsū 'i Kerisemaní pea
'i he Kolosi ke fakahaofi kitautolu pea
he'eatau ngaahi angaháá.

Nā'e pekia 'a Sīsū pea toetu'u ke fakahaofi
kitautolu mei he maté.

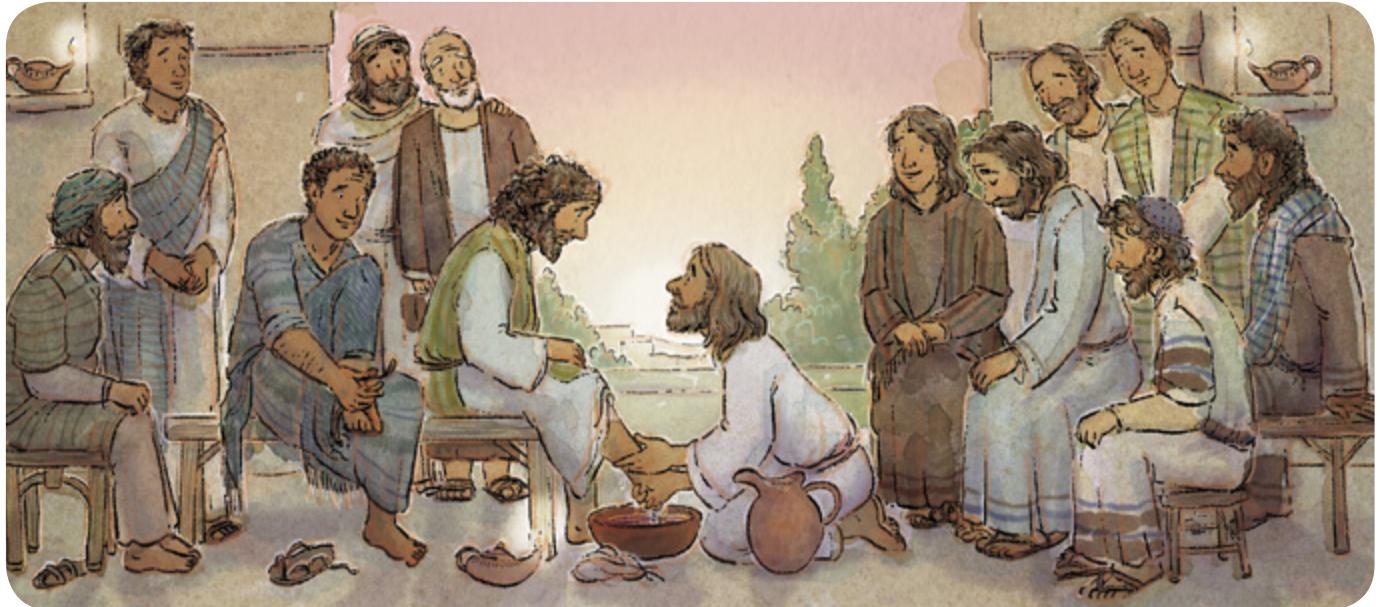
Ne 'omí 'e Sīsū e sakalamani'i ke tokoní kitautolu
ke tau mandatú ia.

Nā'e ako'i kitautolu 'e Sīsū ke tau fakamolemole'i
e nī'ihi kehé.

Nā'e fakahā mai 'e Sīsū e founiga ke
tau angā'ofa áí.

Koe'uhí ko Sīsū, te tau toetu'u
kotoa hili 'etau maté.

Ko e Talanoa 'o e Toetu'ú

Na'e 'ofa 'a Sīsū 'i Hono ngaahi kaungāme'á. Na'á Ne fufulu honau va'é. Pea na'á Ne 'oange 'a e sākalamēnití kiate kinautolu. Na'á Ne folofola ange ke nau manatu'i Ia.
Na'á Ne folofola ange ke nau fe'ofa'aki.

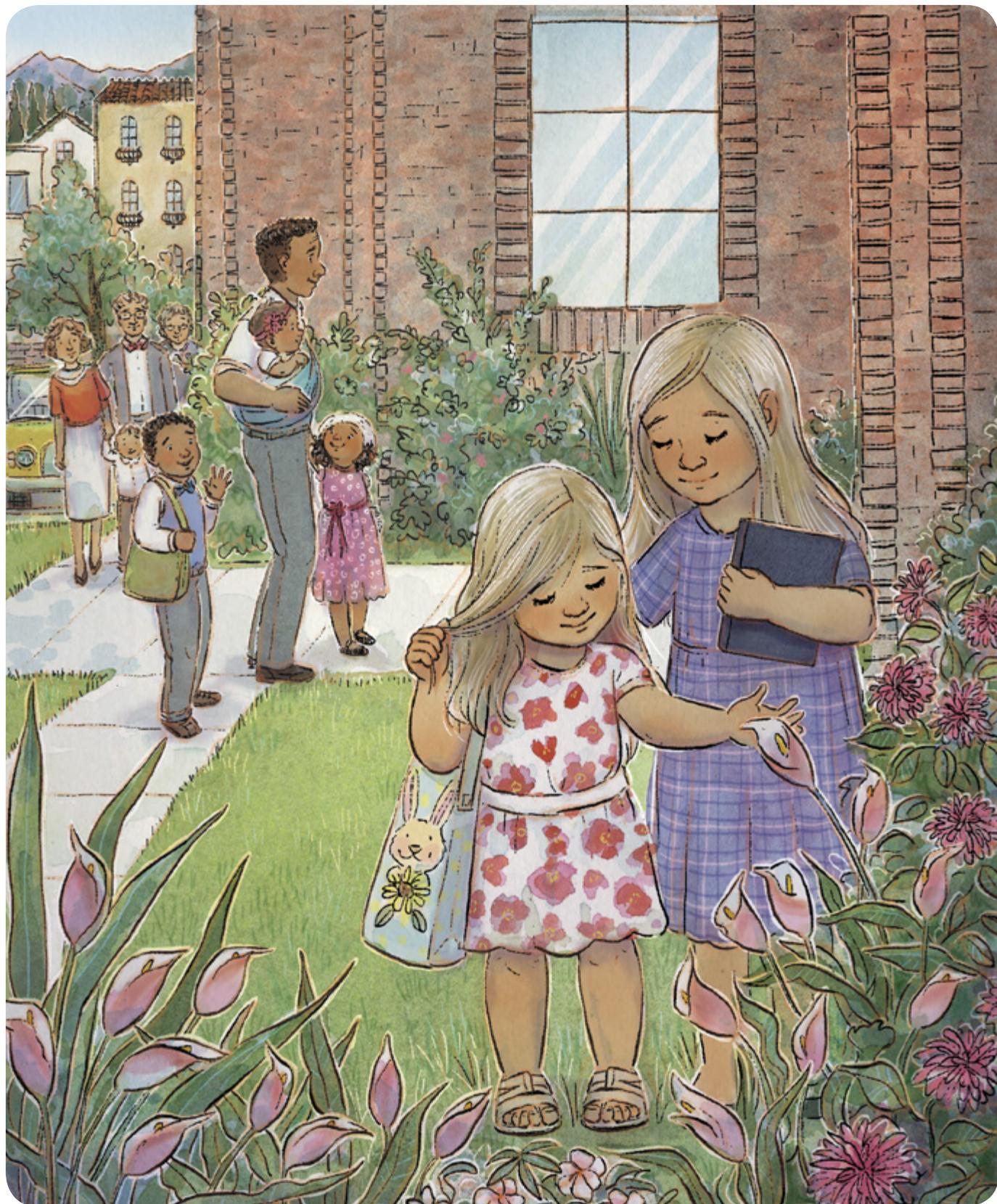
Hili iá, ne hā'ele 'a Sīsū ki ha ngōue. Na'á Ne lotua kitautolu kotoa. Na'á Ne ongo'i e mamahi 'o hotau ngaahi mahaki fakaesinó. Na'á Ne ongo'i e mamahi 'o 'etau ngaahi angahalá.

Na‘e puke ‘e he kakai loto ‘itá ‘a Sīsū. Ne nau fakamamahi‘i Ia.

Na‘á Ne pekia ‘i he kolosí ma‘atautolu. Na‘e tuku ‘e Hono ngaahi kaungāme‘á Hono sinó ki ha fonualoto.

Ne foki mai Hono ngaahi kaungāme‘á, hili ha ‘aho ‘e tolu. Na‘e ‘ikai ha taha ‘i he fonualotó. Ne fakahā ange ‘e he ongo ‘Āngeló, “Kuo toe tu‘u [Ia].” Ne toe mo‘ui ‘a Sīsū! Koe‘uhí ko Sīsū, te tau toe tu‘u kotoa hili ‘etau maté.

‘Oku ‘ofa ‘a Sīsū ‘iate au. Te u lava ‘o ‘ai e Toetu‘ú
ke makehe ‘i he‘eku manatu‘i Iá. ●

Laukonga fekau‘aki mo e pongipongi ‘o e Toetu‘ú ‘i he Mātiu 28.

'I He'eku Foki kiate Iá

The fiefia $\text{♩} = 90\text{--}96$

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e Sally DeFord

1. 'O - fa e Ta - u - hi - si - pí He - 'e - ne fanga la - mí. Fe -
 2. 'O - fa e Fa - ka - mo - 'u - í He - 'e - ne fā - na - ú. Fe -
 3. Ku - ó Ne to - fa e ha-lá; Fa - ka - hā e fou - ngá. Fa -

C7 Am Dm Gm C7

ku - mi pea mo u - i, Ka nau ka 'a - lu hē. 'I -
 ku - mi pea mo u - i, Ka u ka 'a - lu hē. 'I -
 ka - mo - le - mo - le - 'i, Ka u ka 'ā - u - hē. Mu -

F Dm Gm C7 A A7 Dm

lo - 'i 'a Ho - no le - 'o, 'A - lu kia - te I - a, Pe -
 lo - 'i 'E - ne ui a - ú, 'A - lu kia - te I - a, Pe -
 i - mu - i Ho - no le - 'o, Si - 'a - ki e ko - ví, Fi -

B♭ C7 F Dm B♭ C7 F

á Ne ta - li 'e - na - u Fo - ki kia - te I - á.
 á Ne ta - li 'a 'e - ku Fo - ki kia - te I - á.
 e - fi - a 'i he - 'e - ku Fo - ki kia - te I - á.

© 2019 'e Sally DeFord. Ma'u e totonu fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e fo'i hivá ni ke faka'aonga'i i he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialé pe ko hono faka'aonga'i pē i 'apí.
 Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'ení i he tatau kotoa pē 'oku hikí.

Fai 'e Jane McBride

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Fai 'e kimoutolu 'a ia 'oku angatonú" (2 Kolinitō 13:7).

Na'e pehē mai 'eku fine'eikí, "Oku ou fie ma'u ke ke tokanga'i ho tokouá." "Te u 'alu mo ho'o tangata'eikí 'o tokoni ki ha tokotaha 'oku puke."

Ne u hanga hake mei hono tafi e faliki homau ki'i pale si'si'i mo kamo hoku 'ulú. Ko 'eku fine'eikí na'e palesiteni Fine'ofá, pea na'a ne fa'a 'alu 'o 'a'ahi ki he kau fine'ofa homau uötí.

Na'e pehē mai 'eku fine'eikí mo 'uma 'i hoku la'é, "Mālō 'Ālini." "Oku mohe 'a Sione. Pea 'oku tupu e ongo fo'i tou maá 'i he funga kānitá. Kātaki 'oua 'e ala ki aí."

Ne u sio atu pē mei he hū'anga 'o e matapaá ki he'ena heka atu mo 'eku tangata'eikí he salioté 'i homau ki'i hala efuá. Ne u ongo'i fiefia 'i he falala mai 'eku fine'eikí.

I he'eku tafi e peitó, ne u tu'u 'o sio ki he fo'i tou maá. Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ke fai mo ta'o ia 'e he fine'eikí he pooni. 'Oku mau fa'a kai e mā fo'oú 'aki ha siamu 'oku ngaahi pē 'i 'api. Ka kuo 'osi 'eni 'emau siamu ha māhina 'e tolu.

Siamu! Ne tupu mei he'eku fakakaukaú 'eku fie kai ha me'a melie. Ne u sio hake ki he hina suká, 'i olunga he funga kōpaté. Ne u 'ilo ne tuku ia 'e he fine'eikí ke ngaohi 'aki ha siamu.

Ka ko e lahi ange 'eku fakakaukau ki he suká, ko e lahi ange ia 'eku fiekaia. Na'e faifai peá u to'o mai ha sea ki he ve'e kānitá 'o kakapa hake ki 'olunga. Na'e mālō pē e a'u hoku nimá ki he hina suká. Ne u pae mai ia ke ofi mai ki he ngata'anga 'o e kōpaté. . . .

Pea na'e tō e hiná mei he funga kōpaté! Ne u feinga ke hapo ia, ka na'e patō le'olahi ia 'i he funga tou maá. Na'e mahua e suká he funga maá mo e kānitá pea mo e falikí.

"Oiauē!" Ko 'eku kaikailá ia. Na'e 'ā ai hoku ki'i tokoua si'si'i. Na'e kamata ke ne tangi. Ne u loto ke u tangi. Ko e hā ha fakakaukau 'a e fine'eikí ki he ngāue kovi ko 'ení?

Hili 'eku fakafiemālie'i 'a Sioné, ne u fai hoku lelei tahá ke fakama'a hake e suká. Ne u fusi hake e hiná

Faitotonu Fakafiefiá

mei he fo'i toú 'o fufulu ia. Ne u holo e suká mei he funga kānitá pea mo e falikí. Ka ne 'ikai ha me'a te u lava 'o fai ke to'o e suká mei he fo'i toú.

Ne u fakakaukau ke fakafoki e fo'i nge'esi hiná ki he funga kōpaté. Mahalo he 'ikai fakatokanga'i ia 'e he fine'eikí 'oku maha. Ka ne u 'ilo 'oku 'ikai totonu ia. Ko ia ne u tuku e fo'i hiná 'i he funga tēpilé peá u tatali ki he fine'eikí mo e tangata'eikí ke na foki mai ki 'api.

'I he'ena foki maí, ne fakatokanga'i 'e he fine'eikí e fo'i hina suká he taimi pē ko iá.

Ne u fakatau 'eku mānavá. "Ne u fie kai pē ha kī'i mei suka si'i. Ka ne u tau he fo'i hina suká 'o tō mei he funga kōpaté. Ne u feinga ke fakama'a ia, ka na'e 'ikai ke u lava 'e au 'o to'o mei he fo'i toú." Ne u lea vave pē mo punou 'o hanga ki lalo ki he falikí.

Na'e fakalongolongo e fine'eikí 'i ha kī'i taimi si'i.

Ne u fanafana ange, "Kātaki fakamolemole."

Na'e kī'i mānava le'olahi e fine'eikí. Na'á ne pehē mai, "Sai, 'oku ou tui pē 'e toe kī'i melie ange 'a e maá he pooni." Ne u sio hake. Na'á ne malimali hifo. "Fakamālō atu ho'o talamai e me'a ne hokó."

'I he'emau kai e mā melié he pō ko iá, ne u talanoa mo 'eku ongomātū'a fekau'aki mo e faitotonú.

Na'e talamai 'e he tangata'eikí, "'Oku tau fakahoko kotoa pē ha ngaahi fehalaaki lahi 'i he mo'uí." Ka 'i he taimi 'oku tau faitotonu mo feinga ai ke fakatomalá, 'oku fiefia 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū. 'E tāpuekina ma'u pē kitautolu 'i he'etau faitotonú—neongo kapau 'oku ngali faingata'a 'i he kamata'angá."

Ne u kei lotomamahi pē 'i he'eku hua'i 'a e suká. Ne u 'ilo mahalo he 'ikai lahi 'emau siamú he ta'u ni koe'uhí ko 'eku fehalákí. Ka ne u fiefia 'i he'eku tala 'a e mo'oní. Ko ha ongo fakafiefia ia he 'ikai lava ke fetongi 'aki ha fa'ahinga lahi pē 'o e suká. ●

'Oku nofō 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Kololato, USA.

"'Oku 'omi e tāpuakí 'e he tauhi 'o e ngaahi fekau fakalangí 'i he taimi kotoa! 'Oku mole 'a e ngaahi tāpuakí he taimi kotoa pē 'oku maumau'i ai e ngaahi fono fakalangí!"

Palesiteni Russell M. Nelson, "Tuku Ke Hā Ho'omou Tuí," *Liahona*, Mē 2014, 30.

Ko e 'A'ahi 'a 'Eletā Petinā ki 'Initiá

Na'e 'a'ahi atu 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā mo hono hoá, Sūsana Petinā, ke vahevahé 'ene fakamo'oni kau kia Sisū Kalaisí mo e kau mēmipa 'o e Siasí 'i 'Initiá. 'Oku kau 'a 'Initia 'i he taha 'o e ngaahi fonua lalahi taha 'i he māmaní. Pea he 'ikai fuoloa kuo fokotu'u hono fuofua temipalé.

Na'e 'alu 'a 'Eletā mo Sisitā Petinā ki he kolo ko Lahamanitalí. Ne te'eki 'a'ahi ki ai ha 'Apostolo kimú'a.

Ne lulululu e fānaú
mo 'Eletā Petinā.

'I ha fakataha 'i he kolo ko Haitelapetá, ne 'eke ai 'e he ki'i ta'ahine ko 'ení ha fehu'i kia 'Eletā Petinā.

"Ko e lahi ange 'eku
fefolau'aki 'i he māmaní, mo
e ngaahi fonua 'oku ou 'a'ahi ki
ái, ko e tokolahí ange ia 'a e kakai
'oku tāpuekina au ke u ako meiate
kinautolú, pea ko e lahi ange ia
'eku 'ilo 'oku tatau pē 'a e kakai
'i he feitu'u kotoa 'o e
māmaní."

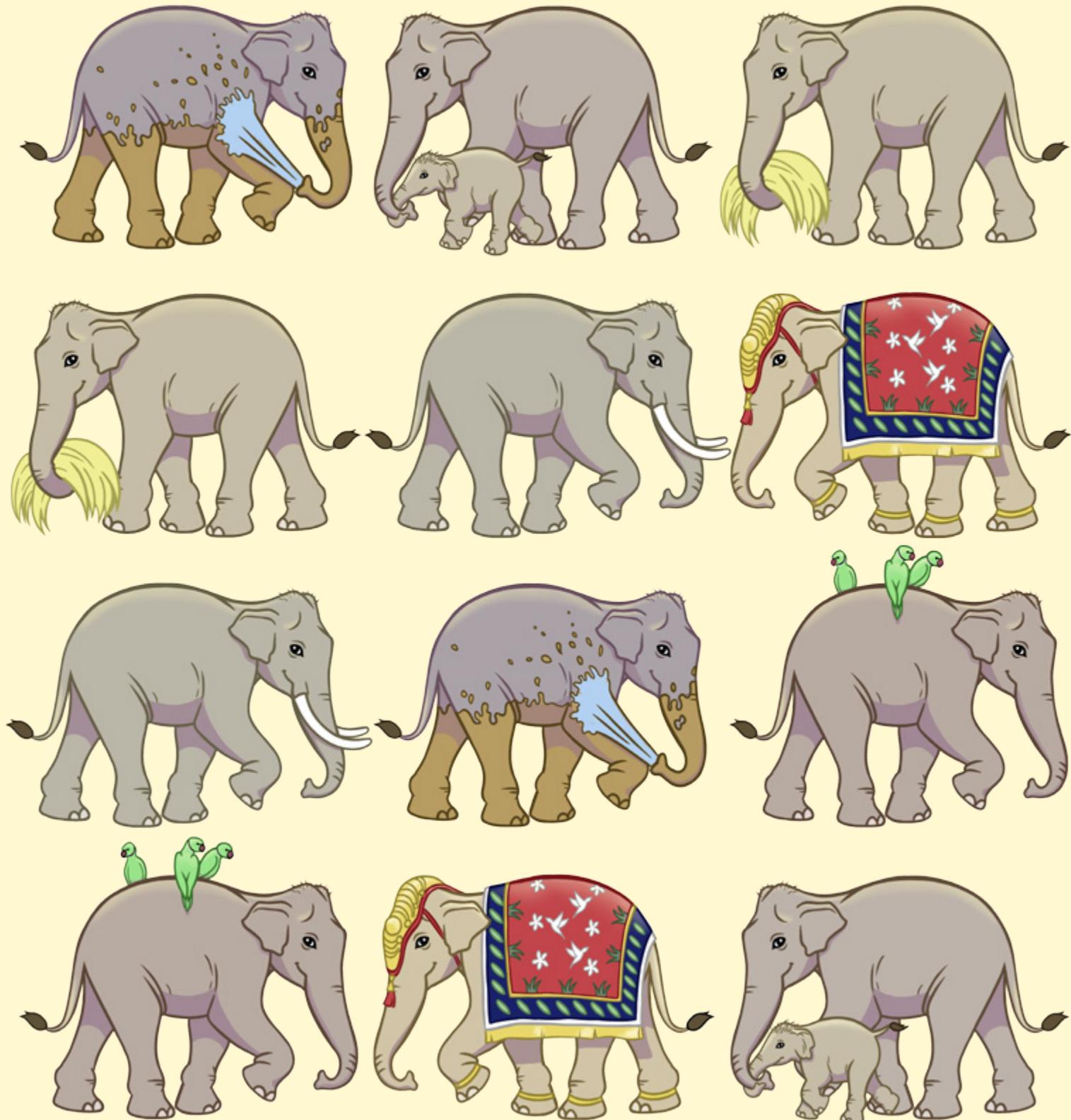

Ne fiefa e taha kotoa ke
fanongo ki he fakamo'oni 'a e
'Apostolo 'o e 'Otuá!

FAKATAUHOA 'A E FANGA 'ELEFĀNITÉ

'Oku 'i ai ha fanga 'elefānité 'e toko 30,000 nai 'i 'Initia. Ko e fo'i hoa tatau nai 'e fiha te ke lava 'o ma'u 'i laló? Ko e hā ha ni'ihi 'o e fanga monumanu 'okú ke sai'ia taha ai 'a ia na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí?

Ko ‘Etau KAU PALŪFITA mo e KAU ‘APOSETOLO

‘Oku tataki ē Sisū Kalaisi o e Kau Mā‘oni-
‘oni’i he Ngaahi Aho Kimui Ní
‘o fakafou he kau pafōfítá mo e
kau ‘aposetoló. Lau fekau’ákí mo
kinautolu i lalo. Peá ke **kosi leva**
e ngāahi fakatātā ‘he peesi

K23 pea fakapipiki kinautolu ki
honau fetiu’u he sáti. Fakapipiki
pē e konga ki olungá ke ke
lava o uefī hake ia ki olunga
ke lau e ngadhi fakamatala
i lalo ái.

- Ne hoko ko ha toketā tafa
mafu
- Ako ha ngāahi lea fakafonua
lahi, kau ai ‘a e lea faka-
Menitulín.
- Matu ha fānau ‘e toko 10:
ngāahi ‘ofefine ‘e toko 9 mo
ha foha’ e 1.

- Ne varīnga pasiketipolo ‘i he
ako mārolungá
- Na‘á ne ako e fisikí (physics)
mei he‘ene tamái ‘i he‘enau
paldkipoe fakafamilí
- Ne hoko ko e palesteni ‘o
Ricks College, Ko e BYU-
‘Aitahō he talimi ní

pē e konga ki olungá ke ke
lava o uefī hake ia ki olunga
ke lau e ngadhi fakamatala
i lalo ái.

Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni

Palesiteni hono 17 o e Sisū ‘o Sisū Kalaisi ‘o e
Kau Mā‘oni’i he Ngaahi Aho Kimui Ní

- Ko ‘ene fuofua ngāué ko
hono fakama‘a ha fale
ngāahi letiō.
- Hoko ko e loea mo e faka-
mau he Fakamau’anga
Lahi ‘o Tutaá
- Ne hoko ko e palesteni ‘o e
‘Universiti Pilikihami Tongí

Ko ‘ene fuofua ngāué ko
hono fakama‘a ha fale
ngāahi letiō.

- Hoko ko e loea mo e faka-
mau he Fakamau’anga
Lahi ‘o Tutaá
- Ne hoko ko e palesteni ‘o e
‘Universiti Pilikihami Tongí

Palesiteni Tāleni H. ‘Oakesi

Tokoni Uluaki i he Kau Palesiteni Uluaki

- Hoa ngāue fakafafelekau mo
‘Elefā Kuki ‘i Ingiliani
- Ngāue mā‘á e Potungāue
- Ako ‘a e Sisāi
- Hoko ko e palesteni ‘o BYU

Hoa ngāue fakafafelekau mo
‘Elefā Kuki ‘i Ingiliani

- Ngāue mā‘á e Potungāue
- Ako ‘a e Sisāi
- Hoko ko e palesteni ‘o BYU

Palesiteni Heneli B. ‘Aealangi

Tokoni Ua i he Kau Palestineni Uluaki

- Ne ui fakatenetene “ko e
pisope” ‘i he kolisi ko e tūhi
ko e mārolunga ‘ene
tūunga motú
- Pulei ha fakatau’anga kā
Hoko ko ha faifekau ‘i
‘Ingiliani mo ha palesteni
fakamisiona i Tolonítō,
Kānata.

- Ne ui fakatenetene “ko e
pisope” ‘i he kolisi ko e tūhi
ko e mārolunga ‘ene
tūunga motú
- Pulei ha fakatau’anga kā
Hoko ko ha faifekau ‘i
‘Ingiliani mo ha palesteni
fakamisiona i Tolonítō,
Kānata.

- Nā‘e hoko ko ha haafe
(quarterback) ‘i he timi
‘dkapulu hano ‘apiaikó
- Nā‘á ne papitaiso ‘ene tamái
ko ha mēmipa ‘o e Sisāi, hili
‘ene ngāue fakafafelekau i
Siamané.
- Nā‘e hoko ko e palesteni ‘o
Ricks College ‘i he‘ene hoko
ko BYU-‘Aitahoo.

- Kumi hūfanga turo ua i
heene kei sīi.
- Nā‘e hoko ko ha kapiteni
vakapuna
- Manako ke siki mo ‘ene
fānau mo e makapuná

- Kumi hūfanga turo ua i
heene kei sīi.
- Nā‘e hoko ko ha kapiteni
vakapuna
- Manako ke siki mo ‘ene
fānau mo e makapuná

Palesiteni M. Lāsolo Pālati

Palesiteni Leoléo ‘o e Kolomu ‘o e Kau
Apostoli ‘e Toko Hongofulu Ma Ua

- Hoa ngāue fakafafelekau mo
‘Elefā Kuki ‘i Ingiliani
- Ngāue mā‘á e Potungāue
- Ako ‘a e Sisāi
- Hoko ko e palesteni ‘o BYU

- Hoa ngāue fakafafelekau mo
‘Elefā Kuki ‘i Ingiliani
- Ngāue mā‘á e Potungāue
- Ako ‘a e Sisāi
- Hoko ko e palesteni ‘o BYU

Eletā Sefili R. Hōlani.

O e Kolomu ‘o e Kau Apostoli ‘e
Toko Hongofulu Ma Ua

Eletā Tieta F. ‘Ukitofa

O e Kolomu ‘o e Kau Apostoli ‘e
Toko Hongofulu Ma Ua

Eletā Tēvita A. Petinā

O e Kolomu ‘o e Kau Apostoli ‘e
Toko Hongofulu Ma Ua

- Nā'e hoko ko ha palesteni fakamisiona 'i Niu 'Ioke Siti, USA
- Ko 'ene motó "Ko e kakai 'oku mahū'inga tahā"
- Nā'ane fakatapui'a e 'uliaki falelotu 'o e Siasi 'i he Lepāpulika Sekí

'Eletā Lonolo A. Lasipeeni

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- Tupuhake 'i ha faama pulu hū'dkau 'i 'Aitahā, USA.
- Hoko ko ha faifekau mo e palesteni fakamisiona 'i Falanise
- Lea faka-Falanisē, faka-Potukali, faka-Sipeini, mo e faka-Pilitōnia

'Eletā Niila L. Enitasesi

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- Tāo mā 'i 'opi ma'a hono fāmilī he'ene tupu haké.
- Kau 'i he Kātoanga Fakatal'i'ai Mo'unga Komolā 'i Niu 'Ioke 'i he'ene kei talavou sīf
- Hoko ko ha faka'al'i ali taleniti he ako māolungā
- Hoko ko e takī 'o e Siasi'i he 'Otu Filipaini mo e 'Otu Motu Pasifikí

'Eletā D. Toti Kulisitofasoni

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- Matu ha fakamō'oni hili'ene ako e folofolā mo lotu mo hono tā'okete
- Nā'e sio ki hono uaifi he kahā'u 'i ha faka'al'i ali taleniti he ako māolungā
- Hoko ko e takī 'o e Siasi'i he 'Otu Filipaini mo e 'Otu Motu Pasifikí

'Eletā Kueniñini L. Kuki

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- Nā'e hoko ko ha faifekau mo e palesteni fakamisiona 'i Siapani
- Na'ane kamata ha pisinisi hono fāru mo fakatau 'o e nānau fakamālohisinō
- Ne hoko ko e pīsope ki he Siasi kotoa

'Eletā Keuli E. Sifivenisoni

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- Mei Palāsila peana'e hoko ko ha faifekau ai mo ha palesteni fakamisiona 'i Potukali.
- Na'ane 'ilo mo hono fāmilī feku'aiki mo e Siasi'i he'ene kei sīf.
- Ne karmata 'ene teuteu ke ngāue fakafafefekau 'i he'ene tāu 12.

'Eletā Úlise Soālesi

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

- 'Oku ne saia'ia he fanga monumanū, kau ai e fanga penikuiñi
- 'Oku saia'ia he fetaulaki mo e kakai he fonua kotoa pē
- 'Oku lekooti hono hisitōlia fakatāmili 'o a'u ki he 'Uluaki Talākoni Kongō 'i he 837 AD.

'Eletā Kēleti W. Kongo

'O e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uā

Vaka'i'i ho'o ngāahi talí 'i he [lds.org](https://www.lds.org)/prophets-and-apostles.

Ko e KOTE NE MOLÉ

Fai 'e Sheila Kindred

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Ko au, ko e 'Eikí, te u fakamolemole'i 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'i, ka 'oku 'eke'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:10).

Mami, 'oku pulia hoku koté!" Ko Pālati ia. Kuo taimi ke mau foki ki 'api, ka na'e 'ikai lava ke ma'u 'e Pālati hono koté 'i he tautau'anga koté.

"Okú ke fakapapau'i na'a ke tautau ai?" Ko e fehu'i ange ia 'a e fine'eikí.

"Io. Na'e 'i heni pē." Na'e lanu pulu mo kulokula maama e kote 'o Pālati. Na'e faingata'a ke ta'e-'ilo'i.

"Mahalo na'e 'ave ia ki ha feitu'u 'e taha. Tau fakasio holo pē 'i he loto falé," ko e tangata'eikí ange ia.

Na'e māvahevahe 'a e fine'eikí, tangata'eikí mo Pālati ke fakasio 'i ha ngaahi loki kehekehe. Ne nau fakasio he puha mole-pea toe-ma'u 'i he 'apisiasí, loto lokiako Lautohi Faka-Sāpate 'a Pālati, 'i he loki Palaimelí, pea mo e tautau'anga kote kotoa pē. Ne a'u 'enau fakasió ki he pāfulumú, ka ne 'ikai ke nau ma'u 'a e koté.

"Mahalo na'e mo'u to'oa atu ia 'e ha taha. 'Oku ou tui pē te nau fakafoki mai ia 'i he uike kaha'u 'i he'enau 'ilo pē 'oku 'ikai 'anautolú," ko e tangata'eikí ange ia.

"Ka 'i he taimi ní, te ke lava pē 'o tui ho kote motu'á," ko e fine'eikí ange ia.

Na'e fakafulofula 'a Pālati. Na'e 'ikai ke sai'ia hono kote motu'á. Na'e manifi, mole hono lanú, pea fu'u si'isi'i kiate ia. Na'a ne sai'ia hono 'ai ia 'e hono kote lanu kulokula mo pulū fo'oú ke hangē ha fu'u heló.

Na'e fakakauauloto 'a Pālati, "Mahalo na'e sio ha taha ia ki he faka'ofo'afa hoku koté peá ne kaiha'asi 'e ia." 'Oku hoko fefé ia 'i he falelotú? Na'e totonu ke faitotonu e tokotaha kotoa pē ai. Na'e 'ikai tukunoa'i 'e Pālati e tokotaha kaiha'a ko iá ke hao mo ia. Na'e 'i ai ha'ane palani. I he Sāpate hokó, te ne fakasio fakalelei ke sio ko hai 'okú ne tui hono koté. Pea te ne fa'ao fakafoki mai leva ia mo kaila, "Ta'ofi, tokotaha kaiha'a" Te nau toe faka'ise'isa 'i he'enau 'ave iá.

Na'e 'ikai fa'a tatali 'a Pālati ki he Sāpate ke fakahoko 'ene palaní. Ka na'e fu'u māfana e Sāpate hono hokó ia ke tui kote ai ha taha, kae pehē ki he Sāpate hono hokó.

I he Sāpate hili iá, na'e sio takai fakalelei 'a Pālati he Palaimelí he kotoa 'o e tamaiki tangatá, mo fifili pe ko hai na'á ne kaiha'asi hono koté. Ko e tamasi'i lōloa ko 'eé? Ka 'ikai mahalo ko ha ta'ahine ia. Na'á ne ongo'i 'oku 'ikai ke ne falala ki ha taha. Na'e 'ikai sai'ia 'a Pālati he ongo ko iá.

Hili e lotú na'e fakavave takai holo 'a Pālati he loto falé, 'o fakasio hono tui 'e he ngaahi fāmilí honau 'ū koté. Ka na'e 'ikai ke ne fakatokanga'i hono koté 'i ha feitu'u. Na'á ne toe vakai'i foki 'a e puha mole-pea toe-ma'ú . . . ka na'e 'ikai 'i ai ha kote. 'Oku 'i fē nai?

'I he'enau foki ki 'apí, ne fakakaukau 'a Pālati ki ha palani fo'ou. Te ne lotu. Na'á ne 'ilo 'e lava ke ma'u 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi me'a 'oku molé. Na'e lotu 'a Pālati he pō ko iá 'o pehē, "Tamai Hēvani, kātaki 'o fakahā mai pe ko hai na'á ne 'ave hoku koté. 'Oku ou fie ma'u ia."

Na'e tatali 'a Pālati ke ha'u ki he'ene fakakaukaú e hingoa pe fofonga 'o e tokotaha kaiha'a. Ka na'e kamata ke fakakaukau ki hono kaungāme'a ko Ka'alá. Na'e fa'a tangutu 'a Pālati 'i he tafa'aki 'o Ka'alá 'i he Palaimelí. Ne na fa'a fakakata mo kakata fakataha. Ka kuo fuoloa 'eni mo e te'eki toe 'alu ange 'a Ka'ala ki he lotú. Na'e 'ofa ki ai 'a Pālati.

Fefé kapau ko *Ka'ala* na'á ne to'o hono koté? Mahalo na'e ilifia 'a Ka'ala ke toe ha'u ki he lotú koe'uhí na'á ne pehē he 'ikai toe hoko 'a Pālati ko hano kaungāme'a. Na'e fie ma'u 'e Pālati ke toe ha'u pē 'a Ka'ala ki he lotú. Kapau na'e 'ave 'a Ka'ala hono koté, na'e pehē 'e Pālati he 'ikai te ne kaikaila'i ia. Te ne fakamolemole'i ia.

Na'e kaka 'a Pālati ki hono mohengá, kuó ne ongo'i sai ange.

I he Sāpate hokó he Palaimelí, na'e 'ikai 'i ai 'a Kā'ala, ka ne 'i ai ha tamasi'i fo'ou. Na'á ne tui ha hēkesi matohitohi lanu kulokula mo lanu pulū.

Na'e pehē ange 'e Pālati 'i he'ene tangutu he tafa'aki 'o e tamasi'i fo'ou, "hēkesi faka'ofo'ofa." "Okú ne 'ai koe ke ke hangē ha fu'u heló."

Na'e malimali 'a e ki'i tamasi'i.

Na'e malimali foki mo Pālati. Na'e 'ikai ke ne toe fakasio ha kau kaiha'a. Ka na'á ne fakasio hano ngaahi kaungāme'a. ●

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'i 'Aioua, USA.

Mālō e Lelei mei 'Esitōnia!

Ko Mako mo Paolo
kimaua. 'Okú ma
fononga takai holo he
māmaní he ta'ú ni ke ako
fekau'aki mo e fānau 'a e
'Otuá. Kau mai 'i he'ema
'a'ahi ki 'Esitōnia!

Ko e faka-'Esitōnia 'o e
"mālo e lelei" ko e:

Tere!

Pea ko e faka-'Esitōnia 'eni
'o e hingoa 'o e Siasí:

Viimse Aja
Pühade Jeesuse
Kristuse Kirik

Ko Talini, ko e kolomu'a ia 'o 'Esitōnia. Ko e ta'u
'eni'e 800 'o e koló! 'Okú 'i ai ha ngaahi vaotā
'i 'Esitōnia, hangē ko ha 'ulu 'akau papa mo ha
ngaahi ano vai. Ko hono mo'oní, ko e konga
lahi 'o 'Esitōnia ko e vaotā. 'Okú manako ha
kakai tokolahī 'i 'Esitōnia ke 'eva 'i natula.

'Okú tu'u 'a 'Esitōnia 'i he
fakatokelau 'o 'Iulopé. 'Okú
laka hake 'i ha ngaahi motu
'e 2,000 nai. 'Okú nofo ha
kakai 'e meimeい 1.3 miliona
'i 'Esitōnia.

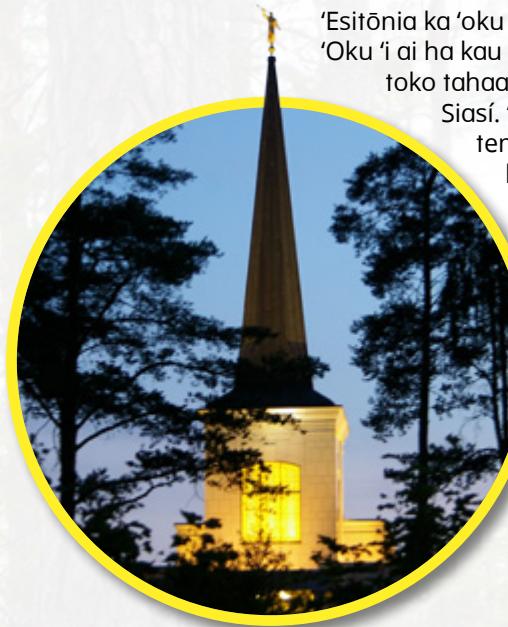
Ko e hā e me'a tokoni efiafi 'i 'Esitōniá?
Mahalo pē ko e puaka pe ika mo e pateta,
kāpisi, sour cream, mo e mā. 'Oku ui ia ko
ha sanuisi ika (sprat).

'Okú ke manako he hiva 'i he Palaimel? 'Oku fakataha mai e kakai 'o 'Esitōniá 'i he ta'u 'e nima kotoa pē ke fakafiefa'i honau fonuá 'i he hivá mo e hulohulá foki.

'Okú ke ha'u mei 'Esitōnia? Fai tohi mai kiate kimaua! 'Okú ma loto ke fanongo meiate koe.

Fakamālō
atu 'i ho'o fie mamata'i
'a 'Esitōnia mo kimauá.
Tau toki sio!

'Oku 'ikai tokolahī e Siasí 'i 'Esitōnia ka 'oku nau mālohi.
'Oku 'i ai ha kau mēmipa 'e toko tahaafe tupu 'o e Siasí. 'Oku tu'u 'a e temipale ofi taha kiate kinautolu 'i Helsingiski, Finilani.

Fe'iiloaki mo ha ongo tamaiki fefine mei 'Esitōnia!

'I ha pō 'e taha 'i he 'amanaki ke u mohé, ne puli 'eku ki'i tamapua peá. Na'a ku kumi ia ka na'e 'ikai ke ma'u. Na'a ku lotu. Na'a ku ma'u e ki'i tamapuá peá u mohe misi lelei.

Pianaka J., ta'u 7

'Oku sai'ia homau fāmilí 'i he ngāue tokoni ki he ni'ihi kehé. 'Oku tokoni'i kitautolu 'e he ngāue tokoní ke tau ongo'i e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú ne 'omi ha ongo māfana 'o e nongá. 'Oku ou ngaohi mo hoku ngaaahi tokouá ha 'ū me'a'ofa ma'a e ni'ihi kehé koe'uhí 'oku mau loto ke nau ongo'i 'oku 'ofa'i kinautolu.

Pipe J., ta'u 10

Ongo'i FO'OU

Fai 'e Jessica Larsen

Makatu'unga i ha talanoa mo'oni

Esitōnia

Oku i ai ha me'a fakafiefia ke u talaatu!" Ko e lea ange ia 'a 'Ema (fa'ē) i he'ene 'ave 'a Leimasi mei he akō. Ne na lue fakataha atu i he ngaahi hala fāsi'i ne 'otu ai e 'ū fale lanu kehekehé.

"Te tau kai *salati Rosolje* 'a efiafi?" He na'e faka'amu pehē 'a Leimasi. Ne nau kai ia i he uike kuo'osí i hono 'aho fā'ele'i ta'u fitú. Ka na'á ne manako ke kai ma'u pē 'a e salati patetá 'aki 'a e ika fa'o hiná.

Na'e kalokalo ange 'a 'Ema mo malimali. "Ne u fetaulaki mo ha ongo finemui 'e toko ua i he pasí he pongipongí ni. Ongo Faifekau. 'Okú na ha'u he efiafi ni ke talanoa fekau'aki mo hona siasí."

Na'e sio fakafehu'i hake 'a Leimasi. Kuo te'eki ke ne fetaulaki mo ha ongo faifekau.

Na'á ne i hono lokí 'o va'inga mo 'ene ki'i loli tāmate afi i he ha'u 'a e ongo faifekau. "Tere! Tere! Mālō e lele'i!" ko 'ena fakafe'iiloaki ia kia 'Ema i he'ena hū ki he loto

fale nofo totongi. Ne na vete hona ongo puti mamafá pea tui e ngaahi silipa fale ne tuku 'e 'Ema ki he kau 'a'ahí. Na'e taki kinaua 'e 'Ema ki he sea sofa lanu molí. Ka na'e fakasosio mai 'a Leimasi mei he matapaá.

Na'e fakatokanga'i atu ia 'e he fefine lōloa angé mo malimali. Na'e 'asi i hono pine hingoá 'a e Ōde Craig (Sisitā Keleki). Na'á ne pehē ange, "Talamai 'e ho'o fa'eé na'e toki hoko pē ho 'aho fā'ele'i." "Ne ma 'omi ha me'a ma'au." Na'á ne to'o hake ha ki'i kaati si'isi'i. Na'e sio fakalelei ki ai 'a Leimasi.

Ko ha fakatātā 'o ha tangata. Na'á ne tui ha kofu tōtōlofa lanu hinehina, pea na'e mafao mai hono ongo nimá.

"Okú ke 'ilo ko hai ia?" Ko e fehu'i ange ia 'a Ōde Craig.

Na'e 'ikai 'ilo 'e Leimasi e hingoa 'o e tangatá. Kuo te'eki ke ne sio he fakatātā ko 'ení kimu'a. Ka na'e fofonga angalelei mo mālohi 'a e tangatá. "Oku ou fakakaukau ko ha tu'i ia!" Ko e tali ange ia 'a Leimasí.

Na'e malimali e ongo faifekaú. "Io, ko e mo'oni! Ko e Tu'i Ia 'o e Ngaahi Tu'í! Ko hono hingoá ko Sisú Kalaisi." Na'e to'o hake 'e Öde Craig ha tohi takafi lanu pulū. "Pea ko e tohi 'eni 'oku ako'i ai fekau'aki mo Iá, ko e Mormoni Raamat. Ko e Tohi 'a Molomoná."

Na'a ne kamata lau mo 'Ema e Tohi 'a Molomoná he 'aho kotoa pē kimu'a pea 'alu ki he akó. Lolotonga e akó, na'e luelue 'a Leimasi 'i tu'a pea fetongi 'o tui ha vala mohe ke ki'i mälolō taimi si'i 'i he ho'ataá. I he tuku 'a e akó, na'a ne fa'a fakataha mo 'Ema mo e ongo faifekaú. Ne na talanoa mo e ongo faifekaú fekau'aki mo e me'a kuó na lau 'i he Tohi 'a Molomoná. Taimi 'e ni'ihi nefafanga 'e 'Ema e tokotaha kotoa 'aki 'a e mā sinamoni vilovilo *kilingikoló*. I he faka'osinga 'o e ngaahi uiké, te na heka pasikala mo 'Ema pe te na kai'me'akai he ve'e matātahí. Taimi 'e ni'ihi te na lue 'i he vaotaá pe 'i he ve'e vaitafe 'okú na manako taha aí.

I ha taha 'o e ngaahi lue ko ia 'i he vaotaá, na'e talaange 'e 'Ema ki ai 'okú ne fie papitaiso. Na'e malimali 'a Leimasi. Na'e kole ange 'e he ongo faifekaú kia 'Ema ke lotu pe 'e papi pe 'ikai. Ne ngali hangē kuó ne ma'u 'a e tali!

Pea na'a ne talaange mo malimali pē, "Pea 'oku ou 'ilo 'a e feitu'u ke u papi ai." "Te ke lava 'o mate'i mai?" Na'e fakakaukau 'a Leimasi ki he lēsoni 'a e ongo faifekaú fekau'aki mo e papitaiso. Ne na puke hake ha lau'i tā 'o Sisú mo Sione Papitaiso 'i ha vaitafe. . . .

Na'a ne kalanga, "Ko e vaitafé!" "Ko e vaitafe 'okú ta manako taha aí."

Hili ha uike 'e taha, na'e tu'u 'a Leimasi 'i he ve'e vaitafé mo e ongo faifekaú mo ha kakai kehe mei he siasi. Na'e mateuteu 'a 'Ema ke papitaiso ia. Na'e fakauku ia 'o puli kotoa ki he vaí, 'o hangē pē ko Sisú Kalaisi. I he'ene tu'u haké, na'a ne malimali. Na'e loto 'a Leimasi ke ne manatu'i e mōmeniti ko iá 'o ta'engata—'a e vai lanu puluu, 'a e ngaahi mata'lā 'akau hinehina 'i he musie lanu ma'ui'ui, mo e fofonga malimali 'ene fa'eé.

Na'a ne fehu'i kimui ange 'i he taimi na'e kai ai 'e he tokotaha kotoa e kükisi na'e 'omi 'e he ongo faifekaú, "Na'e fēfē 'a e ongo 'i he papitaiso?"

Na'a ne talaange, "Faka'ofo'ofa." "Ne u loto ke u nofo 'i he vaitafé 'o ta'engata. 'Oku ou ongo'i ha mo'ui fo'ou 'aupito!" Na'a ne fā'ofua kiate ia.

Na'e talaange 'e Leimasi ki he'ene fa'eé, "'Oku ou fie ma'u 'i hoku fai'aho hokó ke u papitaiso, 'o hangē pē ko koe mo Sisúú." "'Oku ou fie ongo'i fo'ou pē mo au!" ● 'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i Tekisisi, USA.

fai 'e Reyna I. Aburto

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

Te u Toe Mamata Kiate Ia

Nā'a ku tupu hake 'i Nikalākuá. I he'eku kei si'i, nā'a ku fai e me'a kotoa pē mo hoku tokoua lahí. Ne ma lue fakataha ki he akó. Ne mau lue fakataha ki fale koloa. Ne ma fakahoko e kalasi kehekehe kotoa pē 'o e fanga ki'i me'a fo'oú 'i he konga kimui homau 'apí. Nā'a ma fiefia.

Pea, 'i he'eku ta'u hivá, na'e hoko ha me'a fakamamahi 'aupito. Na'e mālōlō hoku tuonga'ané 'i ha mofuike. I he kamata'angá, ne ngali ta'e mo'oni kuó ne mole atu ia. Ne u fa'a fakakaukau 'e tukituki mai 'i homau matapā mu'á. Te ne talamai na'e 'alu pē ia ki ha feitu'u mama'o. Ne u fa'a nofo 'o siofi e matapaá, mo faka'amu pe ke hoko 'o pehē. Ne u loto mo'oni ke u toe sio kiate ia.

I he fakalau 'a e taimí, ne 'alu pē ke ki'i faingofua ange. Nā'a ku kei 'ofa pē ki hoku tuonga'ané, ka na'e lava ke u toe ongo'i fiefia pē.

I he taimi ko iá, ne 'ikai ke u hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ka 'i he'eku kei tupu haké, nā'a ku ako fekau'aki mo e Siasi peá u papitaiso. I he 'aho 'e taha nā'a ku fufulu ai 'eku 'ū peletí. Ko e taimi Toetu'ú ia. Nā'a ku fakakaukau ki he Toetu'ú mo hoku tuonga'ané.

Ne fakafokifā pē 'eku ma'u ha ongo. Ne u manatu'i 'eku faka'ānaua fekau'aki mo hoku tuonga'ané. Nā'a ku fakatokanga'i ne 'ikai ko ha me'a laulaunoa ia! Nā'e ha'u ia mei he Laumālie Mā'oni'oní, ke fakafiemālie'i mo tataki au. 'E toetu'u mo'oni hoku tuonga'ane 'i ha 'aho. Pea te u toe mamata tonu kiate ia.

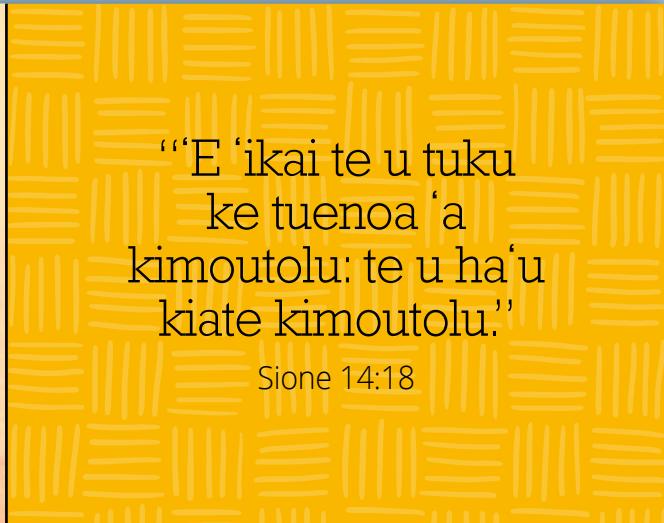
Kapau kuo pekia ha taha 'okú ke 'ofa ai, 'oku SAI pe ia ke ke 'ofa kiate kinautolu mo ongo'i loto mamahi. Talanoa ki ho fāmilí pe taha matu'otu'a 'i he taimi 'okú ke ongo'i mateuteu aí. Lotu ki he Tamai Hēvaní fekau'aki mo e me'a 'okú ke ongo'i. Te Ne tokoni'i koe ke ke toe ongo'i nonga.

Neongo pe ko e hā, manatu'i 'oku 'ofa 'a Sisū Kalaisi 'iate koe. 'Oku tau manatu ki He'ene feilaulau ma'atautolú 'i he taimi Toetu'ú. Koe'uhí ko Ia, te tau toetu'u kotoa mo tau nofo fakataha mo hotau ngaahi fāmilí 'o ta'engata. ●

Ngaahi Kaati Fakanonga

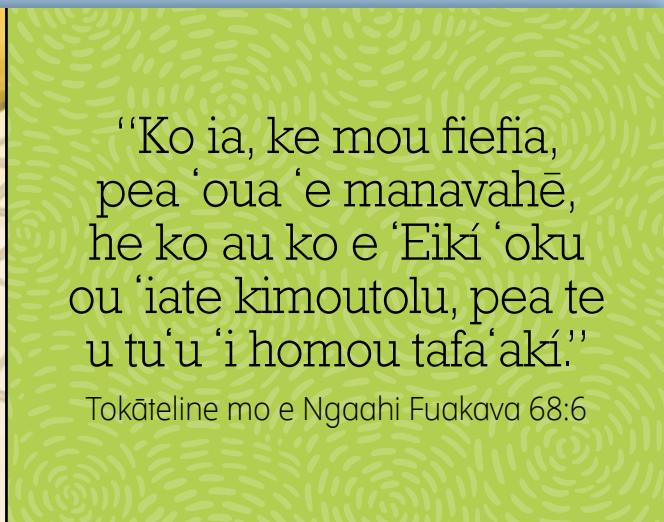
Kosi e ngaahi kaati ko 'ení. Te ke lava 'o peluki vaeua ia pē ngāue 'aki ia ko ha faka'ilonga tohi laukonga (bookmarks).

Tauhi ia 'i ho'o folofolá pe 'i ha feitu'u kehe ke ke sio ki ai 'i ho'o ongo'i loto mamahí, li'ekiná pē manavaheé.

“Pea ‘e holoholo ‘e he
‘Otuá ‘a e lo‘imata kotoa
pē mei honau matá.”

Fakahā 21:4

“Ko ia, ke mou fiefia,
pea ‘oua ‘e manavahē,
he ko au ko e ‘Eiki ‘oku
ou ‘iate kimoutolu, pea te
u tu‘u ‘i homou tafa‘aki.”

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6

Fakahā pea Tala

Fie Siofia e temipalé.

Lepeka C., ta'u 9, 'Alakua, Venesuela

'I he'emaу heka ki he kaá
'i he 'aho 'e taha, na'e
'ikai ke mo'ui ia. Ne mau
vakai'i e misiní, ka na'e
'ikai ha me'a ia 'e hoko.
Ne u ongo' 'oku tototon
ke u lotu, ko ia ne u fai ia.
'I ha ngaahi miniti hili mei
ai ne mo'ui a e kaá. Ne u
fiefia he lava ke tokoni'i
ma'u pē au 'e he Tāmai
Hēvaní.

**Brooklyn B., ta'u 9,
Quetzaltenango,
Guatemala**

'I he ta'u 'e ua kuohilí ne 'i ai ha tamasi'i fo'ou ne kau mai ki
he'emaу kalasi he akó. Na'a ne angakovi ki he ni'ihi kehé. Na'a
kamata ke fehi'a mo ngahikovia ia 'e he tokotaha kotoa. Na'a
ne fakalotomamahi'i ia, ko ia ne 'ikai ke u fai e me'a na'e fai 'e
he ni'ihi kehé. Na'e fakatokanga'i mo muimui ha ni'ihi 'i he'eku
sīpingá. 'Oku ou tui kapau te u fai e me'a 'oku finangalo e 'Otuá
ke u faí, te u fiefia mo malu ange. 'Oku ou tui kapau te u loto
to'a mo lea 'aki e me'a 'i he'eku fakakaukaú, te u ma'u ha ngaahi
kaungāme'a te nau sai'ia 'iate au 'o fakatatau mo hoku tu'ungá.

Vesitina K., ta'u 11, Vilnius, Lituania

'Oku ou manako ke va'inga soka mo e fānau īkí mo ako'i
ange ha ngaahi pōto'i va'inga fo'ou. Ko e founiga ia 'e
taha 'oku ou sai'ia ai ke tokoní.

Sasa K., ta'u 11, Mosikou, Lūsia

Ngāue 'aki e
ngaahi tā ko 'enī
ke fakakakato e
saati 'i he peesi
K12–K13.

Si'i Ngaahi Mātu'a

I he māhina ko 'ení, 'oku i he *Kaume'a* ha ngaahi talanoa ke tokoni ki ho fāmilí hono fakafiefia'i 'o e Toetu'u. 'Oku mau faka'amu 'e fiefia ho fāmilí i he'enau fakakaukau ki he Toetu'u i he kotoa 'o e māhiná!

- "Me'a'ofa Mā'ongo'onga 'a e 'Otuá" (K2)—Ko ha Pōpōpaki 'o e Toetu'u mei a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni
- "Ko Sisū Hoku Fakamo'u" (K3)—Ko ha 'ekitiviti tā valivali fekau'aki mo e Fakalelei mo e Toetu'u 'a Sisū
- "Ko e Talanoa 'o e Toetu'u" (K4-K6)—Ko ha talanoa fakafolofola 'oku tā fakatātā'i
- "I He'eku Foki Kiate Iá" (K7)—Ko ha hiva faka'ofa fo'ou fekau'aki mo e fakatomalá
- "Ongo'i Fo'ou" (K18)—Ko ha talanoa fekau'aki mo ha ki'i tamasi'i mei 'Esitōnia na'e ako fekau'aki mo Sisū
- "Te u Toe Mamata Kiate Ia" (K20)—Fakamo'oni 'a Sisitā Leina I. 'Apeto ki he Toetu'u

Kātaki 'o fai tohi mai ke mau 'ilo e founiga 'oku faka'aonga'i ai ho fāmilí e ngaahi talanoa mo e ngaahi 'ekitiviti ko 'ení.

Ke ke ma'u ha Toetu'u faitapuekina!

Ko e *Kaume'a*

New Friend

50 E. North Temple Street,
Room 2393
Salt Lake City, UT 84105 USA
liahona@ldschurch.org

Kumi e Liahona 'oku fufuu'i 'i lotó!

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHÍ

- K2** Mei he Kau Palesiteni 'Uluakí:
Ko e Me'a'ofa Mā'ongo'onga 'a e 'Otuá
- K4** Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá:
Ko e Talanoa 'o e Toetu'u
- K7** Hivá: I He'eku Foki kiate Iá
- K8** Ko e Faitotonu Fakafiefiá
- K10** Kau 'Apostolo 'i he Funga 'o e Māmaní:
Ko e 'A'ahi 'a 'Eletā Petinā ki 'Initiá
- K12** Ko 'Etau Kau Palōfítá mo e Kau 'Apostoló
- K14** Ko e Kote ne Molé
- K16** Mālō e Lelei mei 'Esitōnia!
- K18** Ongo'i Fo'ou
- K20** Te u Toe Mamata Kiate Ia
- K22** Fakahā pea Tala
- K23** Ngaahi Tā 'o e Kau Palōfítá mo
e Kau 'Apostoló